

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ÇEVRE SİYASETİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALI
İLİŞKİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ORMAN SİYASETİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

HAZIRLAYAN

Esra AKSOY

MALATYA, 2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ÇEVRE SİYASETİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALI
İLİŞKİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ORMAN SİYASETİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Esra AKSOY

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

MALATYA, 2020

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ÇEVRE SİYASETİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALI İLİŞKİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ORMAN SİYASETİNİN İNCELENMESİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlanmış olduğum bütün yapıtların hem metin içerisinde hem de kaynakçada yöntemine uygun bir şekilde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Esra AKSOY

ÖNSÖZ

Hazırlamış olduğum “Çevre Siyaseti ile Ekonomi Arasındaki Çatışmalı İlişki Bağlamında Türkiye’de Orman Siyasetinin İncelenmesi” başlıklı bu teze, son halini alana kadar pek çok kişinin emeği dahil olmuştur. Tezin oluşum süresi boyunca bana her konuda yardımcı olan ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen değerli babam Hanifi ÇALIŞKAN, annem Zehra ÇALIŞKAN ve kardeşlerim Eda, Sude ve Sena’ya, bugüne kadar her konuda akıl danıştığım ve hayat boyu yol göstericiliği ve sevgisi ile yanımda olacağına emin olduğum kıymetli amcam İlyas ÇALIŞKAN’a, sürecin zorlu aşamalarında sıkıntımı paylaşan ve sabır ile yanımda duran sevgili eşim Furkan AKSOY’a, hayatıma ve çalışmama kattıklarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimimin ilk gününden itibaren öncelikle sahip olduğu insanî değerler ve hayata bakış açısı ile yolumu aydınlatan, akademik donanımı ve çalışma ahlakından dolayı öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, tez yazım süreci boyunca hiçbir konuda desteğini ve toleransını esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL’e sonsuz teşekkürlerimi iletmek isterim.

ÖZET

Çevre ile ekonomi arasındaki ilişki üretim sistemleri temelinde gerçekleşmektedir. Kapitalizm koşullarında sermaye birikim sürecine kaynaklık eden çevresel unsurların varlığı ya da yokluğu ekosistem dengesini direkt olarak etkilediği gibi ekonomiyi de etkilemektedir. Çevresel varlıkların ekonomide yarattığı değer, ekolojik bakımdan yarattığı değerden fazla ise çevreyi koruma esasları ekonomik büyüme temelinde oluşturulmaktadır. Bu bağlamda 1970'lerden itibaren gelişen çevre siyaseti de ekonomik büyümenin ve sermaye birikim sürecinin bir parçası olarak düzenlenmiştir.

Çevre koruma ve ekonomik büyüme arasındaki çatışmalı ilişkinin kaynaklık ettiği küresel çevre siyasetinin kapsamını ve sınırlarını kapitalizm koşulları belirlemektedir. Ekonomik büyümeyle uyumlu bir çevre yönetimi anlayışına dayalı olarak yürütülen çevre siyaseti, ekonomik değeri yüksek ekolojik varlıkları yine aynı anlayış çerçevesinde kapsam dışı bırakmaktadır. Bu bağlamda yarattığı ekonomik değerın büyüklüğü nedeniyle çevre siyasetinin kapsamı içerisine girmeyen ve ekosistemin ana unsurlarından biri olan ormanlar ile ilgili yürütülen siyaset önemli inceleme alanlarından biridir.

Ormanların ekosistemde sahip olduğı ekolojik önemin büyüklüğü, piyasa koşullarında elde edilen kâr karşısında ikincil öneme sahiptir. Üretim sistemlerinin tarihsel süreçteki gelişimleri ormanların fiziksel açıdan tüketimini gittikçe artırmıştır. Fakat diğer yandan ekolojik bir unsur olarak ormanların tükenişinin küresel ölçekte yarattığı etki göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye özelinde incelenen orman siyasetinin, ekonomi ve çevre arasındaki çatışmalı ilişkinin bir ürünü olan çevre siyaseti bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Siyaseti, Ekonomi, Orman, Orman Siyaseti.

ABSTRACT

The relationship between the environment and the economy is realized on the basis of production systems. Under the conditions of capitalism, the existence or absence of environmental assets that are the source of the capital accumulation process directly affects the ecosystem balance as well as the economy. If the value created by environmental assets in the economy is greater than the value created by ecologically, the principles of environmental protection are created on the basis of economic growth. In this context, the environmental politics that developed from the 1970s were also organized as part of the process of economic growth and capital accumulation.

The conditions of capitalism define the scope and limits of global environmental politics, which are the source of the conflicted relationship between environmental protection and economic growth. Environmental policy, which is based on an environmental management approach in line with economic growth, excludes ecological assets with high economic value within the framework of the same understanding. In this context, because of the size of the economic value created by the environmental policy does not fall within the scope of the ecosystem and one of the main elements of the forest policy is one of the important areas of investigation.

The size of the ecological importance created by forests in the ecosystem is of secondary importance against the profits obtained in market conditions. The historical development of production systems has increased the physical consumption of forests. But on the other hand, the global impact of deforestation as an ecological element is ignored. In this study, the forest politics studied in Turkey were evaluated in the context of environmental politics, which is a product of the conflicted relationship between economy and environment.

Keywords: Environment, Environmental Politics, Economy, Forest, Forest Politics

ÇEVRE SİYASETİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALI İLİŞKİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ORMAN SİYASETİNİN İNCELENMESİ

Esra AKSOY

İÇİNDEKİLER

Onur Sözü.....	iii
Önsöz	iv
Özet ve Anahtar Kelimeler	v
Abstract and Keywords	vi
Kısaltmalar Dizelgesi	ix
İçindekiler	viii

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, VARSAYIMLARI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Hipotezi ve Yöntemi	4
1.3. Bilgi Derleme ve İşleme Teknikleri	7
1.4. Kavram Tanımları	7
1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası	9

2. ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

2.1. Toplumsal Doğa ve Kavramsal Olarak Çevre ile Ekonomi İlişkisi.....	11
2.2. Çevre ve Ekonomi İlişkisinin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış.....	15
2.2.1. Kapitalizm Öncesi Çevre ve Ekonomi İlişkisi	15
2.2.2. Kapitalist Ekonomi ile Çevre Arasındaki İlişki	17
2.4. Çevrenin Korunması ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki	22

3. KÜRESEL ÇEVRE SİYASETİ VE EKONOMİ

3.1. Küresel Çevre Siyasetini Şekillendiren Koşullar	27
3.1.1. 1970’lerde Yaşanan Krizin Ekonomik Yüzü	28
3.1.2. 1970’lerde Yaşanan Krizin Ekolojik Yüzü	31
3.2. Küresel Çevre Siyasetinin Gelişimi	35
3.3. Küresel Çevre Siyasetinin Ana Eksen: Sürdürülebilir Kalkınma	46
3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Retoriği	46
3.3.2. Kapitalizmin Büyümeden Vazgeçmeden Çevre Koruma Anlayışı: Sürdürülebilir Kalkınma.....	52

4. TÜRKİYE’DE ÇEVRE VE ORMAN SİYASETİ	57
4.1. Ormanların Ekolojik ve Ekonomik Kavranış Biçimleri	57
4.1.1. Ekolojik Bir Varlık Olarak Orman	57
4.1.2. Ekonomik Kaynak Olarak Orman ve Ormancılık	60
4.2. Türkiye’de Çevre Siyasetinin Ekonomi Politigi.....	62
4.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Çevre Anlayışı	62
4.2.2. Neoliberal Küreselleşmenin Etkisinde Gelişen Çevre Siyaseti	67
4.3. Türkiye’de Geçmişten Günümüze Orman Siyasetinin Ekonomi Politigi.....	75
4.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Devlet İşletmeciliği Bağlamında Düzenlenen Orman Siyaseti	76
4.3.2. Neoliberal Küreselleşme Koşullarda Yapılandırılan Orman Siyaseti....	85
4.4. Ekonomi ve Çevre Koruma İlişkisi İçinde Türkiye’de Orman Siyaseti	95
5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR DİZELGESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirilmesi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FAO	: Food and Agriculture Organization of The United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
GATS	: The General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)
ILO	: International Labour Office (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OGM	: Orman Genel Müdürlüğü
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNEP	: United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

ÇEVRE SİYASETİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALI İLİŞKİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ORMAN SİYASETİNİN İNCELENMESİ

Esra AKSOY

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, VARSAYIMLARI VE YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, hipotezleri ve yöntemine dair açıklamalara yer verilip, araştırmanın temel kavramları ve sunuş sırası aktarılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsan dışı doğa¹ ve insan arasındaki ilişki tarihlenemeyecek kadar eski olmakla birlikte, bu ilişkinin boyutu ve şekli zamana bağlı olarak değişime uğramıştır. Tarih boyunca üretim tarzı ve ilişkilerine bağlı olarak çevreye tahakküm ve kaynakların kullanım oranları değişkenlik göstermiştir. Çevre ile kurulan ilişki teknolojik gelişmeler ilerleyerek sanayi faaliyetleri artıncaya kadar farklı biçim ve düzeyde seyretmiştir. 18. yüzyıldan itibaren, gelişen teknoloji ve biriken sermaye ile beraber doğa ile toplumlar arasındaki etkileşim, insanın doğa üzerindeki kontrolünün giderek artması şeklinde devam etmiştir. Jason Moore’ın (2017) açıkladığı gibi kapitalist çevrim içinde emeği ve çevre varlıklarını daha ucuz koşullarda elde ederek kâr oranlarını yükseltme güdüsüyle işleyen ekonomik faaliyetlerin doğa üzerindeki dönüştürücü etkisi artmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde genişleyen kapitalizme içkin eylemler dolayısıyla doğa üretim sisteminin en önemli kaynaklarından biri haline dönüşmüştür.

Toplumsal sistemlerin hemen hepsinde ekolojik varlıklar, zenginliğe kaynaklık edecek şekilde kullanılmıştır. Ancak kapitalist düzende ekolojik varlıklar üzerindeki bu baskının oranı ve şiddeti geri dönüşü olmayacak şekilde artış göstermiştir. Çevre üzerindeki baskı ekolojik ve ekonomik olmak üzere temelde iki sonuç doğurmuştur. Ekolojik açıdan, kirlenme ve temellük yoluyla ekosistem dengesinin küresel çapta bozulması, dünya üzerindeki canlıların tamamını etkileyebilecek büyüklükte felaketlere sebebiyet verirken, ekonomik açıdan bağımlı olunan ekolojik varlıkların sınırlı olması, sistemi krize sürüklenme riski taşımaktadır.

¹ Anlatım kolaylığı açısından, tezin geri kalanında “doğa” olarak ifade edilmiştir.

Yoğun sanayi faaliyetleri nedeniyle ekolojik varlıkların hızla tüketilmesi ve ortaya çıkan kirliliğin neden olduğu ekolojik ve ekonomik sorunlar 1970’li yıllardan itibaren küresel gündemde yer almaya başlamıştır. Bir yandan çevre sorunlarının derinleşmesi ve görünürlüğünün artması, diğer yandan “kaynak”ların sınırlılığı ve sanayi faaliyetlerinin neden olduğu kirliliğe ait maliyet, çevrenin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır.

Kapitalist düzen içerisinde çevre ve ekonominin aynı elden düzenlendiği kabulünden hareketle, çevre koruma anlayışının ekonomik büyümeye engel olmadan hatta büyümenin devamlılığını sağlamak üzerine kurulu olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda küresel çevre siyaseti “sürdürülebilir kalkınma” anlayışı temelinde oluşturulmuştur.

Kapitalist sistemin, ucuz kaynağa ulaşmak bağlamında doğa ile kurduğu ilişki son derece bağımlı bir ilişkidir. Bu nedenle küresel sınırlara ulaşacak kadar genişlemiş ve büyük ölçüde doğal varlıkların kaynaklık ettiği bir ekonomik sisteme bağımlı olarak üretilen çevre siyasetinin sınırlarının olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çevre siyasetinin kapsamı ve sınırları kapitalizm koşullarında belirlenmektedir. Dolayısıyla doğal varlıklardan elde edilen ekonomik-ekolojik fayda dengesine göre düzenlemeler yapılmaktadır.

Her bir ekolojik varlık, ekosistem dengesi içerisinde belirli işlevlere sahiptir. Bu işlevler fiyatlandırılabilir nitelikte değildir. Ancak bu varlıkların piyasa koşullarında yarattığı kâr hesaplanabilmektedir. Bu bağlamda ekosistemin bütünselliği karşısında, kapitalist ekonominin ekolojik varlıkları üretim sürecine dahil ederek bir metaya dönüştürmesine dayanan indirgemeci bir yaklaşım vardır. Bu durumda küresel ekosistemin unsuru olan ekolojik varlıklar ekonomik sistem içerisinde “ekonomik kaynak”lara dönüşmüştür.

Çevrenin korunması ile ekonomik büyüme arasındaki çatışmanın ekonomi lehine yönetildiğini gösteren en açık örneklerden biri orman siyasetidir. Ormanlar ekosistemin en önemli unsurlarından biri olmasının yanı sıra ekonomik değeri de yüksek olması nedeniyle ormanların ekonomik kaynak olarak kullanımı öncelikli durumdadır. Ormanlardan maddi olarak faydalanma durumu tarihsel süreçte üretim sistemi

temelinde farklılık göstermekle beraber, kapitalist üretim koşullarında çeşitlenerek devam etmiştir.

Ekosistemin en önemli unsurlarından biri olan ve yeryüzündeki kara parçasının yaklaşık üçte birini oluşturan ormanların toplum-doğa ilişkisi bağlamında geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Yaşamsal faaliyetlerin idame ettirilmesiyle başlayan bu ilişki zamanla biçim değiştirmiştir. Toplumsal gelişmenin seyri ormanlarla kurulan ilişkiyi doğrudan etkilemiştir. Ormanlar ilk çağlardan itibaren insanların yoğun bir şekilde faydalandığı kaynaklardan biridir. Güloğlu (2010), yapılan arkeolojik kazılarda ilk çağlarda kullanılan aletlerin çoğunun ağaçlardan elde edildiğini aktarmaktadır. Ormanlar bu dönemde insanların hem sıcaktan ve soğuktan koruyarak barınma ihtiyacını hem de ormandaki gıdalardan beslenme ihtiyacını gidermiştir. Avcı toplayıcı dönemden itibaren ormanlar avlanma alanları olarak önemli yere sahiptir. Radkau (2017), M.Ö. 2. yüzyılda avlanma uğruna ormanların yıkıcı tahribatlara uğradığını ifade etmiştir. Tarımsal üretime geçişle birlikte orman alanlarının tarımsal alana dönüştürülmesi, yerleşik düzen, nüfus yoğunluğunun artması gibi sebeplerle ormanlara verilen zarar, doğanın yenilenme gücünün üstüne çıkmaya başlamıştır.

Kapitalist birikim mantığına göre orman ve orman ürünlerinin üretim sürecinde ortaya çıkardığı kâr, ormanların ekolojik döngüde yarattığı faydanın önüne geçmektedir. Aşırı ısınma ve soğumayı engelleyen ormanların ekosistemin en önemli bileşenlerinden biri olan su döngüsü üzerindeki etkisi de oldukça büyüktür. Küresel ölçekteki biyolojik çeşitliliğin büyük bir kısmına kaynaklık eden ormanlar, kalıtsal aktarımda da varlığını gösterir. Ormanların sağlamış olduğu bahsi geçen ekolojik fayda uzun vadede etkinliğini gösterir ve çok geniş çaplıdır. Bu faydanın ölçülebilirliği ve gündelik hayatta fark edilebilirliği azdır. Ekosistemde varlığı ve yokluğu ile önemli yer tutan ormanların sağladığı ekolojik yararın nicel ölçeklerle ifade edilebilmesi güçtür. İlk çağlardan beri ekolojik faydalarının yanı sıra toplumlar tarafından barınma, beslenme, korunma gibi yaşamsal faaliyetlerin kaynağı olarak kullanılmıştır. Toplumsal düzen ve ekosistem dengesi bakımından hayati öneme sahip olan ormanlar, özellikle sanayi devrimi ile birlikte sermaye birikim sürecine en etkili biçimde kaynak teşkil etmesi nedeniyle sömürüye oldukça açıktır. Ormanlardan fiziksel olarak faydalanmanın boyutu giderek ekonomik temelli bir zeminde gerçekleşmeye başlamıştır. Sanayi devrimi öncesinde de

ormanların aşırı tüketimi söz konusuysen, sanayi devrimiyle birlikte kullanım alanları çeşitlenmiş ve bir üretim aracına dönüştürülmüştür.

Ormanların kapitalist birikim sürecine dahil edilmesiyle ortaya çıkan tahribat büyüyerek devam etmektedir. Bu tahribat orman ürünlerinin sanayi sektöründe hammadde olarak kullanımı, endüstriyel tarım için ormanlık alanların tarım alanına dönüştürülmesi, nüfusun artışı ile birlikte orman sınırlarının içerisinde yaşam alanlarının oluşturulması, endüstriyel hayvancılık, kentleşme gibi ekonomik değeri belirlenebilen sebeplerden oluşmaktadır.

Yukarıda özetlendiği gibi ekolojik varlıklardan elde edilen ekonomik faydanın, bu varlıkların ekosistem döngüsünde sahip olduğu ekolojik işlevlere yeğlendiği koşullarda ormanlarla ilgili siyaset de aynı mantık üzerine oluşturulmuştur. Orman, ekonomik çıkarı önceleyen çevre siyasetinin konusuna ve kapsamına dahil edilmeyecek derecede ekonomik değeri ön planda tutulan birkaç çevresel varlıktan biridir. Ormanların işletilmesine yönelik düzenlemelerin tarihsel geçmişi çevre siyasetinin tarihinden çok daha eskiye dayanmaktadır. Bir işletmeci mantığıyla yönetilme geleneğine sahip olan “ormancılık sektörü”, Türkiye tarihinde büyük oranda ekonomik politikalar ve planlamalarla yan yana anılmıştır. Çevre sorunlarına çözüm aramak ve sürdürülebilir çevre anlayışı temelinde çevre ile ekonomi arasındaki ilişkiyi daha dengeli yürütebilmek üzere dünyada ve Türkiye’de 1970’lerden itibaren çevre siyasetinin gündeme gelmesi, ormanlar temelinde en çok ekonomiye sağlanan katkının sürdürülebilirliği konusunda yenilikler getirmiştir. Bu tezde, özetlenen bu çerçeve içinde orman siyasetinin çevre siyaseti ve örgütlenmesinde sahip olduğu konum ve bu ilişkinin unsurları Türkiye özelinde incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Hipotezi ve Yöntemi

Her toplumsal sistem insan dışı doğayla ilişkilerini farklı şekilde düzenlemiştir. Buna göre günümüz dünyasında hâkim ekonomik sistem olan kapitalizmin doğa ile ilişkisi önemli bir inceleme alanıdır. Kapitalizm şartlarında ekonomik fayda öne çıktığında doğal varlıkların tüketimi ve bu tüketimin küresel ekolojide yarattığı etki geri planda tutulmakta ya da bu varlıkların ekonomik talepleri karşılayacak biçimde (arz talep dengesi içinde) yönetilmesi söz konusu olmaktadır. Bu koşullar altında üretilen

çevre siyasetine hangi konuların hangi kapsamda dahil edileceği, yarattığı artı değer bağlamında belirlenmektedir. Kapitalizm, toplumsal bir sistem olması dolayısıyla ulusal ve küresel ölçekte üretilen siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik politikaların tamamında belirleyici olduğu gibi kendisine kaynaklık eden doğal varlıkları hedef alan çevre siyaseti üzerinde de belirleyici olması kaçınılmazdır.

Tarihsel olarak ekonomide büyüme ve üretim ilişkilerinde yaşanan değişimle birlikte insan dışı doğa ile kurulan ilişki ekonomi lehine gelişme göstermiştir. Küresel çevre tarihi incelendiğinde toplum-doğa ilişkisi bağlamında en eski birlikteliklerden biri ormanlar ile kurulmuştur. İlkçağlardan itibaren toplumların doğrudan etkileşim içinde olduğu ormanlar, küresel ekolojinin de en önemli unsurlarından biridir. Üretim sistemlerinin tarihsel süreçteki gelişimleri ormanların fiziksel açıdan tüketimini gittikçe artırmıştır. Bu durumun toplumsal hayat ve ekonomik alana yaptığı etkiler gözle görülür durumdadır. Fakat diğer yandan ekolojik bir unsur olarak ormanların tükenişinin küresel ölçekte yarattığı etki göz ardı edilmektedir.

Kapitalizm koşullarından beslenerek sınırları çizilen çevre siyaseti ile tarih boyunca ekolojik varlık olmaktan çok “doğal bir kaynak” olarak kabul edilen ve bu bağlamda yönetilen ormanlar ele alındığında, araştırma sorusu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Çevre siyasetinin ekonomik değeri yüksek ekolojik varlıklara yaklaşımı nasıldır?

Araştırma sorusuna kapitalizm-çevre ilişkisi göz önünde bulundurularak verilen cevap yani çalışmanın hipotezi şu şekildedir:

Kapitalist ekonomik ilişkiler içerisinde ekolojik varlıklardan elde edilen ekonomik değer yükseldikçe bu varlıkların çevre siyasetinin kapsamı dışında bırakılma ya da ekonomik önceliklerle yönetilme eğilimi artar.

Doğayı düzenleme araçlarını elinde bulunduran kapitalist sistemde, sermaye için her şey hesaplanabilir ve indirgenebilir konumdadır. Birikim ve değer sistemi nicel olarak ölçülebilen şeyler üzerine kurulu olan kapitalist sistem, doğayı sonsuz sermaye birikimini kolaylaştırmak amacıyla planlanabilir, ölçülebilir ve en önemlisi kontrol edilebilir bir şekilde yeniden düzenlemiştir (Moore, 2017: 95 ve 162). Ekolojide ise söz konusu olan mevcut ekosistem dengesini sürdürülebilir kılmak ve bütün insanların uzun

vadedeki gereksinimlerini karşılamaktır. Ancak doğaya tahakküm yoluyla sermaye birikiminin gerçekleştirildiği kapitalist koşullarda ekolojik unsurlarla ilgili girişimler ekonomik çıkarlar doğrultusunda yön bulmuştur. Kapitalist ilişkilerin kaynaklık ettiği çevre siyaseti de bu doğrultuda üretilmektedir (Radkau, 2017: 499).

1970’li yıllardan itibaren hem kamuoyunda hem de ulusal ve uluslararası ölçeklerde gündeme gelen çevre sorunları, aynı zamanda ekonominin çevreye bağımlılığından ileri gelen ekonomik sorunlardan bağımsız değildir. Bu nedenle küresel çevre siyaseti sadece çevre sorunlarına çözüm üretme ihtiyacından değil, çevre ve ekonomi ilişkisinin yeniden düzenlendiği yeni bir ekonomik düzen kurulması ihtiyacından hareketle ortaya çıkmıştır.

Ekonominin çevreye bağımlı olması nedeniyle çevre ve ekonomi arasındaki çatışmalı ilişkinin belirleyicisi ekonomik unsurlardır. Ekolojik varlıkların ekonomide yarattığı değer, o varlıkların çevresel bir unsur olarak algılanıp korunması durumu ile yakından ilgilidir. Üretim sistemlerinin “doğal kaynak” adı altında üretime dahil ettiği ekolojik unsurların tamamı ekosistem açısından da değer üretmektedir. Ancak ekolojik unsurlardan elde edilen kâr oranı arttıkça ekolojik değeri geri plana atılmaktadır.

Tezin dayandırıldığı hipotez kapitalist koşullarda ekonomik değeri ile ön plana çıkan ve ekosistemin ana unsurlarından biri olan ormanlar örneği üzerinden test edilmeye çalışılmıştır. Kapitalist koşullarda üretilen çevre siyaseti incelenmiş orman siyasetini oluşturan dinamikler bu bağlamda ele alınmıştır. Küresel ekosistemin ana unsurlarından biri olan ormanların ekonomik öncelikler göz önünde bulundurularak kullanımı ve elde edilen kâr, çevre siyaseti oluşturulurken ormanların geri planda tutulmasına sebebiyet verir. Bu durum kapitalizm koşullarının küresel ölçekte yayılmış olması gerçeğinden hareketle dünya üzerinde üretilen çevre siyasetinin tamamında geçerlilik gösterir. Kapitalizmin küreselleştiği koşullarda üretilen çevre siyasetine kapitalizm koşulları kaynaklık eder.

Ekonominin fayda-maliyet hesaplamaları çevre üzerinde uygulanabilir değildir. İnsan ile çevre arasındaki ilişki dolayısıyla ortaya çıkan sorunların ekolojik dengede yarattığı zararın parasal değere indirgenmesi mümkün değildir (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 168). Küresel ve ulusal çapta yürütülen çevre siyasetinin kapitalizm koşullarında

şekilleniyor olması, çevre sorunlarının salt çevre için ele alınmadığı gerçeği çalışmanın ilerleyen bölümlerinde geniş çaplı olarak ele alınmıştır.

1.3. Bilgi Derleme ve İşleme Teknikleri

“Çevre Siyaseti ile Ekonomi Arasındaki Çatışmalı İlişki Bağlamında Türkiye’de Orman Siyasetinin İncelenmesi” adlı bu çalışmada basılı ve elektronik ortamda yayımlanan konuyla ilgili literatürden faydalanılmıştır. Bu çerçevede tezler, bilimsel çalışmalar, kitaplar, süreli yayınlar, yasal ve kurumsal belgeler, politika belgeleri ve diğer yazılı kaynaklar incelenmiştir.

Yapılan literatür incelemesinin ardından elde edilen kaynaklar, çevre ve ekonomi ilişkisi, kapitalizmin doğayı düzenleme biçimi, çevre siyasetinin şekillenmesinde etkili olan ekonomik faktörler temel alınarak nitel olarak analiz edilmiştir. Taranan bu kaynaklar üzerinde analiz, özellikle toplum-doğa, çevre-ekonomi, çevre siyaseti-kapitalist ekonomi kavramları üzerinden yapılmıştır. İnsan ve insan dışı doğa arasındaki ilişki biçimi tarihsel ve güncel olarak incelenmiştir. Ekonomik faaliyetlerin ve gelişimin çevreyi düzenleme biçimi, ekonomik dönüm noktaları ve çevresel etkileri, çevre siyasetinin ekonomik oluşum koşulları birlikte ele alınıp bağdaştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece çevre siyasetinin oluşumu, etkinliği ve sınırları ekonomik şartlar üzerinden yorumlanmıştır. Ele alınan bir değer kavram çevre-ekonomi ilişkisi üzerinden değerlendirilen ormanlardır. Türkiye’de ormanların mevcut durumu, ekonomide yarattığı değer ve çevresel bir varlık olarak çevre siyasetine ne kadar dahil olduğu konuları üzerinden akademik literatür ve politika belgeleri incelenmiştir. Elde edilen bilgiler, kapitalist koşulların kaynaklık ettiği çevre siyaseti bağlamında yorumlanmış ve çevre-ekonomi çatışmalı ilişkisinin en somut örneklerinden biri olan orman siyaseti incelenmiştir.

1.4. Kavram Tanımları

Bu bölümde tezin konusunu tanımlayan ve tezde sıklıkla kullanılan kavramlar ve tanımlar sunulmuştur.

Çevre: Çevre; “insanın diğer insanlarla olan karşılıklı ilişkilerini, insanın kendi dışında kalan tüm canlı varlıklarla, yani bitki ve hayvan türleriyle olan karşılıklı

ilişkilerini ve etkileşimini, insanın canlılar dünyasının dışında kalan ama canlıların su, toprak, yeraltı zenginlikleri ve iklimle olan karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesindeki etkileşimini” anlatan bir kavramdır (Keleş, 2016: 34).

Çevre Siyaseti: Çevre siyaseti, çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacına yönelik olarak belirlenen plan ve ilkeleri içeren politikaları çevre ve toplum ilişkisi temelinde düzenlemek ve yürütmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda üretilen ilke ve uygulamalar ve yaratılan örgüt yapıları çevre siyasetinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Keleş vd, 2015: 243).

Doğal Kaynak: Doğada kendiliğinden bulunan hemen her zaman kendini yenileme yeteneği olan ya da yenilenemeyen sınırlı varlıklara verilen addır (Aruoba, 2016: 403). Nitekim “doğal kaynaklar değerlerini salt kendilerinden değil, içinde bulundukları toplumsal-ekonomik sistemden alırlar” (Kaplan, 1999: 68). Dolayısıyla varlığı, ekolojik olarak taşıdığı önemden çok ekonomiye sağladığı katkı ile ölçülen kaynaklardır.

Ekolojik Varlık: Birbiri ile etkileşim içinde ve birbirine çeşitli bağlarla bağımlı olan, ekosistemdeki döngülerin gerçekleşmesini sağlayan her bir varlığa ekolojik varlık denir. Bu varlıklar sadece ekosistemde taşıdıkları işlevler bağlamında değerlendirilmektedir (Berkes, Kışlaoğlu, 2019).

Ekonomik Büyüme: İşgücü, doğal kaynaklar, reel sermaye miktarı ve teknolojik gelişmişliğin temel faktörlerini oluşturduğu ekonomik büyüme, “bir ülkenin üretkenlik kapasitesini genişletmek için kullandığı araçlarla ilgili bir kavramdır” (Peterson, 1962: 488-489).

Ekosistem: Ekosistem, canlı çeşitlerinin kendi aralarında ve cansız çevreleriyle kurdukları bütünsel bir ilişkiden meydana gelmektedir. Evren üzerindeki canlı çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda ekosistemin farklı alt ünitelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Birbirine bağımlı, canlı ve değişken olan ekosistem çeşitleri bir araya gelerek en büyük ve kapsamlı ekosistemi ortaya çıkarır (Çepel, 1976: 36-37).

Kapitalizm: Üretim araçlarına sahip olan sınıf/sınıfların kaynak ve emek sömürüsüne dayalı kâr elde ederek sermaye birikimi sağladığı eşitsiz bir toplumsal

sistemdir (Marx, 2018; 727-730; Wallerstein, 2006:11). Üretim araçlarının özel mülkiyete tabi olduğu bu iktisadi sistemde ilişkiler, artı değer ilişkisi dolayımında gelişen toplumsal sınıfların eşitsiz yapılanması üzerinde gelişmiştir.

Orman: Temel ögesi ağaç ve ağaççıklardan meydana gelen ve sınırsız sayıda alt ekosistemi içinde barındıran bir ekosistemdir. Ormanlar bir yandan barındırdığı alt ekosistemler aracılığı ile canlı ve cansız varlıkların tamamını etkileyebilecek ürün ve hizmet çeşitliliği üreten, diğer yandan başta insan faaliyetleri olmak üzere pek çok etken tarafından etkilenen varlıklardır (Çağlar, 2012: XIX, Çağlar, 2016: 15).

Toplumsal Doğa: Doğa ve toplum arasındaki ilişkinin birbirinden bağımsız olduğu yönündeki düşünce sistemi 20. yüzyılın sonlarına doğru “toplumsal doğa” argümanı ile çözülmeye başlamıştır. Toplumsal doğa, insan ve doğa arasındaki bağımlı ve ayrılmaz ilişkiyi açıklayan bir kavramdır. Toplumsal hayatın bir parçası olarak doğa, toplumsal ilişkilerin tamamını etkilemekte ve bu ilişkilerden etkilenmektedir. Buna göre doğanın içsel, dışsal ya da evrensel nitelikler taşıması ve sosyal hayatın bir ürünü ve üreticisi olması toplumsallığından ileri gelmektedir (Castree, 2001: 11).

1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası

“Çevre Siyaseti ile Ekonomi Arasındaki Çatışmalı İlişki Bağlamında Türkiye’de Orman Siyasetinin İncelenmesi” başlıklı bu çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki “ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, VARSAYIMLARI VE YÖNTEMİ” adlı bölümdür. Bölüm başlığının içerdiği ayrıntılar dışında çalışmanın bilgi derleme ve işleme teknikleri ve çalışmanın hipotezinin dayandırıldığı temel kavramların tanımlamalarına yer verilmiştir.

“ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ” başlıklı ikinci ana bölümde, çalışmanın teorik temelleri atılmış, toplumsal doğa kavramı bağlamında çevre ve ekonomi ilişkisinin kavramsal ve tarihsel irdelemesi yapılmış, bu çatışmalı ilişkinin kapitalist şartlarda nasıl şekillendiği aktarılmıştır.

Üçüncü bölüm “KÜRESEL ÇEVRE SİYASETİ VE EKONOMİ” başlığı altında hazırlanmıştır. Bu bölümde küresel çevre siyasetinin ortaya çıktığı ekonomik, siyasal ve toplumsal şartlar ele alınmıştır. Küresel çevre siyasetini gerekli kılan ekolojik ve

ekonomik koşulların evre siyasetinin içeriği, konusu ve sınırlarına olan etkisi incelenmiştir. evre siyasetinin ana eksenini olan sürdürülebilir kalkınma anlayışının gelişim ve uygulama süreçleri aktarılmıştır.

“TÜRKİYE’DE ÇEVRE VE ORMAN SİYASETİ” başlıklı dördüncü bölüm, öneki bölümlerde soyut düzlemde incelenen evre siyasetinin, ormanlar özelinde somutlaştırılması bağlamında hazırlanmıştır. Taşıdığı ekonomik değer nedeniyle evre siyasetinin kapsamı dışında tutulan ormanların, ekolojik ve ekonomik işlevleri değerlendirilmiştir. Türkiye’de evre siyaseti ve orman siyaseti arasındaki ilişki incelenmiştir. Dönemsel olarak ele alınan orman siyasetini kapitalist koşullarda şekillendiren etkenler irdelenmiştir. Çalışmanın sorunsalı olan, evre koruma ile ekonomik büyüme arasındaki çatışmalı ilişkinin Türkiye’deki orman siyaseti üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Son olarak “GENEL DEğERLENDİRME VE SONUÇ” bölümünde ekolojik varlıkların korunması ile ekonomiye kaynaklık etmesi arasındaki bağlantının evre siyasetini şekillendirdiği gerçeğinden hareketle araştırma nesnesi olarak incelenen orman siyasetine dair değerlendirmeler aktarılmaya çalışılmıştır.

2. ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Bu bölümde çevre ekonomi ilişkisi kavramsal olarak ele alınmış ve çevre toplum ilişkisini kavrayış biçimleri ortaya konulmuştur, toplumun ve toplumsal sistemlerin tarihsel süreçte çevre üzerindeki etkisine değinilmiş ve günümüz çevre ve ekonomi siyasetlerine kaynaklık eden kapitalist koşullar bağlamında çevre incelemesi yapılmıştır.

2.1. Toplumsal Doğa ve Kavramsal Olarak Çevre ile Ekonomi İlişkisi

Toplumlar bugün de geçmişte de doğa ile sürekli bir fiziksel etkileşim içerisinde. Zaman ve mekâna göre farklılık gösteren doğa parçalarının sahip oldukları fiziksel şartlar ve karakter toplum pratiklerinin oldukça belirleyici bir ögesi olmuştur (Castree, 2001: 13). Toplum tarihi ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal açılardan incelendiğinde bu yapıların oluşmasında mevcut doğal koşulların etkili olduğu görülmektedir. Toplumsal yapılanmaların doğa ile bütünleşik bir şekilde gelişmesinin yanı sıra doğanın toplumsal ilişkiler üzerinden değişim göstermesi de doğanın toplumsallığından ileri gelmektedir. Toplum-doğa dönüşümsel ilişkisini ortaya koyan kavrayış biçimleri kısaca aşağıda verildiği gibidir.

“Bir uygarlığın doğaya bakışıyla topluma bakışı arasında yakın bir bağ vardır” (Başkaya, 2015: 200). Doğa üzerindeki tahakküm aslında insanın insan üzerindeki tahakküm ve sömürüsüyle ilişkilidir. İnsanın insanı sömürüsü ise ataerkil toplum yapısında erkeklerin kadınlara tahakküm kurmasına kadar uzanmaktadır. İnsanlar arasında tarih boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkan hiyerarşi ve sınıfsal yapılanmadan doğan ilişki kavramsal olarak doğaya da taşınmıştır. Bu bağlamda doğa giderek nesneleşmiştir (Bookchin, 1996: 7).

Eski Yunan’dan beri doğa kavramı ciddi tartışmalara konu olmuştur. Platon’un ortaya attığı “organik dünya görüşü”, Ortaçağ’da da Hristiyanlık ve İslamiyet dinleriyle birlikte yerleşmiştir. Aydınlanma öncesinde de bilgi üretimi akla ve inanca dayalı olarak gerçekleştiğinden doğa ile ilgili gündem tabiat olaylarını açıklamaktan öteye gitmemiş ve doğayı dönüştürmek, doğa üzerinde tahakküm kurmak amacı taşımamıştır. Organik dünya görüşünün yerini 16 ve 17. yüzyıldan yerini daha mekanik bir dünya anlayışına bırakmıştır. 16. yüzyıldan itibaren doğadan “fayda” sağlama ve dünya nimetlerini sömürme algısı bu süreçle birlikte başlamıştır (Görmez, 2020: 14-16).

Hegel'in düşünce sisteminde doğa, *birinci doğa* ve *ikinci doğa* olarak kavramsallaştırılmıştır. *Birinci doğa* insan dışı doğayı ifade eder. Toplum etkisinden uzak el değmemiş doğadır. *İkinci doğa* ise toplum ve toplumsal faaliyetlerle iç içe geçmiş ve insanla etkileşim içinde olan doğayı ifade eder (Smith, 2017: 50). İkinci doğa toplumsal doğaya denk gelir. Çünkü toplum faaliyetlerinin hizmeti ve tahakkümü altındadır.

Moore'a göre doğa, insan ilişkileri üzerinde gelişen ve insan ilişkilerinden doğan her türlü faaliyetten etkilenen bir *hayat dokusudur*. Toplum faaliyetlerinin doğa ile iç içe geçmiş olması, *hayatın dokusunda* gerçekleşen her değişimin hem ürün hem de üretici olduğunu gösterir (Moore, 2017: 57-70).

Lefebvre'in (2016: 110-11) "*mekânın üretimi*" kavramsallaştırması üzerinden doğanın toplumsallığını kavramak da mümkündür. Lefebvre'ci anlamda mekânın üretimi şu şekilde özetlenebilir: "Kullanılan ve tüketilen bir ürün olan mekân, aynı zamanda bir üretim aracıdır. Mübadele ağları, hammadde ve enerji akışı, hem mekânı şekillendirir hem de mekân tarafından belirlenir". Mekân toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu pratiklerle iç içedir. Toplumsal hayatı şekillendirir ve toplumsal hayatla birlikte şekillenir. Buna bağlı olarak her toplumsal değişken mekânının üretiminde önemli bir rol oynar ve mekânsal çeşitlilik yaratır. Bu yorumlama toplum-doğa ilişkisi bakımından da geçerlidir. Toplum doğa tarafından şekillenirken, doğada gelişen koşullar altında toplum pratikleri de yeniden üretilmektedir.

İnsanların çevreyle etkileşimi diyalektiktir. Doğayı dönüştürür ve dönüşen doğal koşullara göre yeniden üretilir. Moore bu diyalektik ilişkiyi "oikos" kavramı ile açıklar. Buna göre doğa-toplum ayrılığı üzerine kurulmuş algıdan doğan bütün sistemler, *oikos* bağlamında yeniden ele alınmalıdır. *Oikos*, türlerin *hayatın dokusundaki* yaşam çevrelerini üreten ve yeniden üreten bir düzene işaret etmektedir. Buna bağlı olarak insan ve çevre arasındaki diyalektik ilişki bağlamında gerçekleşen değişim ve iç içe olma durumu da çevre üretimi şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Çevre üretimi hayatın içindeki tüm faaliyetleri kapsar. İnsanların ya da insan-dışı etkenlerin yarattığı doğanın insanlar tarafından yeniden işlenmesi anlamına gelmektedir (Moore, 2017: 50-78).

Doğanın toplumsal olmasının yanı sıra doğa tarihi boyunca gerçekleşmiş olan bütün değişimler insanlar aracılığıyla ortaya çıkmamıştır. İnsan faktörü ortadan kalksa bile doğa kendi kendini yenileyen ve dönüşen bir varlık olduğundan devamlı bir uyum içinde kalmayacaktır (Radkau, 2017: 19). Bu yorumlamaya göre insanların doğanın üzerindeki etkisinin yadsınamaz olmasının yanında doğanın da kendi kendine dönüşebilme durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla doğada bulunan her ekolojik varlık kendiliğinden evrilme kapasitesi taşıırken doğa dışı etkenler ile etkileşime girmesi sonucunda ortaya çıkacak olan değişimin ucu çok açıktır.

Dünya üzerinde hiçbir canlı tek başına hayatta kalamaz. Canlıların tamamı ekosistemin bir parçasıdır. “Ekosistem kavramı, belirli bir alandaki ortam koşullarına adapte olmuş canlılar ile onlara destek sistemi oluşturan cansız öğelerin etkileşim içinde olduğu bir doğa parçasını tanımlar” (Haktanır, 2016: 143). Ekosistem bir döngü içerisinde olan birçok alt ekosistemden oluşmaktadır. Bu alt ekosistemlerin hepsi birbiriyle ilişki içerisinde ve birbirine bağımlıdır. Dolayısıyla ekosistem pek çok parçadan oluşan bir bütündür.

Ekosistemi ve ekolojik dengeyi daha iyi kavrayabilmek adına Berkes ve Kışlaoğlu (2019: 22-25) birkaç temel öğretiyi ele almıştır. Bunlardan ilki doğanın bütünselliği ilkesidir. Ekolojik varlıkların her biri birbirine bağımlı bir ilişkiler sistemi içerisinde. Bu nedenle ekolojik varlıklardan herhangi birinin zarar görmesi tüm ekosistem dengesine etki edebilme potansiyeli taşımaktadır. Bir diğer ilke doğanın sınırlılığı ilkesidir; dünya nüfusunun hızla büyümesi, sanayileşmenin artması, kirliliğin çoğalması ve tüm bu durumlar bağlamında doğa üzerindeki tahakkümün artması doğanın sınırlılığını gözle görülür hale getirmiştir. Doğanın özdenetimi ilkesine göre ise doğal dengeyi bozma riski taşıyan herhangi bir etkenin yine aynı denge tarafından absorbe edilerek aşağı çekilmesini ortaya koymaktadır. Doğada hiçbir şey yok olmaz ilkesi, ekolojik döngülerin yanı sıra doğaya bırakılan zararlı atıkların da yok olmadığı gerçeğine dikkat çekmektedir. “Bedelsiz yarar olmaz” ilkesi, ekolojiden elde edilen her faydanın bir bedeli olduğunu anlatmaktadır. Buna göre doğal çevrimlerde bile üretim esnasında enerji kaybı yaşanmaktadır. Nitekim doğadan faydalanma amacı taşıyan insan faaliyetlerinin bedeli ödenmiş, ödeniyor ve ödenecektir.

İnsanların çevresi ile kurduğu ilişki, ekosistemi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Çalışmanın temel kavramlarından olan çevre, pek çok açıdan

tanımlanmış bir kavramdır. Keleş vd. (2015), bir şeyin çevresinin o şeyin kurucu bir parçası olduğu anlayışından hareketle, insan bakımından çevreyi insanın diğer insanlar, canlı ve cansız varlıklar arasında kurduğu ilişkiler bütünü olarak tanımlamışlardır. Buna göre insan, çevresinin doğal bir parçasıdır. Toplumsal ilişkiler içerisinde çevrenin bir parçası olarak dönüşüme uğrar ve çevresini etkileyerek dönüştürür. Toplumsal bir varlık olarak insan, doğa ile iç içedir.

Çevre ile ekonomi arasında soyutlanamayacak bir bağ vardır. Çevre tanımlamasında değinildiği üzere ekolojik varlıklar üzerindeki en büyük etki ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Ekolojik varlıkların ekonomide algılanma biçimi “çevre malları” şeklindedir. Doğanın kendini sürekli yenileyebilir olması yönündeki kuvvetli algı, ekolojik varlıkların tükenme tehlikesine girmesiyle terkedilmiştir. Fakat bu durum “çevre malları” üzerindeki baskıyı daha çok artırmıştır.

Çevre ile ekonomi arasındaki ilişkinin çatışmalı olması birkaç temel nedene bağlıdır. Bunlardan ilki ekolojik varlıkların kaynak olarak üretim sürecinde yer almasıdır. Ekolojik varlıklar üretim ve tüketim “malları” şeklinde değer görmektedir. Bir diğer nokta çevrenin iyileştirilmesi için harcanması gereken maliyettir. Son olarak da ekonomik faaliyetler, tüketim alışkanlıkları vb gibi sebepler sonucu ortaya çıkan kirliliğin yarattığı sorunların ve zararın giderilmesi için gereken maliyettir. Zararların karşılanması noktasında da “dışsallık” kavramı öne çıkmaktadır. Dışsallık çalışmanın konusu bağlamında çevreyi kirleten faaliyetlerin sorumluları tarafınca ortaya çıkan zararın giderilmemesi durumunda zararın etki alanının yayılması ve sorumlular dışında daha büyük kitleleri etkilemesi durumunu ifade etmektedir (Keleş vd, 2015: 161-166). Dışsal ekonomide kirliliğe neden olan ve bu faaliyetten ekonomik yarar sağlayan taraf, piyasa ekonomisi içerisinde bu kirliliğin bedelini ödemezken, kirlilikten zarar görenler de bu zararı aynı piyasa ekonomisinden tazmin edemezler (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 167).

Küresel nitelik taşıyan çevreye yönelik alınacak her karar ekonomiyi de ilgilendirmektedir. Bu nedenle çevre ile ilgili kararlar ekonomi üzerindeki ağırlığı göz önünde bulundurularak ve çıkarlarla çatışmayacak şekilde alınır (Keleş vd, 2015: 319). Çünkü mevcut toplumsal sistem ne olursa olsun ekonominin de çevrenin de yönetimi tek elde toplanmaktadır. Bu nedenle çevre ekonomik çıkarlar doğrultusunda düzenlenmektedir.

Toplum doğa ikiliğini reddeden toplumsal doğa anlayışına göre, toplum tarihinin en önemli belirleyicilerinden biri de çevredir. Çevresel unsurlardan çoğunlukla barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçları gidermek amacıyla faydalandığı dönemden bu yana doğa ve toplum ilişkisi hem üretici hem de ürün olmuştur. Zaman ve mekâna bağlı olarak farklı toplumsal yapılanmalar ve farklı doğal koşullar altında gerçekleşen etkileşim büyük oranda çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitlilikten doğan doğal tepkiler de zaman ve mekâna göre değişkenlik göstermiştir.

2.2. Çevre ve Ekonomi İlişkisinin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış

Çevre ve ekonomi ilişkisinin tarihsel süreçteki gelişimi çalışmanın hipotezi bağlamında kapitalizm dönüm noktası olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.1. Kapitalizm Öncesi Çevre ve Ekonomi İlişkisi

Toplumun doğa ile kurduğu ilişki, toplayıcı avcı dönemden beri öncelikle yaşamsal faaliyetlerin giderilmesine hizmet etmektedir. İlerleyen çağlarda ise doğadan faydalanma oranı da, faydalanma amaçlarının çeşitliliği ve boyutu da değişkenlik göstermiştir. İlkel teknolojinin gelişmesiyle yerleşik hayata ve tarımsal üretime uygun fiziksel zemin hazırlanmıştır. Temel ihtiyaçlar doğa ile kurulan ilişki bağlamında değişkenlik gösterdiğinden tarımsal üretimle birlikte topraktan faydalanma oranı artmıştır. İnsanların doğa üzerindeki dönüştürücü gücü, barınma beslenme gibi temel ihtiyaçların giderilmesi ile başlamış ise de artı ürünün elde edilmesi ve gelişen teknoloji ile birlikte sömürü boyutuna ulaşacak kadar artış göstermiştir (Childe, 2009).

Avcı toplayıcı toplumlar ele alındığında, doğa ile kurulan ilişki temelde barınma ve beslenme ihtiyacının giderilmesinden ibarettir. Yenilenebilir yabani otların ve hayvanların avlanması sonucu doğanın tüketimi yerel ve sınırlıdır. Bu toplumlarda doğa ile karşılıklılık temelinde kurulmuş bir ilişki vardır. Harper, her toplum yapısının doğa ile ilişkisinin sınıflandırdığı toplumların egemen paradigması aracılığı ile açıklamıştır. Buna göre avcı toplayıcı toplumların doğa kavramsallaştırmasını balta girmemiş orman ve otlaklardan oluşan vahşi ve yaşayan bir doğa şeklinde aktarmıştır (Tuna, 2014: 10).

Ancak toprağın işlenmesi ile birlikte başlayan tarımsal üretim doğayla kurulan bu ilişkinin bozulmasına sebep olmuştur.

Toprakların işlenmesi dolayısıyla doğanın işletilmesi M.Ö. 8000 yıllarına dek uzanmaktadır (Fülberth, 2018: 87). On bin yıl önce tarımsal üretimin başlamasından itibaren doğanın kaynak olarak kullanıldığı üretimin toplumsal örgütlenişi çok kez değişime uğramıştır ve sömürü her değişimde artarak devam etmiştir. Üretim biçimi geliştikçe doğa ve toplum arasındaki ilişki de değişime uğramıştır (Foster, 2013: 37). Bu bağlamda doğa ve insan arasındaki ilişkinin başlangıç tarihi belirsiz olmakla beraber, doğadan faydalanma ve doğayı dönüştürme oranı göz önünde bulundurulduğunda tarihsel olarak tarım ve sanayi üretimi önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Üretim araçları değiştikçe doğaya erişimin biçimi de değişmiştir.

Tarımsal üretim, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir düzeyde toprağın aşırı kullanımı tehlikesini doğurmuştur. Bu tehlike çevrenin potansiyel bir sorun olabileceği algısını ortaya çıkarmıştır. Çünkü zamanla tarım sadece beslenme zorunluluğundan ziyade, ihtiyaç fazlası ürün elde etmek üzere birikim için yayılmaya başlamıştır (Radkau, 2017: 94-110). Feodal dönem, toprağın işletilmesine dayalı bir ekonomik sisteme dayalıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme direkt olarak çevreye bağımlıdır. Çevreye tahakküm toprağa dayalı bu sistem içerisinde feodalizm öncesi döneme oranla artış göstermiştir. Tarımsal üretime dayalı bu sistemde ihtiyaç fazlası üretim artarak artı ürün elde edilmiştir.

Tarım toplumlarında sulama, gübreleme, toprağın işlenmesi, orman ve otlakların tarım arazilerine açılması, hayvanların evcilleştirilmesi gibi faaliyetler, toplum ve doğa arasındaki ilişkinin eşitsiz biçimde gelişmesine sebep olmuştur. Harper'ın egemen toplumsal paradigma kavramsallaştırması bağlamında tarım toplumları doğal sistem içinde bulunan bahçelerde yaşamıştır. Doğa ile ilişki tohumlanmış, sürülmüş, temizlenmiş bir bahçe aracılığı ile kurulmuştur (Tuna, 2014: 12).

Tarımsal üretimin en önemli aracı olan toprağın doğal verimliliği sabit sermayenin de artışı sağlamıştır (Moore, 2017: 246). Aslında bu dönemde tarımsal faaliyetler üzerinden emek gücünün sömürüldüğü görülmektedir. Doğa üzerindeki sömürü ise henüz sınırlıdır. Kapitalizme oranla sınırlı ölçüde emek ve doğa

sömürüsüyle oluşan artı ürün birikiminin yarattığı artı ürünün aktarılacağı yeni bir piyasa gereksinimi duymuştur. Bu piyasa başlangıçta ilkel düzeyde olmakla beraber, sınırlarını genişleterek farklı coğrafyalar arasında bağlantı kurulmasının önünü açmış olan ticarettir. Ticaret hem sermayeye yayılma alanı sağlamış hem de temellük edilecek yeni alanların keşfine neden olmuştur. Bilinmeyen toplumsal yapılara ve bilinmeyen doğalara açılan yolun temsilcisi olan ticaret sermaye birikimini hızlandırmıştır. Diğer yandan merkantalist ekonominin önü açılmıştır. Merkantalizm ile doğal varlıkların yer değiştirmesi hiç olmadığı kadar hızlanmıştır. Böylece doğal varlıkların sınırlı sömürüsü genişlemiştir. Erken kapitalist dönem koşullarının oluşmasına kaynaklık eden bu gelişmelerin yanı sıra sanayi devrimi ve feodal dönem arasında bir köprü oluşturan merkantalizm, tarım ve ticaret ile birlikte insanın yerküre ile ilişkisini yaygın bir biçimde etkilemiştir (Birdişli, 2014: 30; Foster, 2013: 58).

Toprağın işlenmesine dayalı ekonomik büyümenin gerçekleştirildiği feodal dönem, çevrenin ekonomik sürece dahil edilerek temellük edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ekolojik varlıklar üzerinden birikim elde etme durumu feodal dönemde başlamıştır. Kapitalist sisteme oranla daha sınırlı boyutta gerçekleştirilen emek ve doğa sömürüsü, elde edilen artı ürün ile sermaye birikim sürecine kaynaklık etmiştir.

2.2.2. Kapitalist Ekonomi ile Çevre Arasındaki İlişki

Tarımsal üretimden elde edilen artı ürünün sermayeye dönüşmesi yani feodal dönemden kapitalist sisteme geçişin temelleri 15. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır (Fülberth, 2018: 89). Tarımsal üretimden elde edilen artı ürünün devamlılığı için doğanın temellük edilme oranı artar. Artı ürün toplumsal sınıfları ortaya çıkarmıştır. Üretenler ve tüketenler arasındaki eşitsiz dağılım doğayı da eşitsiz kullanmaya yol açmıştır. Elde edilen artı ürünün üretimi ve dağıtımı süreçlerinin kolaylaştırılması için kurum ve örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Böylece toplum ve doğa arasındaki ilişki toplumsal örgütlenmeler aracılığıyla sağlanmıştır. Artı ürünün aşırı birikiminden kaynaklanan kullanışsız maddi form, kullanım değerinin mübadele değerine dönüşmesine neden olmuştur. Bundan böyle doğa ile ilişki sadece kullanım

değeri üzerine değil değişim değeri de esas alınarak kurulmuştur. Mübadele sistemin ana unsurları mallardır. Kullanım değeri geri plana düştüğünden mübadele edilecek metalar üzerinden değer üretilir. Bu nedenle meta üretiminde kullanılan doğal kaynaklar mübadele sisteminin dışında tutulur ve “bedava lütuf” olarak kabul edilir. “Bedava lütuf” algısı kapitalist sistemin işleyişine içkin bir niteliktedir. Buna göre çevresel “kaynakların” fiyatı sıfırdır. Kapitalizmin evrensel ölçüde gelişmesi ile doğa ile kurulan ilişki her şeyden önce bir mübadele değeri ilişkisine dönüşmüştür (Aruoba, 2016: 412; Foster, 2012: 76-85; Smith, 2017: 75-94). Artı ürünün mübadele değeri kazanması, mübadele sürecini gerçekleştirmek için yeni bir sektör gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Mübadelenin gerçekleşmesini sağlayan ticaret sektörü, bir yandan tarımsal üretimin yayılma sürecini hızlandırırken bir yandan da birikim mantığını daha geniş coğrafyalara ulaştırarak doğayı temellük etme anlayışının yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Toplumsal sınıflar arasındaki eşitsiz yapılanma doğaya erişimin de farklı sınıflar tarafından eşitsiz gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir.

Kapitalizme evrilme, sermaye birikimi ile gerçekleşmiştir. Kapitalizm tarihi sermaye birikim tarihine denktir. Elde edilen sermaye, daha büyük bir sermaye oluşturmak için üretim sürecinde kullanılır. Yani “mal, mal üretmek” için kullanılır. Üretim sürecinden elde edilen kazanç eşit olmayan değişimle sağlanır. Sermaye gelişen teknoloji ile buluştuğunda gerekli olan kaynak doğadan alınır. Yani doğa, sermaye birikimi sürecinde bir araç ve meta olarak kullanılır (Fülberth, 2018: 78-79).

Toprağa dayalı üretim biçiminden, makinaya dayalı kapitalist üretim biçimine geçiş, toplum-doğa arasındaki ilişkide köklü değişimler yaratmıştır. Sanayi Devrimi sermaye birikim sürecini hızlandıran ve yaygınlaştıran bir dönemdir. Sanayi Devrimi’nin başlangıcı olan 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar olan sürede sanayinin ana hammaddesini pamuk oluştururken, 20. yüzyıla kadar demir ve çelik, 20. yüzyıldan sonra ise kömürden elde edilen elektrik, petrol gibi kaynaklar oluşturmuştur (Fülbert, 2018: 175). Sanayi kapitalizmi bugün doğa hakkında var olan görüş ve algıların altyapısını oluşturan ve doğa üzerindeki tahakkümün en yüksek seviyeye ulaştığı koşulları barındırmaktadır (Smith, 2017: 27). Sanayi Devrimi, doğanın bugünkü anlamda sömürüsü bağlamında bir eşik konumundadır. Sanayi üretimi için gerekli olan enerji kaynağı ve hammadde doğadan elde edilmiştir. Sanayi Devrimi’nden bu yana

toplu üretim sağladığından kaynakların sömürülmesi oranı da büyük oranda artış göstermiştir.

18. yüzyıl çevre tarihi açısından sanayi üretimine kaynak elde etme amacı ile doğanın son rezervlerinden optimal biçimde faydalanma gayretinin ortaya koyulması nedeniyle önem taşır. “Doğa 18. yüzyılda bir sorun haline gelmiştir” (Radkau, 2017: 333). Sanayi Devrimi ile birlikte üretim araçlarında ve üretim şekillerinde meydana gelen değişim, çevre üzerindeki baskıyı artırmıştır. Endüstriyel faaliyetlerin giderek çeşitlenmesi ve gelişmesi çevrenin hızla kirlenmesine ve hammadde olarak kullanılan doğal varlıkların dengesiz bir şekilde tüketilmesine sebebiyet vermiştir (Atabay, Kaçmaz, 2007: 42).

Sanayi Devrimi’nden sonra küresel ölçekte büyüme gösteren kapitalizmin coğrafi genişlemesinin sebebi, dünyada birikim-temellük dengesini temellük yönünde kaydırmaya yöneliktir. Böylece metalaşmaya yol açmış olur. İnsan dışı doğa yeniden üretilerek temellük yoluyla sermayeleştirilmiştir (Moore, 2017: 144-148). Sanayileşme, “küresel ortak malları” tüketme ve kirlletme oranı bağlamında önemli bir eşik oluşturmaktadır (Radkau, 2017: 422). Üretim sistemine kaynaklık eden ekolojik varlıkların yoğun tüketimi ve sanayi atıkları ile çevreye verilen zararın artışı mevcut çevre sorunlarını ortaya çıkaran sürecin büyük oranda sanayileşmeye bağlı olduğunu göstermektedir. Ancak sanayi devriminin ardından ekolojik varlıklardan faydalanma durumu artarak ve çeşitlenerek devam etmiştir.

Sanayi Devrimi etkisinde gelişen toplum yapısı Harper’ın toplum sınıflandırmasında “endüstri toplumu” olarak adlandırılmıştır. Sanayileşmenin insan-doğa arasındaki ilişkiye en büyük etkilerinden biri fosil yakıtların yaygın ve yoğun kullanımı olmuştur. Bu durum çevre sömürsünü arttırarak çevre sorunlarının boyut atlamasına sebebiyet vermiştir. Harper endüstri toplumunun “egemen toplumsal paradigma”sını tarım toplumlarındaki dönüştürülmüş bahçelerin kökten biçimde yaygınlaşmış hali şeklinde belirlemiştir (Tuna, 2014: 13). İnsanın faaliyetleri sonucunda dönüşen doğanın sınırları sanayileşme ile birlikte dünya üzerinde daha geniş alanlara yayılmıştır. Sömürünün sınırları genişledikçe ekosistemde yarattığı etki ve tepki de büyümüştür.

“Kapitalizm; kâr amacı güden, kâr etmek amacıyla yaratılan sermayenin birikimini sağlayan bunun için üretime başvuran toplumların işleyişidir” (Fülberth, 2018: 150). Kapitalist ekonomi sınırsız sermaye birikimini hedeflemektedir. Büyümenin temelinde yer alan sermaye birikimi üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi gerekir. Dolayısıyla evrensel ölçekte emek/enerji temellük edilerek en az maliyetle üretime dahil edilmiştir. Ucuz iş gücü ve doğanın temellük edilmesi kapitalist birikimin en temel unsurlarıdır (Moore, 2017: 52; Wallerstein, 2006: 15-19). Üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi bağlamında ekolojik varlıkların kaynak olarak üretim sürecine dahil edilmesi kapitalizm ile çevre ilişkisinde çatışmaya sebep olmaktadır. Sömürü ya da temellük yoluyla ele geçirilen doğal varlıkların kapitalist birikime katkısı olsa da bir diğer yandan bu sürecin yarattığı sorunlar kapitalizmin iç çelişkisini oluşturmaktadır.

“Kapitalizmin eşitsiz gelişme dinamikleri içinde yerel üstü (ulusal ve uluslararası) ölçeklerde belirlenen siyasa ve yatırım kararları, yerel ölçeklerdeki doğa ile toplum ilişkileri üzerinde somut olarak etkili olmakta ve yeni çatışmalar doğurmaktadır” (Şengül, 2017: 59). Kapitalizm doğayı üretirken doğa kapitalizmi yeniden üretir. Moore, kapitalizmin doğayı yok ederek değil karşılıksız ya da çok düşük maliyetlerle çalışmaya zorlayarak hayatta kaldığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla doğa üzerinden değil doğa ile birlikte çalışılarak başlayan süreç, bu çalışmanın sınırlarının aşmasının yarattığı etkilerle devam etmiştir (Moore, 2017: 13-37).

Kapitalist sistemin gelişimi sürecinde coğrafya (dolayısıyla doğa), ekonomik ve siyasi yapılanmalarda her zamankinden daha çok yer tutmaya başlamıştır (Smith, 2017: 22). Çünkü kapitalist ilişkiler mekânda hayat bulur bu da en geniş anlamda kapitalizmi doğaya bağımlı kılar (Moore, 2017: 124). Gelişen teknoloji ile birlikte büyüyen ve birikim stratejisi üzerine kurulu olan kapitalizm, emek ve kaynak sömürüsü bağlamında evrensel olarak yayılmaya başlamıştır. Üretim sistemlerinin doğayı ve toplumu düzenlemenin bir yolu olduğu bilgisinden hareketle, evrensel sınırları hedefleyen kapitalizm, hem toplum yapısında hem de doğa ile kurulan ilişkide eşitsiz ve geri dönülemez değişiklikler yaratmıştır.

“Kapitalizm sadece değer verdiğini sayar”. Sermaye için her şey hesaplanabilir ve indirgenebilirdir. Sermaye nicel olarak ölçülebilen şeyleri değerlendirir. Sermayenin nitel olarak tanıdığı tek ilişki türü sermaye-emek ilişkisidir. Bu nedenle kapitalizm

ekolojik dengenin sağlanması, denge bozulduğunda ortaya çıkacak zararın boyutu gibi durumlarla ilgilenmez (Moore, 2017: 133-162). Kapitalist sistemle doğal varlıkların üretim sürecine kaynaklık ettiği ve ekolojik değerinden çok piyasa değeri üzerinden değerlendirildiği bir çevre anlayışı oluşmuştur. Bu ekonomi merkezli çevre anlayışı Birdişli (2014) tarafından “metaekoloji” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. “Metaekoloji ekolojik varlıkların ait oldukları bütünden soyutlanarak bir piyasa unsuru haline getirilmesi, yaşamı destekleyen bir sistemin öğeleri değil de birikimin kaynağı olarak sermaye birikim sürecinde yüklendiği işlevsellik oranında değer alması anlamında kullanılmaktadır”.

Kapitalizm doğayı sonsuz sermaye birikimini kolaylaştırmak için planlanabilir, ölçülebilir ve her şeyden önce kontrol edilebilir bir şekilde yeniden üretilebilir kılmıştır. Moore bu stratejiyi “Ucuz Doğa” şeklinde kavramsallaştırmıştır. Sermayenin dışsal kabul ettiği doğalar sonludur ve bu yüzden niceliksel olarak daha büyük *ucuz doğa*ların keşfi ve üretimi gerekli görülmüştür. Modernite ile gelen yeni değer tekniklerinde *ucuz doğa* saptanır, düzenlenir ve temellük edilir. *Ucuz doğa* arayışındaki amaç gıda, emek gücü, hammadde ve enerjiyi sermaye birikiminden daha hızlı üretmek ve genişletmenin önünü açmaktır. (Moore, 2017: 91-109).

Prekapitalist dönemde de ormanların tahrip edilmesi, çölleşme gibi çevre sorunları bulunmakla beraber kapitalizmin egemen olmasıyla o döneme kadar toplum ile çevre arasındaki dayanışmaya dayalı ilişki, insanın doğaya hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitalist sermaye birikimi sürecinde üretim tek başına amaç haline gelmiştir. Bu amaç ile düzenlenen ekonomik yapı ile birlikte insanlık tarihinin çok kısa bir zaman diliminde bütün insanî, etik ve ekolojik kaygılar dışlanmıştır (Başkaya, 2015: 199-201).

Marx’ın doğa görüşüne göre, insan faaliyetleri ve emeği doğanın üretiminin bir parçasıdır. Doğayı, doğaya bağımlı olarak dönüştürürken bu üretimin yarattığı farklılaşmanın bilincinde olunması gerekir. İnsan ihtiyaçları doğrultusunda doğayı üretmelidir. Mübadele için üretimin başlamasıyla beraber Marx’ın işaret ettiği insan ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmesi gereken doğa üretimi, insanların varoluşlarının bütün toplumsal doğasını üretmeye dönmüştür. Doğanın el değmemiş parçaları emek sürecine katılarak toplumsallaştırılmış ve bu parçalar önemli bir ekonomik kaynak

haline gelmiştir. Mübadele değeri üzerinden gelişen kapitalizm, doğayı bir metaya dönüştürmüştür (Smith, 2017: 71-86).

Kapitalist birikim sürecinin doğal çevreyi hızla tahrip etmesi gezegeni riske sokacak bir hal almıştır. “Kapitalist gelişme bir kutupta ‘gelişmişlik’ yaratırken diğer kutupta ‘azgelişmişlik’ yaratır”. (Başkaya, 2015: 9-13). Kapitalizm koşullarında çevresel unsurlara erişim sınıfsal olarak eşitsiz biçimde şekillenmiştir. Bu durumda çevreye verilen zarar da çevreden faydalanma oranı da kapitalistleşme seviyesi ile orantılı olarak değişim göstermiştir.

Sermaye birikimine dayalı kapitalist üretim sisteminden kimi devletlerin etken kimilerinin edilgen olarak etkilendiği 18. yüzyıldan itibaren, gelişen teknoloji ve sermaye sektörü ile beraber doğa ile toplum arasındaki ilişki, insanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin giderek artması şeklinde devam etmiştir. Kapitalist sermaye birikimi için kaynakların maliyeti en aza indirgenip, ucuz emek gücü ile birlikte artı değer ortaya çıkarılmaktadır. Bu bağlamda kapitalist ülkeler, doğal kaynaklar için kendi ülke sınırlarının dışına çıkmış ve başka topraklara, devletlere daha da önemlisi doğaya ait olanı sömürme hakkına sahip olduklarını düşünerek hareket etmişlerdir.

2.4. Çevrenin Korunması ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

On bin yıl önce tarımın gelişimiyle başlayan çevre-ekonomi arasındaki hiyerarşik çekişme, kapitalist sistem ile birlikte çevre aleyhine şiddetli bir şekilde gelişme göstermiştir. Sanayi devrimi öncesinde, avcı toplayıcı toplumlardan itibaren tarımsal üretim dönemi ve erken kapitalist dönemde de doğa ile kurulan ilişkide doğaya zarar veriliyor idi. Fakat kapitalizm ile birlikte bu zarar bölgesel olmaktan çıkmış ve evrensel sınırlara ulaşmıştır. Daha önceki süreçlerde doğada yaratılan tahribat tolere ve tedavi edilebilir iken, kapitalist sistemin doğuşu ve gelişimi ile toplum-doğa arasında var olan denge, dünyanın farklı genişliklerdeki çeşitli bölgelerinde aşamalı olarak kaydedilen ve geri dönülmesi mümkün olmayan değişiklikler meydana gelmiştir (Foster, 2013: 35-44).

Doğa ile insan ilişkisi insanın ürettiği toplumsal sistemler üzerinden incelendiğinde birbirine dışsal yapılar olmadığı görülmektedir. Doğa kendi iç dinamikleri olan canlı bir sisteme sahip olan bir özne olması dışında, bu toplumsal sistemler içerisindeki mücadele alanlarının bir parçasıdır (Şengül, 2017: 59). Ekonomik ve siyasi mücadele alanlarının bileşenlerinden biri olarak doğa, insan tahakkümü altındadır. Doğa ve insan arasındaki bağımlı ilişki, tarihsel süreç içerisinde insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması ve bu hâkimiyetin gittikçe şiddetlenmesi üzerine şekillenmiştir. Toplumsal faaliyetler bağlamında doğayı kullanma biçimleri tarihsel süreçte farklı boyutlarda gerçekleştirilmiştir. İnsanların beslenme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla başlayan ekolojik varlıklardan faydalanma durumu, tarih boyunca yatay ve dikey olarak büyüme göstermiştir. Mevcut üretim sistemi koşullarında ise doğayı tüketme oranı sınıra ulaşmıştır.

Ekonomik çıkar güdülerek yaygınlaşan sömürünün sürdürülebilirliğinin en önemli koşulu doğanın toplumsallaştırılmasıdır. Bu toplumsallaştırma sürecinin en yüksek oranda yaşandığı dönem kapitalist dönemdir. Toplum ve doğa arasındaki ilişki, doğa ve üretim toplumsallaştırılarak kapitalist mantık üzerine kurulmuştur (Foster, 2013: 35/162-163). Toplumsal doğanın ve kapitalizmin doğa üretiminin insan ve doğayı birbirinden ayrı gören kalıplaşmış düşünce sistemi nedeniyle anlaşılması zordur. Oysa toplum ve doğa birbirine bağımlı olgulardır (Smith, 2017: 25).

Çevre tarihinin anlamlı bir şekilde kavranabilmesi için kapitalist sistemin bağımlı olduğu çevreye geri dönülemez zararlar verdiği ve bu sistemle yenilenemeyen kaynakların tüketilmesinin yanı sıra küreselleştiği gerçeğini kabul etmek gerekmektedir (Radkau, 2017: 421). Çevre, kapitalist sistem için hem üretimde hem dolaşımda hem de tüketimde kolayca temellük edilebilen bir araçtır. Kapitalizmin doğa ile kurduğu ilişkinin temelinde sömürü vardır.

Çevre ile ilgili uluslararası alanda ilk girişimler genel olarak hayvanların korunması üzerine gerçekleştirilmiştir. Örneğin göçmen kuşlarla ilgili ulusal ölçekte hareket etmek yeterli olmayıp diğer devletlerle de işbirliği gerekmiştir. Özellikle deniz canlıları ile ilgili uluslararası alanda çatışmalar görülmüştür. Çünkü deniz canlıları koruma girişimlerinin altında ekolojik değerleri koruma amacından çok balık av miktarının bölünmesi üzerine yaşanan ekonomik sıkıntılar yatmaktadır (Topçu, 2007:

14). Bu durum çevreyi koruma ile ekonomik büyüme arasındaki çatışmalı ilişkinin somut örneklerinden biridir. Korunması gündeme alınan ekolojik varlıklarla ilgili sorunun geri planında ekonomik çıkar bulunmaktadır.

Çevre siyaseti, gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomik büyüme hedefleri bağlamında ekolojik varlıklara erişimini kolaylaştıran, kendi coğrafyalarında üretilen çevre kirliliğinin dışsallaştırılmasını, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere aşılana ekonomik kalkınma amacı aracılığıyla ekolojik varlıkların tüketimini meşrulaştıran, sermaye ve kaynak dolaşımının önünü açan bir sistematik üzerine kurulmuştur.

Ekolojik çöküşün önüne geçmek için alınacak her önlem küresel kapitalizme yük olarak gelmiştir. Fakat yine de bütün gerçekliğiyle yaklaşan felakete tamamen kayıtsız kalınmamıştır. Bu bağlamda çevresel kaygı adına atılan her adım yine sistemin kendi işleyişine ters düşmeyecek yapıdadır. Örneğin, gelişmiş ülkelere ait atıkların az gelişmiş ülkelere taşınması ya da az gelişmiş ülkelerde bulunan hammadde ve doğal kaynak birikimlerinin küresel piyasaya açılması gibi uygulamalar, gelişmiş dünyayı çevresel etkilerden bir süreliğine daha uzak tutmak adına yerine getirilmiştir. Diğer yandan “ekolojik” ya da “çevre dostu” etiketleri bulunan ürünlerin yeni bir pazar oluşturmaları da küresel sermayenin tüketim odaklı yapısını yeniden üretmiştir (Duru, 2006: 54).

Kapitalizmin ortaya çıkardığı çevresel sorunlar ve doğa tahribatı yeni bir sermaye kapısı olarak kapitalizm tarafından ele alınmıştır. Hatta yeni bir kapitalist sektör haline almıştır. Doğanın yeniden düzenlenmesi ve üretimi birikim stratejisine dayalı olarak yapılmıştır (Smith, 2017: 257-265). Bu bağlamda düzenlenen ekonomi temelli çevre siyaseti, bir yandan çevre sorunları ile ilgili görece çözümler üretilen piyasaların bu çözümlere uygun araçlarla düzenlenmesini önerirken diğer yandan temiz çevre teknolojilerinin ve araçlarının üretildiği yeni piyasaların önünü açmıştır. Kapitalist üretim ve tüketim sürecinde çevre kirliliğini önleyen teknolojiler, yeni bir piyasayı beslemektedir (Birdişli, 2014: 36). Yani kapitalist sistemin çevresel sorunlara getirdiği çözümler de sisteme içkin yeni piyasalar yaratmaktadır. Meta haline dönüşen ve sermayeye kaynaklık eden doğal varlıkların korunmasına yönelik üretilen çözümler, sisteme içkin yeni piyasalar nedeniyle mevcut sorunu yeniden üretmektedir.

Piyasa ekonomilerinde çevre fiyat mekanizmasının içine dahil edildiğinden çevre aleyhine yönetim benimsenmektedir. Çevresel zararları en aza indirgeyecek teknolojiyi kullanmak ürün maliyetini artırmaktadır (Keleş vd, 2015: 172). Ekolojik varlıkların ekonomi açısından herhangi bir sahibi yoktur. Bu nedenle temellük edilmeye açıktır. Üretim sürecinde ortaya çıkan metaya az maliyet hatta bazen maliyetsiz bir biçimde kaynaklık ederler. Elde edilen metanın aksine kaynak olarak kullanılan doğal varlıkların bir piyasa değeri yoktur. Bu şekilde üretim sürecine kaynak olarak dahil edilen çevresel unsurlar da, insan faaliyetleri sonucu her geçen gün artan, pek çok canlıyı ve ekolojik dengeyi tehdit altında bırakan çevre sorunları da piyasa ekonomisi dışında kalmaktadır (Berkes, Kışlaoglu, 2019: 167). Çevreyi korumak adına, ekolojik varlıkların tüketimin azaltılması ya da durdurulması, üretim süreci boyunca oluşan zararlı atıkların en aza indirilmesi için gerekli olan teknoloji ve araçların maliyeti, toplumsal hayatın içinden çevreye zarar veren her türlü etkenin ortadan kaldırılması gibi önlemler, kapitalist sermayeyi krize sürükleyecek önlemlerdir. Bu nedenle çevreyi tam anlamıyla korumak, çevreye bağımlı ekonomik büyümeyi önemli ölçüde zarara uğratacak bir etkiye sahiptir.

Kapitalizm ile birlikte doğal varlıklar hem üretim hem de tüketimde piyasa nesnesi haline gelmiştir. Üretim sürecine bir üretim faktörü olarak giren çevresel unsurlar, tüketilirken de doğal değerleri üzerinden ilgi görmezler. Özellikle evrende sınırlı olan canlılar üzerinden önemli bir piyasa oluşturulmuştur. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı dahil karşılığını ödeyebilenlerin tüketim nesnesi haline gelmiştir (Birdişli, 2014: 37).

Kapitalist üretim sürecinde çevresel kaynakların tüketiminin ve çevreyi kirlletme oranının artmasının sonucunda büyüyen çevresel sorunların çözümü yine aynı süreci yönetenler tarafından üretilmektedir. Üretim sürecinin çevresel sorunların önemli bir kaynağını oluşturuyor olması dolayısıyla kapitalistlerin sorumluluk alması dışında, alınan kararların piyasaya en az zararı vermesi için de kapitalizm, çevre siyasetinin kapsamını belirlemektedir. Bu nedenle de devlet otoritelerince oluşturulan çevre siyasetinin piyasa temelli önlemler alınmaktadır. Elbette bu noktada, mümkün olan en büyük kâr elde etme arzusu taşıyan bu sistemin, çevreyi koruma adına atacağı adımlar eleştiriye açıktır (Radkau, 2017: 502-512).

Ekonomik sistem ile çevreyi korumaya dayalı sistem aynı elden düzenlenmektedir. Bu durum, çevre siyasetinin sürekli büyümeye dayalı üretim koşullarına uyumlu olarak düzenlenmesi ile sonuçlanmaktadır. Çevreyi korumanın maliyeti, ekolojik varlıklardan elde edilen artı değerin üstündedir. Bu nedenle ekonomik büyümenin devamlılığı açısından çevrenin korunması değil, çevreden faydalanmanın sürdürülebilirliği esas alınmaktadır.

Çevre siyasetinin ekonomi lehine yürütülmesi, çevreyi korumanın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinden kaynaklanmaktadır. Çevreyi korumak, ekolojik varlıkların kullanımının azaltılması ya da sıfıra indirilmesi, üretim sürecinin tamamında çevreye zarar verecek faaliyetlere karşın önleyici sistemlerin geliştirilmesi, kaynak olarak üretim sürecine dahil edilen ekolojik varlıkların kullanımının terk edilmesi, herhangi bir ekosistem dengesine bozabilecek her türlü faaliyet ve sektörün durdurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle hem ekonomik sürece kaynaklık eden hem de bu sürecin zararlı çıktılarından direkt etkilenen ekolojik varlıkların korunması, ekonomik büyümenin çok yönlü bir şekilde kısıtlanması anlamına gelmektedir. Ekonominin çevreye bağımlılığı dolayısıyla çevrenin korunması piyasa koşullarına göre şekillendirilmektedir.

3. KÜRESEL ÇEVRE SİYASETİ VE EKONOMİ

Bu bölümde doğa ile toplum arasındaki ilişkinin bir ürünü olan çevre siyasetinin geliştiği ekonomik ve toplumsal koşullar ele alınmıştır. Ekonomi ve çevre arasındaki bağımlı ve çatışmalı ilişkinin yarattığı koşullar bağlamında gelişen çevre siyasetinin kapsamı ve sınırları ortaya koyulmuştur. Ekonominin küreselleştiği ve ulus-devlet sınırlarının aşıldığı yeni bir ekonomik düzenin de oturmaya başladığı 1970’lerde yeni bir çevre anlayışı da gelişmeye başlamıştır. Çevre siyasetinin uluslararası alandaki gelişimi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1970’li yıllar merkez alınarak ekonomik koşullardaki değişime bağlı olarak çevreye bakış açısındaki değişim ele alınmıştır. Ekonomi ve çevre arasındaki bağımlı ve çatışmalı ilişki bağlamında sürdürülebilir kalkınma anlayışı incelenmiştir.

3.1. Küresel Çevre Siyasetini Şekillendiren Koşullar

Küresel anlamda bir çevre anlayışının gelişmeye başladığı dönemde sermaye dolaşımının ulusal sınırları aşarak küresel alanda organize olmasına bağımlı olarak yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan koşulların çevre üzerindeki yanı sıra birikerek artan çevresel sorunlarının görünürlüğü de artmıştır. Ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliğinin etkilerinin görünür hale gelmesi, kirliliğin artması vb sorunların 1960’lı yıllarda hissedilir olması 1968 yılında yaşanan toplumsal hareketlerin de etkisiyle toplumun da gündemine girmiştir. Bu nedenle ekonomik düzen değişikliğinin yanı sıra çevre sorunlarının da ekonomi üzerinde negatif etkiye sahip olması ve bu konuda toplumsal olarak belirli bir bilinç seviyesine ulaşılması çevre siyasetinin uluslararası alanda ele alınmasını gerekli kılmıştır. Şengül (2019) çevre siyasetinin ortaya çıkmasında etkili olan ve kapsamını belirleyen koşulları aşağıda verilen maddelerle açıklamıştır:

- Çevre sorunlarının etki alanının küresel çapta genişlemesi,
- Küresel ekonomik düzene uygun bir çevre anlayışına gereksinim duyulması,
- Merkez (erken kapitalist) ülkelerin doğal kaynaklara erişiminin kolaylaştırılmak istenmesi,
- Çevreyi korumanın maliyetinin uluslararası alanda paylaşılması gerekliliği,

-Ulusal çevre politikalarındaki farklılıkların uluslararası rekabette yarattığı sorunlar.

Şengül'ün (2019) yukarıda verilen sınıflandırmasına ait maddeler temelde ekonomik ve ekolojik sebeplere dayanmaktadır. Bu başlıkta 1970'li yıllarda gündeme gelen küresel çevre siyaseti ile aynı dönemde meydana gelen ekolojik ve ekonomik krizler arasındaki bağlantı incelenmiştir.

3.1.1. 1970'lerde Yaşanan Krizin Ekonomik Yüzü

II. Dünya Savaşı sonrasında 1930'lu yılların krizlerini bir daha yaşamamak için devlet biçimleri ve uluslararası ilişkiler yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılanmada Keynesçi politikalar aracılığıyla devletlerin sanayi politikalarına müdahale yolu açılmıştır. “Gömülü liberalizm” olarak da adlandırılan Keynesçi politikalar aracılığıyla sermayenin serbest hareketi kontrol altına alınarak görece yüksek büyüme oranları gerçekleşmiştir. 1960'lara kadar gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomilerinde önemli oranda büyümeler kaydedilmiştir; fakat “Üçüncü Dünya” şeklinde adlandırılan azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aynı büyümenin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir (Harvey, 2015: 17-27). Kalkıncı ekonomi gelişmiş ülkelerde yoğun üretim sürecinin ardından aşırı sermaye birikimi yaratmış ve 1970'li yıllara doğru verimlilik düşmüştür. Dayatılan kalkıncı ekonomik modelin azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yansıması ise kalkınamamaktan kaynaklanan sorunlardır. Bir diğer sorun dönemin ekonomik modelinin kaynak sıkıntısı çekmeye başlayan gelişmiş ülkelerin kaynak erişimini zorlaştırmasıdır. Yaşanan eşitsiz gelişme çabalarının sorunları da eşitsiz bir biçimde dağılım göstermiştir ve yapısal bir krize sürüklenme başlamıştır. Bu bağlamda sermayenin lehine yeni bir model arayışına girilmiştir.

Kapitalist sermayenin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki sürekli büyüme eğilimi, 1970'lere doğru yavaşlama eğilimine girmiştir. Kâr maksimizasyonunu sağlamak amacıyla zaten değerinin altında satın alınan işgücü sürekli düşürülmeye devam ettiğinden tüketim azalmaya başlamıştır. Ücretlerin düşmesi durmadan üretilen metallerin pazardaki alıcısının azalmasına neden olmuştur. Bir yandan mal üretiminin

devam etmesi bir yandan tüketimdeki azalma sermaye birikim krizine neden olmuştur. Krizi tetikleyen bir diğer sebep ise çokuluslu şirketlerin 1950'lerden itibaren geniş coğrafyalara yayılarak kâr oranını artırmasıdır. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi üretim sürecinde canlanma yaratarak kâr oranlarını artırmıştır. Artan kâr oranları şirketlerin yatırım kapasitelerinin üstüne çıkınca aşırı sermaye birikimi ortaya çıkmıştır. Elde edilen aşırı sermaye birikimi daralan dünya pazarında dolaşıma giremeyince çokuluslu şirketler arasındaki rekabet artmış ve kâr oranları düşmüştür. Hem pazardaki daralma hem de kâr oranlarının düşmesi sermaye birikim krizini derinleştirmiştir (Yılmaz, 2004: 79-82).

Gelişmiş ülkelerin sermaye birikim krizinin habercisi olan bu süreç 1973 yılında OPEC tarafından uygulanan petrol ambargosu ve ABD'nin Vietnam Savaşı'nı para basarak finanse etmesi sonucu ABD dolarının değer kaybetmesi ile birlikte yaşanan krizin derinleşmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Petrol fiyatlarının artması Üçüncü Dünya ülkelerinin dış açıklarını önemli oranda artırmıştır. Çokuluslu özel ticari bankalar bu durumdan yararlanarak ürettikleri yeni para politikaları aracılığıyla bu ülkeleri krediye bağlamışlardır. Hem işsizlik oranlarının hem de enflasyonun yükselmesi toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Verilen kredilerle hem dış borçlanmasından ciddi bir artış yaşanan hem de ithalatta dışa bağımlı hale gelen azgelişmiş ülkelere serbest piyasa ekonomisi dayatılarak borçlarının ödenmesinin önü açılmıştır. Böylece gömülü liberalizm çöküşe geçmeye başlamıştır (Başkaya, 2015: 136-142; Fülberth, 2018: 259-260; Harvey, 2015: 17-27).

1970'li yılların sonlarına doğru kapitalizmin iç çelişkisi olarak yaşanan ekonomik kriz, yeni bir ekonomik anlayış ve düzen gerektirmiştir. Yeni ekonomik düzene göre, küresel düzeyde serbest piyasa ekonomisine katılan bütün ülkeler tek piyasa sistemi oluşturmalıdır. Böylece dünya pazarı bütünleşmiştir. Sermayenin hareket alanı serbestleştirilerek küreselleşmenin adımları atılmıştır. (Topçu, 2007: 40). Sermayeci düzen var olduğu sürece doğaya verilen zarar, sözde onarımlar yapılmaya çalışılsa bile devam edecektir. Çünkü ortaya çıkan sorunlara getirilen çözümler de sistem içerisinde üretilmekte ve diğer her şey gibi çevre de "mal" olarak kabul edilmektedir (Ataöv, 2009: 12). Çevre siyasetinin de küresel anlamda bu koşullarda ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, tüm bu ekonomik düzenin işleyişine ters düşmeyecek biçimde

düzenlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çevre siyaseti neoliberal politikaların hayata geçişi sürecinde bir araç olarak kullanılmıştır.

1970’li yılların neoliberal düzeni kalkınma, planlama gibi kavramların yerine “şok tedavisi”, “yapısal uyum”, “dışa açılma” gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. 1970’lere kadar devletin ekonomiye yeterince müdahale etmemesinden şikâyet ediliyorken, neoliberal politikalarla devletin müdahale alanı daraltılmaya çalışılmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde yerleşen neoliberal politikalar, bu ülkeler ve uluslararası kuruluşlarca azgelişmiş ülkelere de önerilmiştir. Buna göre büyüme ancak dışa açılmayla mümkündür ve kaynakların verimli kullanımı serbest piyasa pazarında gerçekleştirilebilir. Devlet ise kaynakları verimli kullanmadığı için küçültülmelidir (Başkaya 2015: 10-11/134).

1970’lerin ekonomik kriz dönemi kapitalist koşullar açısından yeni fırsatlar yaratarak yeniden yapılanmaya zemin hazırlamıştır. 1973 yılından itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesi yönünde verilen destek ve yönlendirmeler aracılığıyla uluslararası sermayenin dolaşımı önündeki engeller kaldırılmış, gelişmiş ülkelerin kriz yükü bu ülkelere aktarılmaya çalışmış ve dış borçlarının kolayca ödenmesinin önü açılmıştır (Smith, 2017: 223-224).

Özetle, Keynesci politikalar aracılığıyla devletin piyasa üzerindeki hâkimiyeti artmıştır. Çünkü “yüksek kitle tüketimi”ne ulaşmak için ithal ikameci stratejiler aracılığıyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Bu süreç 1960’ların sonuna doğru çözülmeye başlamış ve 1970’lerde yaşanan sermaye birikimi krizinin ardından ortadan kalkmıştır. Kapitalist üretim tarzının dünya ölçeğinde genişlemesinin özellikle azgelişmiş ülkelerdeki yansıması 1970’lere kadar iç pazarı genişletmeye dayalı kalkınma stratejisi iken 1970’lerden sonra serbest piyasaya dayanan neoliberal düzendir. Kapitalist sermayenin içine girdiği krize çözüm olarak neoliberal ekonomik düzenin temelleri atılmıştır. Harvey neoliberalizmi, “kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere karşı panzehir” olarak tanımlamaktadır. Özel mülkiyet haklarının güçlendirildiği serbest ticaret ve serbest piyasanın önünü açan neoliberal düzen ekonomik sınırları küresel çapta genişletmiştir (Başkaya, 2015: 131; Harvey, 2015: 10-21; Topçu, 2007: 25). 1965 yılında başlayan ve 1970’lerde yukarıda bahsedilen krizlerle birlikte derinleşen sermaye birikim krizi, çevre yönetimini de kapsayan yeni bir düzen

yaratmayı gerektirmiştir. Aşırı birikim ve kaynaklara erişememe sorunu, küresel düzeyde yayılmanın önünü açan neoliberal politikalar aracılığıyla çözüme ulaştırılmıştır. Çevrenin korunmasından öte ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için çevrenin yönetimini düzenleyen çevre siyaseti, bu koşullar altında üretilmiştir.

3.1.2. 1970’lerde Yaşanan Krizin Ekolojik Yüzü

Sürekli ekonomik büyümeye dayalı olan kapitalist üretim tarzının, doğal varlıklardan meta elde ettiği süreç boyunca doğaya verdiği zararın gözle görülür bir hal alması ve bölgesel kabul edilen çevre sorunlarının küresel ölçeğe yayılıyor olması çevrenin 1970’li yıllardan itibaren bir sorun olarak ülkelerin gündemine girmesine neden olmuştur. Çevre sorunlarının gezegen çapında yayılması ve üretim sistemine kaynaklık eden doğal varlıkların tehlikeye girmesi, hem toplumsal ve ekolojik hem de ekonomik sorunlar yaratma potansiyeli taşımıştır.

Commoner, 1970’li yılların ekonomik krizini önemli ölçüde savaş sonrasında uygulanan “çevre karşıtı” kalkınmacı üretim sistemine dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Ekolojik krizin savaştan sonra hızlanması ekonomik büyümenin örüntüsünden kaynaklanmaktadır (Foster, 2013: 128-131). II. Dünya Savaşı sonrası dünyada önemli derecede artış gösteren üretim, ekolojik dengeyi de hızla tahrip etmiştir. Bu süreçte kalkınma ekonomisi sebebiyle artan sanayi faaliyetlerinde DDT, pestisidler, yapay gübreler, öteki yapay plastikler gibi maddelerin üretiminin artışı çevreye önemli derecede zararlar vermiştir. Savaş sonrasında sanayiye dayalı üretim sürecinde hammadde olarak ekolojik varlıkların ve özellikle 1960’ların sonuna doğru fosil yakıtların yoğun kullanımı hem atmosfer dengesini bozmuş hem de “kaynak”ların tükenmeye yüz tutmasıyla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda bozulan çevre koşulları pek çok hastalığa da sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan çevresel risk 1970’lerde yoğun olarak gündeme alınmıştır. Ekolojik varlıkların önemli oranda tahrip edilmesi ve fosil yakıtlarının çevreye verdiği zararın sorumlusu olan gelişmiş ülkelere göre ise azgelişmiş ülkelerin sahip olduğu yoğun nüfus ve hızlı nüfus artışı çevresel “kaynaklar” üzerinde baskı oluşturmuştur (Başkaya, 2015: 202; Keleş, 2016: 307).

1970 sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin sermaye birikim sorununa sebep olan kalkınmacı ve sömürgeci düzen, azgelişmiş ülkelerin de yoksulluğunu derinleştirmiştir. Nüfus artışı, tarım ve kimya sanayilerinin yarattığı sorunların geri dönüşleri yavaş yavaş

ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem hem ekologların hem de ekonomistlerin felaket senaryoları yazdıkları bir dönemdir (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 268).

Ozon tabakasının incelmesi, yağmur ormanlarındaki tahribatın yoğunlaşması, sera etkisi, küresel ısınma, hava, su ve toprak kirliliğinin küresel çevre sorunları haline gelmesi, gelişmiş ülkelerin endüstri faaliyetlerinin küresel ölçekte yayılma göstermesi ile çok yakından bağlantılıdır. Ozon tabakasındaki incelme ilk kez 1970’li yıllarda bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Bu dönemde etkileri açıkça görülmeye başlanan küresel sorunlara yerel ve birbirinden kopuk ve farklı çevresel ölçünler içeren çabaların yeterli olmadığı ve küresel bir çaba gerektirdiği ortaya koyulmuştur (Tuna, 2007: 198-203).

1960’lı yıllardan itibaren ekolojik düşünce giderek siyasal bir akıma dönüşmüş ve dünya görüşü oluşturmuştur. Ekolojik sorunların ciddi bir biçimde toplumsal hayatı etkileyeceği ve gelecek kuşaklar için tehdit oluşturacağı düşüncesi kabul görmeye başlamıştır (Görmez, 2020: III). Büyük çoğunluğu yerel faaliyetlere dayanan çevre sorunları, ekosistemde her canlı veya cansız varlığın birbirine bağımlı olması gerçeği bağlamında küresel bir hal almıştır. Küreselleşen çevre sorunlarının oluşumunda etki sahibi olan ya da olmayan herkese sorumluluk yüklemektedir (Turgut, 2014: 12). Bu çevresel tehdit ve ekolojik bunalım özellikle 1970’lerde yaşanan ekonomik ve toplumsal bunalıma eklendiğinde ülkelerce gündeme alınmak zorunda kalmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın ardından kalkınmacı ekonominin benimsenmesiyle, üretim-tüketim kalıplarındaki değişimin çevre üzerindeki baskısı dikkate alınmamıştır. Ne zaman ki çevre tahribatı hem ekonomik hem de ekolojik alanda sorun oluşturmaya başlamıştır, o zaman küresel anlamda ele alınmaya başlamıştır. 1970’li yıllara denk gelen bu süreçte çevre de bir disiplin olarak ele alınmak zorunda kalmıştır (Yıkılmaz, 2003: 111-112).

20. yüzyılın ikinci yarısında çevresel sorunlar boyut değiştirmiş ve pek çok eski sorun yerini enerji sorununa bırakmıştır. Daha önceden çevresel sorunların failleri ve etkilenenleri daha belirlenebilir ve sorunların etkisi nispeten bölgesel iken, sorunlardan etkilenen kitlenin ve bölgenin genişlemesiyle sorunlar küreselleşmeye başladığından, çözümler de küresel çapta aranmaya başlamıştır (Radkau, 2017: 435-437). Çünkü “sanayileşmiş ülkeler kendi kaynaklarını ulusal, Üçüncü Dünya ülkelerinin kaynaklarını ise uluslararası saymaktadır” (Başkaya, 2015: 215). Bu durumda 1970’lerin ekonomik

krizini yaratan sebeplerden biri olan gelişmiş ülkelerin kendi sınırları içerisindeki kaynaklarda daralma yaşanması sorunu, kapitalist sermayenin yönünü Üçüncü Dünya'ya çevirmesini gerektirmiştir.

1960'lardan önce çevresel sorunlar genelde ekonomik kaygı ile ele alınmış ve yerel, ulusal düzeyde kalmıştır. Ancak 1960'lı yıllarda kömürün enerji için yakılması ve dünya atmosferinde meydana gelen dengesizlikler küresel açıdan endişe yaratmıştır. Bu dönemde endişe yaratan bir diğer konu da nükleer silah denemeleri sonucu ortaya çıkan radyoaktif kirliliktir. Soğuk Savaş sürecinde nükleer silahlanma yarışı verilirken, karşı hareketler de yoğunlaşmıştır. 1960'larda itibaren popüler basında gündeme gelen çevre sorunları, 1968 hareketlerine de çevrecilik adı altında konu olmuştur (Topçu, 2007: 21). Çevrecilik anlayışına etki eden bir diğer unsur II. Dünya Savaşı olmuştur. Bu dönemde yapay gübre yapay plastik gibi malların üretimine olan tepkiler önemli oranda artmıştır. Geleneksel korumacılık izleri taşıyan ve halk sağlığını ön planda tutulduğu 1960'lı yılların çevrecilik akımı ise öğrenci hareketleri ile desteklenmiştir ve artık çevre ülkelerin iç ve dış politikalarının ayrılmaz bir parçası konumuna gelmiştir (Keleş, 2016: 303-307).

1970 sonrası dönemde siyasal ve ideolojik açıdan ele alınan çevre sorunlarının "çözümüne" yönelik süreç "Büyümenin Sınırları" raporuyla başlamıştır. Küresel çevre siyaseti, gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayileşmeden uzaklaştığı ve Üçüncü Dünya ülkelerinin azgelişmişliğe hapsedildiği bir düzlem üzerine kurulmuştur (Keleş, 2016: 308).

Çevre sorunları, sanayileşmenin ve kentleşmenin artışı, üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi gibi sebepler dolayısıyla 1970'li yıllara kadar zayıf bir gelişme gösteren çevre koruma anlayışı 1970'li yıllar itibarıyla güçlenmiştir. Özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayi faaliyetleri bağlamında artan doğa sömürüsü ve kirlilik çevrenin tahribatını dayanılmaz boyutlara ulaştırmış ve yenilebilir varlıklar sınıra dayanmıştır. (Aruoba, 2016: 406-407). Ekonomik faaliyetlerin sebep olduğu bu sorunlar yine ekonominin sürdürülebilirliği için çözüme ulaştırılmak amacıyla 1970'li yıllarda harekete geçilmiştir.

Sermaye birikim krizine kadar üretim sisteminin yarattığı kirliliğin mekânı Kuzey Avrupa ve ABD'dir. Bu ülkeler kendi sınırları içerisinde yarattıkları ekolojik krizde sınıra ulaşmıştır. ABD'nin ve Avrupa'nın Soğuk Savaş döneminde deneyimledikleri

hızlı sanayileşme süreci hem yoğun atık üretimi oluşturmuş hem de kaynaklara erişim olanaklarını sınıra dayandırmıştır ve yaklaşan ekolojik krizi derinleştirmiştir (Şengül, 2008: 69). Üçüncü Dünya ülkelerindeki nüfus artışı, yoksulluk, yenilenebilir ve yenilenemez “kaynakların” yağmalanması sonucunda ortaya çıkan çevre sorunları da sınır tanımamaya başlamıştır. Özellikle 1970’li yılların ortasından itibaren sanayi kaynaklı zararlı atıklar hava, su ve toprak gibi çevresel değerler üzerinde önemli bir tahribat yaratmıştır (Kaplan, 1999: 33-44).

Soğuk Savaş’ın son yıllarına doğru çevre varlıklarının stratejik önemi üzerine vurgu yapılmıştır. Bu duruma 1972 yılında gerçekleşen petrol krizi ve ekonomik krizle birlikte çevre sorunlarının ekosistem için tehlikeli boyutlara ulaşması bu dönemde çevre çözümlenmesi gereken bir kriz olarak uluslararası alanda görüşülmeye başlamıştır (Birdişli, 2011: 155).

Ulusal ya da uluslararası çapta doğal varlıkların sömürülmesine ya da kirlenmesine karşın toplumsal içerikli her yasal kural ve doğal değerlerin korunması için alınan her önlem, küresel sermayenin önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle kapitalist girişimciler tarafından engel olarak görülen herhangi bir çevresel düzenleme sınırlandırılabilir ya da bütünüyle ortadan kaldırılabilir olmalıdır (Duru, 2006: 49). Bu şartlar altında üretilen çevre siyasetinin etkinliği, elde edilecek ekonomik çığara bağımlıdır. Ekolojik değerleri koruma adına alınmış bir karar, küresel sermaye ile ters düştüğü durumda gevşetilebilir ya da yok sayılabilir durumda olmalıdır. İşte bu nedenle çevre siyasetinin kapitalizmin işleyişinin devamlılığını sağlaması açısından kontrol altında tutulabilir, ortak bir platformda üretilmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Ekolojide söz konusu olan belirli kesimlerin maddi çıkarları değil, bütün insanların uzun vadedeki gereksinimlerini karşılamaktır. Fakat iktidarlar ekolojik girişimlerinde ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket edecek çevre siyaseti üretmiştir. En nihayetinde çevre siyaseti kendisine has siyasi bir sistemde çıkarlarla çatışmayacak biçimde tasarlanmaktadır (Radkau, 2017: 497-499). Çünkü kapitalizmin ekolojik açıdan koruyucu, sağlıklı ve insani temellere dayalı bir ekonomik ve çevresel politika sunması beklenemez (Porritt, 1989: 57).

Bir diğer yandan çevre sorunlarına yerel, ulusal ya da küresel ölçekte alınan tedbirler, sonuçları zamanla ortaya çıkacak olan sorunlar için alınmaktadır. Yani bugün önlem alınması hedeflenen çevre sorunlarının sonuçları birikimli bir süreçte daha yoğun

bir şekilde görünür hale gelecektir (Aygün, 2007: 227). Çevre sorunlarının kapitalizm şartlarında çevreyle kurulan ilişki ele alındığında çevrenin kirletilmesi ve doğal varlıkların tüketilmesi ile birlikte ortaya çıkan ve gün geçtikçe yıkıcılığı artan sorunlar, bugünkü şartlarda yoğun olarak hissedilmemektedir. Dünyayı bekleyen çevresel felaketlerle ilgili bilimsel öngörülerin varlığına rağmen üretilen çözüm önerilerinin verimli bir biçimde hayata geçirilmemesinin sebebi sermaye birikiminin devamlılığını sağlamaktır. Yani ölçülebilir ya da görünür olmayan bir sorun için çözüm üretmek ve bu çözüm uğruna maliyet arttırmak kapitalist koşullarda kârlı değildir.

“Doğal kaynak koruma düşüncesinin endişesi tarihsel olarak uluslararası çevrenin korunmasından çok, ulusal çıkarlarla bağlantılı olarak insan kültürü ve teknolojisi ile tanımlanmış kaynaklar olmuştur” (Topçu, 2007: 17). Yani çevre siyasetine ihtiyaç duyulmasının sebebi, çevresel sorunların büyüyerek ekosistemi tehlikeye sokuyor olmasından öte insanların yaşam konforunu bozuyor olmasından ve ekonomiye uzun vadede zarar verecek olmasından kaynaklanmıştır. Çevre siyasetinin temel ilkeleri doğa yerine insan merkezli olup, doğal varlıkların korunması amacından çok ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayacak ve bu durumdan çıkar sağlayan kesimlerin koşullarını sürdürecektir biçimde oluşturulmuştur.

Hem II. Dünya Savaşı sonrasında doğal varlıkların kaynak olarak kullanımındaki artışın ve ortaya çıkan kirliliğin yarattığı çevre sorunlarının küresel bağlamda yayılarak etki göstermeye başlaması hem de ekolojik varlıklara bağımlı olarak gelişim sağlayan kapitalist üretim sisteminin sürüklendiği sermaye birikim krizi nedeniyle yeni düzen arayışına girmesi 1970’li yıllarda çevre sorunlarının bir kriz olarak ele alınmasına neden olmuştur. Sonuç olarak çevre krizi ve ekonomik krizin aynı dönemde ortaya çıkması tesadüf değildir.

3.2. Küresel Çevre Siyasetinin Gelişimi

Çevre sorunlarının ve bu sorunlara çözüm üretme arayışının 1970’li yıllardan sonra ciddiyet kazanması ve uluslararası alanda kabul görmesi o tarihten önce çevreye dair düzenleme olmadığı anlamına gelmemektedir. İnsanların toplu olarak yaşamaya başladıkları zamandan beri gereksinimleri karşılayan doğal varlıklarla ilgili bir düzen kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Mısır’da piramitleri inşa eden işçilerin

kalacağı evlerin arazi üzerindeki konumları, arazi kullanımını engellemeyecek şekilde belirli bir plana göre yapılmıştır. Özellikle toprak ve su kullanımıyla ilgili düzenlenmeler tarihin her döneminde karşımıza çıkmaktadır (Aybay, 2016, 369).

Piyasa ekonomilerinde çevre fiyat mekanizmasının içine dahil edildiğinden çevre aleyhine sonuçlar çıkar. Çevresel zararları en aza indireyecek teknolojiyi kullanmak ürün maliyetini arttırdığından her zaman öncelik az maliyetle üretim olmuştur. Bu bağlamda çevre sorunlarının çözülmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel verilere belirli bir kaynak ayrılması gerekmektedir. İşte bu durum çevre korumanın ekonomik çıkarlar doğrultusunda siyasallaşmasına sebebiyet verir (Keleş vd, 2015: 172/319).

Sermaye hareketlerini dünya çapında hızlandıran küreselleşme sürecinde ticaretin uluslararası alanda serbestleşmesi sonucu ulusal ekonomiler küresel piyasaya bağımlı hale getirilmiştir. Elbette bu bağımlılık sonuçları açısından görece farklı nitelikler taşımaktadır. Küreselleşmenin dayandığı iki temel sacayağı vardır. Bunlardan birincisi ulusal mal, hizmet ve finans piyasalarının serbestleştirilmesidir. Diğeri ise ulusal pazarların uluslararası alanda hareket özgürlüğüne sahip olan tek piyasa altında bütünleşmesi ve bu durumun gerçekleşmesine engel olacak her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılmasıdır (Saritaş, 2013: 413).

Çevrenin ekonomi açısından önemli olan iki niteliği vardır; hem üretime kaynaklık eder hem de üretimi sınırlandırma tehlikesi vardır. Küreselleşmenin sorunlu alanlarından biri olarak kabul edilen çevrenin hem kendisi tehlike altındadır hem de üretim ilişkilerini tehlikeye sokma riski vardır. Bu bağlamda çevre politikaları uluslararası alana taşınacak kadar önemli bir yere sahiptir. Çünkü rekabet politikaları, ticaret politikaları, ekonomik ve sosyal politikaların tamamı çevre ile yakın ve bağımlı bir ilişki içerisinde (Yıkılmaz, 2003: 77-110).

Devletin ekonomiye müdahil olduğu 1970 öncesi dönemde, üretim sürecinin yarattığı çevre tahribatı ya bilinçsizce gerçekleştirilmiş ya da görmezden gelinmiştir. Neoliberal politikalarla birlikte ise çevre bilinçli bir şekilde tüketilmeye başlanmıştır. Ancak her iki durumda da üretim için çevresel değerler zarara uğratılmaktadır. Bu zarar bilinçli de olsa bilinçsiz de olsa ekosistem, iki durum arasında herhangi bir fark gözetmez (Somersan, 1993: 9-12).

1960'lı yıllarda yükselmeye başlayan çevresel endişeler önce popüler basında yer almış, 1960'lı yılların sonuna doğru da ulusal çevre yasaları ve politikaları gündeme

gelmeye başlamıştır. 1968 hareketleri de çevre konusunu kamuoyuna taşıdığından önemli bir role sahiptir (Topçu, 2007: 20-21). 1970’li yıllardan sonra yaşanacak gelişmelere kadar doğa korumacılığının kamuoyuna yansımaları sadece soyu tükenen türler üzerinden olmuştur. Bu sorunsal da yine tarım, tıp ya da sanayi gibi piyasalar açısından önem taşımaktadır (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 218-219).

1970’lerin başında gelişmiş ülkelerde gündeme gelen çevre duyarlılığı 1980’lerden sonra evrensel bir yayılım göstermiştir. Önceleri sadece kirlilik ve doğanın temiz tutulması şeklinde ortaya çıkmış olan çevreyi koruma algısı günümüzde çevresel kaynakların kullanımı ve kullanım sürecinin iyi yönetilmesi şeklinde evrilmiştir. Bu bağlamda bu yeni çevre koruma anlayışı üretim ve tüketimin bir parçası olarak ekonomiyle sıkı sıkıya ilişki içerisinde (Hun, 2016: 52-53).

1900’lü yılların başından bu yana gelişmiş ülkelerin yoğun sınai faaliyetleri, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki dengeyi kuramaması ve gelişmiş ülkelerin dışsallaştırdığı kirlilik gibi sebeplerle artış gösteren çevresel sorunların çözülmesi için yerel eylem ve düzenlemelerin yeterli olmadığı gündeme gelmiştir. Bu bağlamda üretilen çözümler fiziksel çevreyi iyileştirmek ve engelleyici politikalarla doğaya verilen zararı azaltmak yönünde bir anlayışın ürünü olsa da, sıra bu çözümlerin hayata geçirilirken ayrılması gereken ekonomik kaynağa gelince durum siyasallaşmıştır. Dolayısıyla küresel çevre siyaseti ekonomik ve siyasal kaygıların çevre sorunlarına çözüm üretmenin önüne geçtiği bir zeminde oluşmuştur (Keleş vd, 2015: 319-321).

Çevresel kalite ve doğal kaynaklardaki bozulma dikkate alınmadan sürdürülen ve sürekli ekonomik büyümeyi hedefleyen bir düzenin ardından, çevresel sorunların ve aslında “çevrenin” gelişmiş ülkelerin gündemine oturmasındaki sebepler, hem yaratılan kirliliğin ve çevresel zararın artık yerel düzeyden küresel düzeye genişlemesi ve gizlenemeyecek kadar büyümesi, hem de sermaye birikim döngüsünün yeni biçimi gereği, çevrenin önem kazanması olarak gösterilebilir. “Bu duruma çözüm arayan çok uluslu şirketler içine girdikleri mali yükten kurtulmak için çevre mevzuatının daha gevşek olduğu, gelişmekte olan ülkelere yönelmişlerdir” (Altunok, 2013: 42). “Uluslararası parasal ve ticari düzenin kurulmasında ve sürdürülmesinde kilit öneme sahip olan Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF), uluslararası çevre politikası açısından da belirleyici işlevlere sahiptir. Hatta

en etkili olan aktörlerin bu ekonomik örgütler olduğu söylenebilir. Bu örgütler, günümüzdeki egemen küresel ekonomik düzenin aktörleri oldukları için aynı ekonomi ve çevre politikalarını izlemektedir” (Şengül, 2019). Kapitalist ekonominin 1970’li yıllardan itibaren yeniden yapılanmasında etkili olan IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi örgütler küresel ekonominin sacayaklarını oluşturduğu gibi, ekonomi ve çevre arasındaki çatışmalı ilişkinin bir parçası olan sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesi sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Çevre siyaseti, ekonomik büyümenin merkez-periferi ilişkisi açısından düzenlenmesini sağlayan araçlardan biridir. Sermaye birikim hızı yavaşlamış olan merkez ülkelerin, periferiye aşıladığı ekonomik kalkınma anlayışı doğrultusunda, ekonominin ve çevresel kaynaklara ulaşma olanaklarının küreselleşmesi söz konusu olmuştur. IMF, DTÖ, DB gibi çokuluslu şirketlerin ekolojik varlıkların kaynaklık ettiği bir ekonomik kalkınma anlayışı bağlamında periferi ülkelere verdikleri finansman ve proje desteği küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.

Çevre siyasetinin gelişimine dair uluslararası alanda atılan ilk adım 1948 yılında kurulan Avrupa Konseyi tarafından atılmıştır. Avrupa Konseyi doğa ve türlerin korunması, mimarlık ve arkeolojik mirasın korunması, kent planlaması ve kent yenileme gibi ilkeler temelinde, 1962’de Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması için Avrupa Uzmanlar Komitesi’ni, 1964’te Su Kirliliği Komitesi’ni oluşturmuş ve 1970 yılını Avrupa Doğa Koruma Yılı olarak ilan etmiştir (Kaplan, 1999: 143). Bu gelişmeler dışında Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen diğer düzenlemeler çevre sorunlarının yoğun olarak yaşandığı süreçte pek ülkeyi etkileyen girişimler içermektedir.

Birleşmiş Milletler uluslararası kamuoyunda çevre sorunlarına dikkat çekerek bu sorunların ortak sorumluluklar çerçevesinde çözümleneceğine dair bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Çevre sorunlarının küresel nitelik taşıması nedeniyle çözümlerin de küresel ölçekte benimsenen ortak bir siyaset aracılığı ile gerçekleştirileceği anlayışından hareketle Birleşmiş Milletler bünyesinde çeşitli konferanslar düzenlenmiş ve örgütlenmeler kurulmuştur. Tek ve nihai amacı çevreyi korumak üzerine kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) dışında, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler

Gelişme Programı (UNDP) gibi örgütler de aynı amaç uğruna hareket etmiştir (Kaplan, 1999: 138).

Sadece çevre sorunları ile ilgilenmek üzere kurulan UNEP'in görev alanı zamanla genişlese de yürütme yetkisinin olmaması ve kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle tam anlamıyla bir uzmanlık örgütü olarak değil bir program olarak düzenlenmektedir (Kaplan, 1999: 141). UNEP gün geçtikçe derinleşen ekolojik bunalımdan doğan sorunlarla başa çıkmakta zorlanmaktadır. Bu duruma hem küresel çevre sorunlarının aşırı kompleks olması hem de üretilen çözümlerin yetki bakımından birden fazla örgüte verilmesi neden olmaktadır. Konferanslar sonucunda elde edilen kararlar ve hedefler bağlamında yerine getirilmesi gereken bazı görevler gereksiz bir biçimde birden fazla örgüt tarafından sahiplenilmiştir; bu durumda hem karışıklık yaşanmış hem de ortak bir yol izlenmediğinden alınan önlemler zayıf kalmıştır. Diğer yandan bazı sorumluluklar ve görevler de hiçbir örgüt tarafından sahiplenilmemiş ve havada kalmıştır (Duru, 2016: 472). Bu durum ekonomik bağlamda değerlendirilmeye oldukça müsaittir. Çevre sorunlarının çözümlenmesine dair üretilen politikaların maliyetlerine göre örgütlerce kabulü ve uygulanabilirliği değişkenlik göstermektedir.

BM, çevre konusu dışında uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve sürdürülebilir kılmak, ekonomik, kültürel ve toplumsal politikalar bağlamında uluslararası işbirliği ve dengeyi sağlamak gibi temel amaçlar bulunmaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için çevre de çözülmesi gereken bir sorundur (Keleş vd, 2015: 325-326). BM'nin ekonomiye dayalı temel amaçları göz önünde bulundurulduğunda çevrenin bu amaçları gerçekleştirmek üzere düzenlenmesi gereken bir araç olarak kabul edildiği görülmektedir. Küresel ekonominin ana aktörlerinin ekonomik çıkarlarının korunması çerçevesinde hedeflere sahip olan bu örgüt, çevre sorunları, kaynaklara erişim ve çevre maliyetinin dışsallaştırılması sorunlarına çözüm üretmek üzere çevreyi küresel düzeyde yönetmeye çalışmaktadır. Bu nedenle BM gibi örgütler, küresel ekonominin bağımlı olduğu çevrenin küresel ölçekte düzenlenmesini sağlamak için girişimlerde bulunmuştur.

1972 Stockholm Çevre Konferansı öncesinde Roma Kulübü tarafından hazırlanan "Ekonomik Büyümenin Sınırları" adlı raporda ekonomik büyümenin gerekliliği olarak kaynakların kullanımı ve çevreyi kirletme oranı, nüfus artışı ve sanayileşme hızı bu şekilde devam ederse 21. yüzyıl içerisinde büyümenin sınırlarına ulaşılacağı ve bazı

doğal kaynakların hızla tükeneyeceği öngörülmektedir. Bu nedenle büyüme eğilimine müdahale ve ekolojik-ekonomik dengeyi iyi kurmak gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Fakat bu rapor kapitalist ülkelerce fazla kötümser bulunmuştur doğal kaynakların tükeneyeceği yönündeki görüş reddedilerek kaynakların sanıldığından çok daha fazla olduğu öne sürülmüştür (Görmez, 2020:58). Aslında kapitalist ülkelerin kaynakların bol olduğu konusundaki iddiası, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin sınırları içerisinde bulunan kaynakları kapsamaktadır. Erken sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde yaşanan kaynak yoksunluğu küresel ve sürdürülebilir bir çevre siyaseti aracılığıyla ulaşılabilir hale gelecektir.

1960 ve 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme hızla artarken, gelişmekte olan ülkelerin de nüfus artış hızı yükselişe geçmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan toplumsal hareketlerin çevre duyarlılığı ve bilinci üzerindeki etkisi ile beraber tüm bu sorunlar daha geniş ekolojik kavramlar aracılığıyla yeniden ele alınmıştır. Özellikle kapitalist ülkelerdeki pek çok çevreci, çevre sorunları ile ekonominin iç içe geçmesi nedeniyle küresel ekonominin geleceğinin tek bir küresel çevre siyasetinin oluşturulmasına bağımlı olduğunu ileri sürmüştür (Topçu, 2007: 28-29). Bu bağlamda düzenlenen çevre siyaseti adına atılan ilk adım Stockholm Konferansı’dır. Bu konferansta çevrenin uluslararası alanda ortak bir düzlemde ele alınması gerekliliği ilk defa gündeme gelmiştir.

Çevre konusunda uluslararası alanda yapılan ilk önemli girişim 5 Haziran 1972 tarihinde Birleşmiş Milletler çatısı altında Stockholm’de düzenlenen Çevre Konferansı’dır. Bu konferansa farklı bloklardan 113 ülke katılmıştır. Bu konferans çevre sorunlarının uluslararası düzeyde ele alınan ve farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeleri kapsayan ilk adım olması sebebiyle önem taşımaktadır. Konferans sonunda yayınlanan bildirgede, insan-çevre ilişkileri, insan faaliyetinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri, bu etkilerin kontrol altına alınması noktasında sorumluluğun eşit dağılması çerçevesinde konular ele alınmıştır (Görmez, 2020: 60). Konferansın odak noktaları ekolojik açıdan, Kuzeyli gelişmiş hükümetlerin yoğun endüstrileşme faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çevre sorunları, ekonomik olarak ise ekonomik büyümenin sağlanması için azgelişmiş ülkeleri sürece dahil etme amacı şeklinde özetlenebilir (Topçu, 2007: 33). Diğer yandan azgelişmiş ülkeler de çevre sorunlarına neden olan faaliyetlerin büyük

oranda gelişmiş ülkelerin sorumluluğunda olduğunu ve bu ülkelerin sorunlara ilişkin çözümleri de üretmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Yıkılmaz, 2003: 113).

Bildirgede çevre sorunlarının tüm insanların ve ekonomik gelişmenin ortak bir sorunu olduğu kabul edilmiştir. Çevresel bozulmanın iktisadi gelişmenin önündeki bir engel olması ve yaşam koşullarını kötü etkilemesi gibi sebepler çevrenin korunması ve geliştirilmesi sürecinde ciddi bir işbirliği ve dayanışmayı gerekli kıldığı ileri sürülmüştür. Tek bir dünyamız olduğu gerçeği ile hareket ederek ülkeler arasındaki çatışmanın çevre koruma konusunda göz ardı edilmesi ve ortak davranmanın gerekliliği ortaya koyulmuştur (Hamamcı, 2016: 450-451). Stockholm Konferansı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden çevre duyarlılığının konu olduğu bütün düzenlemeler çevrenin küresel bir değer olduğu hususunda ortaklık göstermektedir. Bu durum ekolojik olarak çevresel sorunlara alınacak önlemlerin bütüncül olması açısından olumlu yönde değerlendirilebilir. Fakat çevrenin küreselliğine yapılan vurgu ekonomik açıdan ele alındığında çevresel kaynakların serbest ticaret koşullarına ve küresel ekonomiye hizmet etmek üzere bir üretim aracı olarak algılandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Stockholm Konferansı'nın odak noktası Kuzeyli ülkelerin, yoğun endüstrileşme sonucu ortaya çıkan çevre sorularından dolayı duyduğu endişe ve kaynak kıtlığı algısıdır. Fakat azgelişmiş Güney ülkelerinin desteğini almak adına ekonomik büyümeyi de içine alan kalkınma hedefleri ile genişletilmiştir. Kapitalizmin yeniden düzenlendiği 1970'li yıllar sonrasında gelişmiş ülkelerin endüstrisizleşmesi ve aynı anda da Güney ülkelerinin endüstri faaliyetlerinin yoğunlaşarak büyümesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda kalkınmaya yönlendirilme yapılmıştır. Bu nedenle bu konferans çevre siyasetinin gelişimi açısından önemli bir öncü olmasına rağmen, belirsizlik olduğu takdirde ekonomik kalkınmanın çevre korumadan öncelikli olduğu düşüncesi taşımaktadır (Moore, 2017: 332; Topçu, 2007: 33-34). Aslında bu durum temelde ekonomiyi önceleyen küresel çevre siyaseti anlayışının önemli kanıtlarından biridir. Buna göre çevre siyasetinin sömürü ilişkisine dayalı olarak gelişen kapitalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Sömürge geçmişine sahip gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere kirlilik aktarması ya da bu ülkelerin ekolojik varlıklarından yararlanmasını kolaylaştıracak bir adım olarak küresel alanda düzenlenen bir çevre siyasetine gereksinim duyulmuştur.

Konferansta çevre sorunlarına büyük ölçüde sebep olan gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik kullanılması amacıyla maddi ve teknolojik yardımda bulunması ve bilgi transferi sağlaması konularında da anlaşmaya varılmıştır (Görmez, 2020:61). Bahsi geçen yardımların gerçekleştirilmemesi durumunda herhangi bir cezai yaptırım olmaması nedeniyle az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler bu yardımlardan faydalanamamıştır. Onun yerine bu ülkeler çokuluslu şirketler aracılığıyla borçlandırılarak çevreyi korumaya yönelik eylemlere yönlendirilmişlerdir.

1972 Stockholm Çevre Konferansı ile başlayan ve buna benzer pek çok konferans ya da protokolle sürdürülen süreçte sanayi ülkeleri çevre sorunlarına karşı duyarlı bir tutum geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla yeni politikalar üretilmiş, ulusal ve uluslararası örgütler aracılığıyla teknik ve hukuki gelişmeler sağlanarak çevreyi koruma çabası içine girilmiştir. Fakat bu süreç boyunca alınan önlemler, çevre sorunlarının asıl kaynağı olan gelişmiş endüstri ülkeleri tarafından sınırlı bir ölçüde hayata geçirilmiştir. Gelişmiş ülkelerin çevre için üretilen politikalar bağlamında ciddi bir eylemde bulunmamalarının yanı sıra gelişmişlik düzeyi hem bilinç hem de ekonomik ve teknik yönden daha aşağıda ülkelerce de yeterli önlemler alınmamıştır (Atabay, Kaçmaz, 2007: 41).

Dünya ekonomisi Stockholm Konferansı'nın ardından İkinci Soğuk Savaş şeklinde adlandırılan savaşın etkisi ve 1970'lerde başlayan ve yirmi yıl kadar süren bir ekonomik kriz döneminde girmiştir. 1980'lerin başında en yüksek noktaya ulaşan sermaye birikim krizi, petrol fiyatlarının artması, azgelişmiş ülkelerin artan dış borçları ve bu borçların piyasada yarattığı durgunluk vb nedenlerden ötürü yeni ekonomik düzen gereksinimi artmıştır. Buna göre o döneme kadar benimsenmiş ulusal kalkınma stratejileri terk edilmiştir. 1980 ve 1990'larda dünyada iyice hâkimiyet kurmuş olan neoliberal politikalar ekonomik büyümenin en iyi yolunun serbest piyasaya ve küresel ekonomiye geçişle sağlanacağı düşüncesini taşımaktadır. Bu amaçla geliştirmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin küresel ekonomiye entegre olmaları IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonominin belirleyici unsurları olan kurumlar aracılığıyla sağlanması hedeflenmiştir (Topçu, 2007: 39-41).

Stockholm Konferansı'nı düzenleyen Birleşmiş Milletler tarafından 1992 yılında ekolojik sorunlara karşı küresel bağlamda farkındalık yaratan Rio Konferansı

düzenlenmiştir. Bu konferansta kabul edilen Rio Deklarasyonu'nda özetle, çevre koruma ve kalkınma arasındaki bağımlı ilişkiye değinilmiştir. Buna göre çevre koruma, kalkınma sürecinin tamamlayıcı bir parçasıdır; barış, kalkınma ve çevre koruma birbirinden bağımsız düşünülemez (Görmez, 2020: 64). Konferans'ın ardından alınan kararlara yönelik beş temel belge ortaya çıkmıştır. Bu belgeler; yukarıda özeti verilen Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir (Keleş vd, 2015: 330).

Rio Bildirgesi'nin ardından 1994 yılında kabul edilen İklim Değişikliği Sözleşmesi içerisinde Kyoto Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolde bulunan çevre ile ilgili hedefler İklim Değişikliği Sözleşmesi bağlamında iklim değişikliğini önlemeye yönelik uluslararası alanda atılan ilk adım olması nedeniyle önem taşımaktadır. Kyoto Protokolü'nün temel amacı atmosferdeki sera gazı yoğunluğunu dengelemek ve böylece iklim değişikliğine katkısını azaltmak şeklindedir. Fakat bu amacın gerçekleştirilmesi sürecinde oluşacak maliyeti en aza indirmek taraflarca en çok gündeme getirilen konu olmuştur (Görmez, 2020: 68-69). Ticari kaygıların temel alındığı çok taraflı anlaşmalardan biri olan Kyoto Protokolü, gelişmiş ülkelere, emisyon ticareti bağlamında gelişmekte olan ülkelere daha çok çevreye zarar verme hakkını vermiştir. Satın alınan krediler aracılığıyla atmosfere sera gazının salınımının önünü açan bu anlaşmanın çevreyi koruma kaygısı tartışmaya açıktır (Yıkılmaz, 2003: 332). Sermayenin büyümesi lehine gelişme gösteren çevre siyaseti çevresel zararların fiyatlandırılması aracılığıyla yeni piyasalar yaratmaktadır. Ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çevresel zararın bedelinin parasal değere bağlanması, bu faaliyetlerin maddi olarak karşılanabilir olduğu sürece devamlılık göstereceğinin işaretidir. Ekosistemde karşılığı olmayan bu kirliliği ya da çevre sorununu satın alabilme durumu, çevre siyasetinin önceliklerini göz önüne sermektedir.

Rio Konferansı'nın ardından hazırlanan bildirgeler ve alınan kararlardan çok bu kararların konferans sonrasında devletlerce benimsenerek uygulanıp uygulanmayacağı önemlidir. Çünkü bütün bu kararların uygulanabilir olması için ülkelerin üretim ve tüketim biçimlerini değiştirmeleri bu değişime bağlı olarak çevreye zarar verenleri ortadan kaldırmak gerekmektedir (Hamamcı, 2016: 452). Stockholm ve Rio Zirveleri, katılan ülkelere çevreyi korumaya yönelik alınan kararların uygulanması noktasında hukuksal bir bağlayıcılık yüklememektedir. Bu nedenle Kyoto Protokolü, imzalayan

ülkelere politik sorumluluk yüklemek dışında hukuksal bağlayıcılık da sağlamasından ötürü önem taşımaktadır. Alınan kararların tamamı kapitalist üretim sürecine uyumlu kararlar olup, asıl amacın çevreyi korumak olması durumunda üretim ilişkilerinin temelden sorgulanması gereken bir anlayışa ihtiyaç bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen çok taraflı anlaşmalar, genel çerçevede dünya ticaretinin serbestleşmesinin önünde çevreyi korumaya yönelik bir engel olması gerekirken, daha çok küreselleşme sürecinde çevreyi bir araç olarak kullanılmasına dayanak olmuştur (Yıkılmaz, 2003:332). Sermaye birikimini sürekli kılacak ve mevcut üretim koşullarını yeniden üretecek içeriğe sahip olan küresel çevre siyaseti, çevreyi ekonomik büyümenin küresel ölçekte yayılabilmesi için sınırlı oranda korumayı amaçlamıştır.

1992 Rio Konferansı sonunda oluşturulan Gündem 21, 1990'lı yıllardan başlayarak 2000'li yıllar boyunca çevre ve ekonomi arasındaki ilişkiyi ilgilendiren tüm alanlarda devletlerin, kalkınma örgütlerinin, Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşların ve bağımsız kesimlerin ne yapması gerektiğini planlayan bir eylem planıdır. Kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan yürütülebilirliği konusunda kendisinden sonra yapılan pek çok protokole kaynaklık etmektedir. Plan dört temel bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler, toplumsal ve ekonomik boyutlar, kalkınma ve kaynakların korunması ve yöntemi, etkin grupların rollerinin güçlendirilmesi ve uygulama yöntemlerinden oluşmaktadır (Keleş vd, 2015: 332-334; Yıkılmaz, 2003: 116-117). Bölüm başlıklarından anlaşılacağı üzere ekolojik varlıklar ekonomiye kaynaklık etmesi bağlamında değerlendirilmektedir. Kalkınma ile çevrenin ayrılmaz ilişkisi, çevrenin kalkınmaya araç olmasından ileri gelmektedir.

Uluslararası alanda çevre siyasetinin gelişmesi ve çevre sorunlarına karşı duyarlılık kazandırılması hususlarında Avrupa Birliği önemli bir yere sahiptir. Birliğin ekonomi ile ilgili yürüttüğü politikanın sadece büyümeden ibaret kalmaması ve yaşam kalitesinin de yükseltilmesi gerekliliği ilk kez 1971 yılında düzenlenen bir Bakanlar Konseyi'nde ele alınmıştır. Bu bağlamda hem örgüt içinde düzenlemeler yapılmış hem de Birleşmiş Milletler'in çevreye yönelik aldığı kararları en önce kabul etmiştir. Çevre siyasetinin uluslararası alanda yeterince etkin olamamasının önemli bir sebebi düzenlemelere uyulmadığı takdirde herhangi bir cezai yaptırımının olmaması gerçeğinden hareket edildiğinde Avrupa Birliği'nin bu yaptırım gücü önem teşkil etmektedir (Görmez, 2020: 71; Keleş vd, 2015: 339-340).

Çevrenin Avrupa Birliği'nin yetki alanı içerisinde direkt olarak yer buluşu Tek Senedi'nin 25. maddesine "Çevre" adı altında bir başlık eklenmesi ile sağlanmıştır. Buna göre Topluluğun çevreye ilişkin amacı; insan sağlığını ve çevre kalitesini korumak, çevreyi iyileştirmek, doğal kaynakların kullanımını iyi yönetmek, çevre sorunlarının çözümlenmesine yönelik bulunulan küresel ve bölgesel girişimleri desteklemek şeklindedir. Topluluğun çevreye yönelik edindiği temel ilkeler ise; önleyici eylem ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, önleme ilkesi ve kirleten öder ilkesidir (Keleş vd, 2015: 341).

Ulusüstü bir örgüt olarak Avrupa Birliği, ülkelerin ortak kuralları benimsemesi noktasında önemli bir konuma sahip olduğundan çevre koruma konusunda da bir ortaklık sağlamaktadır. Avrupa Birliği ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda olduğu gibi çevre koruma konusunda da üye devletler arasında bütünleşmeyi hedeflemiştir. Bu bütünleşme sağlanırken çevre politikaları tek düzlem üzerinden ele alınmamış, diğer politikalara da yansıtılarak geliştirilmiştir. Üye devletler arasındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal farklılıklar belirli bir dengeye ulaştırılması birlik içerisinde üretilen her politika için gerekli olduğu çevre politikaları için de gereklidir (Kaplan, 1999: 150).

Avrupa Topluluğu, Birleşmiş Milletler'in düzenlediği 1972 Stockholm Konferansı'nın ardından 1973-1977 dönemini kapsayan ve daha sonra hazırlanacak olan planların temelini oluşturan ilkelere yer verilen Birinci Çevre Eylem Programı kabul edilmiştir. Beş yılda bir hazırlanan çevre eylem programlarının temelinde birliğin çıkarlarının küresel ekolojide yaşanacak değişimin önünde tutulduğu görülmektedir. Nitekim hedeflenenlerin önemli bir bölümü birlik sınırları içerisinde olup birliğe üye olan ülkelerin çevresel sorunlar nedeniyle ekonomik ya da sosyal zarara uğramasını engellemek üzerinedir (Görmez, 2020: 71-77).

Ekonomik büyüme odaklı küresel çevre siyasetinin yürütülme sürecinde etkili olan ülke ve örgütlerin tamamı çevre sorunlarının da büyük oranda sorumlusu durumundadır. Sınırlı kaynak dolayısıyla küresel düzeyde doğal kaynaklara erişim olanaklarını geliştirmek, çevresel maliyeti dışsallaştırmak, kaynakların yönetimini sağlamak amaçları doğrultusunda düzenlenen çevre siyaseti, kapitalist sisteme hizmet etmektedir. Çevre sorunlarının kapitalist işleyiş sürecinde yaratacağı krizi önlemeye ya da

gidermeye yönelik üretilen politikalar aracılığıyla kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı sağlanmaktadır.

3.3. Küresel Çevre Siyasetinin Ana Eksen: Sürdürülebilir Kalkınma

Kapitalist koşullarda oluşan çevre ve ekonomi ilişkisinin bir ürünü olan küresel çevre siyasetinin en önemli araçlarından birisi sürdürülebilir kalkınma anlayışı ve bu anlayış temelinde gerçekleştirilen düzenlemeler ve kurulan örgütlenmelerdir. Bu altbölümde çevre koruma ve ekonomi ilişkisinin yarattığı sürdürülebilir kalkınma anlayışının, mevcut çevresel ve ekonomik koşullar bağlamında ileri sürülen amaçları kapsayan retorik ve aynı koşullar içerisinde ekonomik yönelimli kurgusu iki başlık altında ele alınmıştır.

3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Retoriği

Sürekli ekonomik büyümeye dayalı olan kapitalist üretim tarzının, doğal kaynaklardan meta elde ettiği süreç boyunca doğaya verdiği zararın gözle görülür bir hal alması ve bölgesel kabul edilen çevre sorunlarının küresel ölçeğe yayılıyor olması, yeni bir kalkınma modeli geliştirmeyi gerektirmiştir. Hem ekonomik büyümenin sağlandığı, hem de doğal kaynaklardan optimum oranda yararlanılarak çevresel sorunların dikkate alındığı bu yeni kavrayış biçiminin ürettiği kalkınma modeli ise sürdürülebilir kalkınmadır. Hem beşeri sermayenin büyümeye devam ettiği hem de çevrenin gözetildiği sürdürülebilir kalkınma modeli, gelişmiş kapitalist ülkeler öncülüğünde oluşturulan uluslararası sözleşmeler ve örgütler ile meşrulaşmış ve azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsayan bir bağlayıcılığa sahip olmuştur.

Stockholm Konferansı ile beraber meşru bir şekilde ele alınan çevre-ekonomi arasındaki çatışmalı ilişki, 1980’lerden sonra “sürdürülebilir kalkınma” kavramı üzerinden dengelenmeye çalışılmıştır. Bu kavram çevreyi koruma şartı ile ekonomiyi büyütme dayalı bir amaç içermektedir. Ancak asıl odak noktası ekonomi ve ekolojik unsurlar arasında denge kurmaktan çok temel insan ihtiyaçlarını sürdürülebilir bir biçimde gidermektir. Kalkınmadan kasıt dönemin ekonomik koşulları bağlamında neoliberal politikalar benimsemek ve bu şekilde “tek piyasa”ya entegre olmaktır (Topçu, 2007: 48-57).

Sürdürülebilir gelişme kavramı toplumsal ve ekonomik kalkınma ile çevresel değerlerin korunması arasında uyum sağlama gereğinden doğmuştur (Keleş vd, 2015: 174). Uluslararası ölçekte, gelişmiş ülkelerin kaynakları aşırı kullanımı ve sömürüsü sonucu çevreye verilen tahribatın büyümesi ve şiddetlenmesi, bu soruna bir çözüm yolu aramayı gerektirmiştir. Ekonomik büyümeyi sıfıra indirmeden çevreyi korumayı, yenilenebilir enerji kullanmayı, gelecek kuşakları kaynaksız bırakmamayı hedef alan sürdürülebilir kalkınma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından uluslararası sözleşmeler aracılığıyla özellikle 1970’li yıllardan sonra yayılma göstermiştir.

Sürdürülebilirlik, ilk kez Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından hazırlanan “Dünya Koruma Stratejisi” adlı bildiride kullanılmıştır. (Keleş vd, 2015: 176). Sürdürülebilir kalkınma 1960’ların sonunda, gün geçtikçe ciddiyetini arttıran ekolojik krizin toplum tarafından algılanması ile gündeme gelmiştir. Roma Kulübünün bünyesinde yayınlanan “Büyümenin Sınırları” adlı raporda dramatik bir şekilde ele alınmıştır (Ergün, Çobanoğlu, 2012: 104). Çevre ile ekonomi arasındaki ilişkinin uluslararası çevre siyaseti gündeminde ilk kez ele alındığı “Büyümenin Sınırları” raporunda sürdürülebilir gelişmenin de temelleri atılmıştır (Kaplan, 1999: 105). Sürdürülebilir kalkınma ise ekolojiyi değil ekonomik çıkarları öne çıkaran bir anlayışla kurgulandığından bu rapor ekonomi politik açıdan da değerlendirilmelidir (Fülberth, 2018: 259).

Sürdürülebilirlik stratejisinin temel ilkelerine göre dengeli bir ekonomik kalkınma için canlı doğal kaynakların koruma altına alınması gereklidir. Çünkü tüm ekonomik faaliyetler en nihayetinde doğal varlıkların kaynak olarak tüketilmesine bağlıdır. Bu nedenle uzun vadeli bir kalkınma doğal varlıkların akıllıca kullanımından geçmektedir (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 219).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişiminde bir diğer aşama 1972 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletlerin Stockholm’de düzenlediği Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda gerçekleşmiştir. İçinde bulunan ekolojik krizin durdurulması gerekliliği ve insan yaşamının iyileştirilmesi için ekonomi ve ekoloji arasındaki dengenin kurulmasına yönelik adımların atılması koşullarına bağlı olarak sürdürülebilirlik kavramının temelleri atılmıştır (Akgül, 2010: 135-136).

1980’lere gelindiğinde Birleşmiş Milletler 1982 yılında “Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu’nu kurmuş ve bu komisyonda kalkınma ve çevre konuların birlikte

anılmaya başlanmıştır. Aynı yılda neoliberal politikaları benimsemiş gelişmiş devletler IMF ve Dünya Bankası'na uluslararası alanda borç yardımları hususunda tam yetki vermiştir. Başkanlığını BM Genel Sekreteri Harlem Brundtland'ın yaptığı Komisyon'un 1987 yılında hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" raporunda 1960'ların kalkınmacı yaklaşımlarıyla, 1970'lerin çevreci yaklaşımları "sürdürülebilir kalkınma" kavramı altında birleştirilmiştir (Ergün, Çobanoğlu, 2012: 104-105; Harvey, 2015: 81).

"Ortak Geleceğimiz" adlı raporda insanlığın içinde bulunduğu tehdidin ancak sürdürülebilir kalkınma ile engellenebileceği öne sürülmüştür. Bu nedenle ortak tedbirler üretilmelidir (Görmez, 2020: 63; UN, 1987). Sürdürülebilir kalkınma, çevre ile kalkınma arasındaki uyumsuzluktan doğan çevresel sorunların ve ekonomi uğruna çevreyi feda etmenin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Bunun için önerilen çözüm uluslararası ekonomik ilişkilerde anlayış değişikliğine gidilmesidir. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilmesi için "çevrenin ekonominin kaynağı olduğunun" ve sınırlı olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir (Keleş vd, 2015: 329). Bu gereklilik sürdürülebilir kalkınma söylemini bir retoriğe dönmüştür. Kapitalist sermayenin büyümesi temelinde hazırlanmış ve bu ilişkiler içinde yürütülen çevre siyasetinin çevre koruma ve ekonomi arasındaki ilişkiye dair taşıdığı anlayışın, küresel çapta uygulanabilirliğini sağlayan ve bir amaç haline getirilen bir retoriktir.

Brundtland Raporu'nun ardından sürdürülebilir kalkınma uluslararası çevre politikalarında yer tutmaya başlamıştır. Ülkelerin çevre siyasetinde bir moda şeklinde yayılan sürdürülebilir kalkınma küresel sözleşmelerde, devletlerin iç hukuklarında ve akademi dünyasında da yerini almıştır (Duru, 2016: 466). Brundtland Komisyonu'nun daha hızlı büyüme, sermaye akışını küresel çapta gerçekleştirme, azgelişmiş ülkelerin sınırları içerisinde yer alan doğal varlıklara erişebilme vurguları, raporun çevrenin gereksinimlerinden çok sermayenin gereksinimlerini karşılama sorumluluğunu üstlenme anlayışı içerdiğini kanıtlar niteliktedir. Raporda temeli atılan sürdürülebilir gelişme, çevreyi dışlayarak kapitalizmin sürdürülebilirliğini sağlamayı hedeflemektedir (Foster, 2013: 149-150; UN, 1987). Brundtland Raporu'nu çevre-ekonomi ilişkisi açısından taşıdığı önem raporda geçen "geçmişte ekonomik kalkınmanın çevre üzerindeki etkilerinden kaygılanırdık; şimdi ise ekolojik baskıların, yani toprağın bozulmasının, su, atmosfer, orman faktörlerinin ekonomik beklentilerimiz üzerindeki etkilerinden de kaygılanmak zorundayız" ifadesidir (Topçu, 2007: 46; UN, 1987) Bu ifade ekonomik

büyüme amacıyla gerçekleştirilen sermaye birikim sürecinin özellikle 1970’li yıllardan sonra çevre üzerindeki baskısının arttığını ortaya koymaktadır. Kalkınma hedefleri doğrultusunda gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin sahip oldukları çevresel unsurlar üzerindeki tahribat direkt ya da dolaylı olarak artmıştır. Diğer yandan ise aynı süreçte yavaşlayan sermaye birikim hızı, çevrenin çevreyi koruma algısı altında yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı bugünkü anlamını bu raporda kazanmakla beraber temel ilkeleri ise 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansı’nda atılmıştır (Ergün, Çobanoğlu, 2012: 105). Bu konferans, düzenlendiği dönemin koşulları bağlamında önemli bir role sahiptir. Öyle ki Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve kapitalizmin yeniden yükseldiği, Kuzey-Güney arasındaki gerginliğin arttığı, ekonominin küresel alanda yeniden düzenlenmesi sonucu çevresel bozulmanın derinleştiği bir dönemde gerçekleştirilmiştir (Topçu, 2007: 75). Dolayısıyla 1970’lerden sonra değişen ekonomik koşulların çevre üzerinde yarattığı tahribatı artışı ve bu tahribatın yine ekonomik çıkarlarla çatıştığı bir dönemde sürdürülebilir kalkınma anlayışının bir gereklilik olarak ele alındığını söylemek mümkündür.

1992 Rio Konferansı’ndan sonra geçen on yıl içerisinde sürdürülebilir kalkınma bağlamında yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi ve Rio’da alınan kararların hangi ölçüde hayata geçirildiğinin görüşülmesi adına 2002 yılında Johannesburg’da Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvede sürdürülebilir kalkınmanın önündeki sorunlar gündeme gelmiş ve yoksulluğun engellenmesi, kalkınmanın temel öğeleri olan sağlık, eğitim, tarım, suya erişim ve çevrenin korunması gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca küreselleşen ekonominin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler üzerindeki eşitsiz etkileri değerlendirmeye alınmıştır. Zengin ve yoksul arasındaki uçurumun sürdürülebilirlik önündeki önemli bir engel olduğu kabul edilmiştir (Görmez, 2020: 65).

1997 yılında toplanan ve Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma stratejilerinin oluşturulmasının başlatılması gerekliliğini ortaya koyan Johannesburg Zirvesi’ni çevre açısından önemli kılan etken, küreselleşmenin ve küresel tek piyasanın yerleşmesinin faydalarının yanı sıra sürdürülebilirlik açısından sorunlar da yarattığını göz önüne sermesidir. Piyasaların hızla bütünleşmesi, sermayenin hareketliliğinin artması ve yeryüzüne yapılan yatırımların yoğunlaşmasının zararlı etkilerinin küresel anlamda eşit

dağılmadığı belirtilmiştir (Keleş vd, 2015: 335; Türk, Erciş, 2017: 358-359). Dolayısıyla insan doğa arasındaki eşitsiz ilişkinin yansıması olarak yeryüzünde meydana gelen ekolojik problemlerin de eşitsiz dağıldığının ortaya konulması adına önemli bir adım atılmış olsa da, bu soruna etkin bir çözüm üretilmesi yine ve yeniden, ancak kısmen kağıt üzerinde gerçekleştirilebilmiştir.

Johannesburg Zirvesi'nde küresel ticaretin liberalizasyonu sürecinde çevrenin nasıl konumlandırılacağını ele alınmıştır. Serbest ticaretin sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından önemli bir role sahip olduğu ve bu bağlamda DTÖ'nün çalışma programlarının teşvik edilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur. Bir diğer yandan azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini geliştirmek üzere sadece çokuluslu şirketlerden değil diğer özel kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarından da finansal ve teknik yardım almasının önü açılmıştır. Bu durum sürdürülebilir kalkınma anlayışında yönetişime geçilerek yeni bir döneme açıldığını göstermektedir (Topçu, 2007: 84-85). Küreselleşme süreci, sermaye birikim krizinin yeni piyasalar yaratma ihtiyacından doğmuştur. Bu bağlamda gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere ihraç edilen “kalkınma” hedefiyle birlikte ticaretin küresel çapta yayılması sağlanmıştır. Çokuluslu şirketlerin ve gelişmiş ülkelerin yürüttüğü bu süreç hem azgelişmişliği hem de çevre sorunlarını ve ekolojik varlıkların kırımını yeniden üretmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimseyen bölgesel örgütlerden Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) 1960 yılında batılı sanayi ülkeleri tarafından kurulmuştur. Kalkınmanın yaygınlaşması ve kaynak yönetimi konusunda planlama yapmak üzere kurulan bu örgüt, kalkınma ve çevre arasındaki bağımlı ilişki dolayısıyla çevre ile de ilgilenmiştir. 25 üyesi olan OECD konseyine bağlı bir çevre sorunları komitesi oluşturulmuştur. Komite su ve hava kirliliği, ulaşım, trafik, enerji sanayinin çevreyle ilişkisi bağlamında çalışmalar yapmaktadır (Görmez, 2020: 93). OECD ekonomik planlama ve çevresel etki değerlendirmesi konularında etkinlik göstermiştir. Çevre sorunlarına üretilen alternatif çözümler, ülkelerin ortak sorumluluğunda olmayıp, tek tek alınacak önlemler şeklindedir. Bu bağlamda “kirleten öder” ilkesinin önemli savunucularından biridir (Kaplan, 1999: 143). OECD'nin yayımladığı bildirimler üzerinden değerlendirme yapılacak olursa, çevre üzerine ürettiği politikalar üç ana ilkedен oluşmaktadır. Bunlar, ekonomik gelişme sürecinde çevrenin görmezden gelinmemesi, potansiyel çevre sorunlarının önleyici politikalarla önlenilebileceği ve

çevrenin geliştirilmesi ile ekonomik gelişme arasında bağımlı bir ilişki olduğu şeklinde aktarılabilir (Keleş vd, 2015: 339).

Kuruluşunun temel amacı ekonomik büyüme olan Avrupa Birliği sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsemiş bölgesel örgütlerden bir diğeridir. Avrupa Birliği de OECD gibi ekonomik büyümenin çevresel kaynakları gözeterek gerçekleştirilmesi gerekliliğini onaylamaktadır. Birliğin düzenli olarak yürürlüğe koyduğu ve üye devletler açısından bağlayıcı olan çevre eylem programlarında sürdürülebilir kalkınma hedefleri yer almaktadır Birliğin etki alanı hem birliği oluşturan üye devletler hem de bu devletlerin ilişki içinde olduğu devletleri kapsadığından küresel çevre siyasetinin önemli aktörlerinden biridir. Avrupa Birliği'nin küresel çevre siyaseti gelişiminde önemli yer tutmasının bir diğer sebebi de çevre sorunlarına ilişkin düzenlemelere uymayan ülkeleri Adalet Divanına verebilme gücüdür (Keleş vd, 2015: 339-341). Diğer yandan AB küresel rekabetin önemli aktörlerinden birisi olması nedeniyle ekonomik alanda etkin bir role sahiptir. Bu nedenle ekonomik faaliyetleri aracılığıyla serbest piyasa rekabetine entegre olmuş bir örgüt olarak çevreye zarar vermektedir. Nitekim sürdürülebilir kalkınmanın savunucularından olmasına rağmen çevresel bozulmalara ve yoksulluğa sebebiyet veren serbest ticareti teşvik eden bir örgüttür (Topçu, 2007: 125).

Johannesburg Zirvesi'nden sonra Birleşmiş Milletler'in son büyük konferansı 2012 yılında düzenlenen Rio +20 Konferansı olmuştur. Rio Konferansı'nın 20. yılında sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gidişatı doğrultusunda değerlendirme yapılmak üzere toplanılmıştır. Konferansın önemli sonuçlarından biri ekolojik ve ekonomik çıkarların çatıştığı çevreyi koruma girişimleri sonucunda ortaya çıkan çatışmalar üzerine oluşturulmuş "İstediğimiz Gelecek" adlı belgedir. Bu belge yoksulluğun ve eşitsizliğin olmadığı, ekonomik gelişme devam ederken çevrenin de korunduğu bir "yeşil "ekonomi"nin gerekliliğini ortaya koymuştur (Keleş vd, 2015: 336-337).

Sürdürülebilir kalkınma retoriği, bütün hatlarıyla ekolojik varlıkların, korunması gözetilmeksizin ekonomiye hizmetini sağlayan bir anlayıştan ibarettir. Ekonomik kalkınmanın sağlanmasının yolu kaynakları verimli kullanmaktan geçmektedir. Bu nedenle sadece üretim sürecine dahil edilen kaynakların yönetimi yine ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla düzenleyen sürdürülebilir kalkınma, uluslararası alanda yapılan her protokol ve anlaşmada aynı amaca hizmet etmiştir. Bölgesel ve küresel etkiye sahip ekonomik örgütler de bu sürece katkı sağlamıştır.

3.3.2. Kapitalizmin Büyümeden Vazgeçmeden Çevre Koruma Anlayışı:

Sürdürülebilir Kalkınma

Doğa ile ekonomik kalkınma arasında bağımlı ve tamamlayıcı bir ilişkinin sürdürülmesi gerektiği fikri modern çağa ait bir fikirdir. Tarih boyunca pek çok kültür doğa ile ekonomi arasında bir denge ve uyum olması gerektiği konusunda duyarlı tutumlar sergilemiştir. Fakat bunun küresel çapta bir sürdürülebilir kalkınma anlayışına dönüşmesinin ardında modern çağın getirdiği küresel endüstri ve bilgi toplumu olgularının var olduğu bir gerçektir. Çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir biçimde yönetilmesi anlayışının oluştuğu toplumsal sistem ele alındığında, bu anlayışın temelinde ekonomik devamlılığın sağlanması ve küresel piyasa dengesinin bozulmaması gibi ekonomik kaygı taşıyan bir anlayışın var olduğu görülmektedir (Atabay, Kaçmaz, 2007:42-43). 7

Topçu'ya göre sürdürülebilirliğin temelinde çevre ile ekonomi arasında denge bulmaktan daha çok Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki eşitsiz ilişki gereği ortak bir sosyal proje üretme amacı yatmaktadır. Azgelişmiş Güney ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelere sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümenin ön koşuludur. Bu nedenle siyasi temelli bu çevre anlayışı, çevresel sorunlar üzerine daha az yoğunlaşmış, öncelikle Kuzey ve Güney arasındaki ekonomi temelli çatışmalı ilişkinin çözülmesini amaçlamıştır (Topçu, 2007: 31).

Gelişmiş ülkelerin çevre yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma politikalarında gösterdikleri başarının kaynağı, gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarının sömürülmesi ve kirli sanayinin bu ülkelere tasfiye edilmesidir. Dolayısıyla uluslararası ölçekte hazırlanan ve devletlere yükümlülükler kazandıran sözleşmelerin, gelişmekte olan ülkelerdeki işleyişi farklıdır.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı çevre sorunlarını mevcut sorunlar ve bu sorunların çözümleri bağlamında ele almaktadır. Sorunların kaynağı ve çevresel katliamın failleri ile ilgili bilgilendirme ve bu bilgiler ışığında sistemsal olarak köklü bir çözüm üretimi yerine, sistemi ve ekonomik büyümeyi güvence altına alan, hatta bir anlamda sistemi sağlamlaştıran bir etkiye sahiptir.

Sürdürülebilirlik yenilenemez kaynakların kullanımı ve ekonomik büyüme ile bağlantılı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadan sürdürülebilir kalkınmanın hem

ekonomik çıkar gruplarının hem de çevresel çıkarları gözeten kesimlerin arasında bir köprü olduğu anlamı çıkarılabilir. Çünkü sadece çevre sorunları ve ekolojik değerler üzerine kurulu bir anlayış olsaydı ekonomik büyümeyi ya da küresel ekonomik entegrasyonu yavaşlatmaya yönelik içerikler de barındırırdı. Bunun yerine çevre sorunları ekolojik denge açısından ele alınmak yerine toplumsal düzenin devamlılığını sağlamak adına ele alınmıştır (Topçu, 2007: 46-50).

Çevre sorunlarının asıl kaynağı niteliğine sahip olan kapitalist yapı ve ilişkiler, bu sorunların çözümüne yaklaşımı noktasında yeni görünümeler ya da farklı yöntemler ileri sürmekle beraber özündeki sömürü ve tahakküme dayalı mantıktan kopmamıştır (Keleş vd, 2015: 179). Sürdürülebilir kalkınma anlayışı da bu bağlamda kapitalist mantığın çevre sorunlarına çözüm olarak sunduğu bir üründür. Sürdürülebilir kalkınma, piyasacı çevre siyaseti yaklaşımının uygulanması noktasında bir araç konumundadır. Çevreyi koruyarak ekonomik büyümenin devamlılığını sağlayabilme iddiası ile ortaya atılan sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ekonomiyi sekteye uğratma potansiyeli taşıyan çevresel sorunlara dair piyasa temelli çözümler üreterek, sermaye birikim sürecine hizmet etmektedir. Çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak amacı ile yaratılan yeni piyasa alanları ile aslında ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Uluslararası alanda etkin bölgesel ve ulusal örgütler, çokuluslu şirketler de küresel çevre siyasetini hayata geçiren ve sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsemiş birer araçlardır.

1970'lerden sonra kapitalizmin yeniden yapılanması bağlamında sermayenin küresel hareketliliği, özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ulusal kalkınma programlarının yerine sürdürülebilir kalkınma anlayışının yerleştirilmesi aracılığıyla sağlanmıştır. Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi üzerine inşa edilen bu süreç doğal varlıklar üzerindeki tahakkümü arttıracak niteliktedir. Çünkü çevresel unsurlar üzerinde kurgulanan özelleştirmeler çoğunlukla rant uğruna çevrenin feda edilmesine neden olmaktadır. Özelleştirme sürecini yürüten başlıca kuruluşlar ise IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu örgütler ekonomik açıdan kendisine bağımlı kıldıkları azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sermayenin hareketliliğinin sağlanması adına çevre koruma politikalarını terk etmeleri yönünde önerilerde bulunmuştur (Keskinok, 2016: 287-292). Uluslararası alanda ekonomik açıdan önemli bir pozisyona sahip olan bu çokuluslu şirketler, kalkınma hedefleri doğrultusunda mali destek verdikleri azgelişmiş ve

gelişmekte olan ülkeleri kısıkaca almışlardır. Küresel sermayenin dolaşımı önündeki engelleri kaldırabilecek güce sahip bu kuruluşlar, çevre siyasetinin ana unsurlarından olan sürdürülebilir kalkınma anlayışındaki çevre ve ekonomi ilişkisini dengede tutma stratejisini ekonomi öncelikli eylemlerle etkilemektedir.

İnsan refahını arttırmanın serbest piyasa, serbest ticaret ve güçlü bir özel mülkiyet sisteminden geçtiği kabulüne dayanan neoliberalizm, 1970'lerden beri hâkim olan politik-ekonomik düşüncenin pratiğidir. Devletin sınırlarının ve ekonomi üzerindeki sınırlandırmalarının küçülmesi ve özelleştirmelerle sağlanacak olan bu düşünce sistemi, özellikle küresel finans ve ticareti düzenleyen ve uluslararası ilişkilerde önemli bir nüfuza sahip olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlarca benimsenmesi, sürdürülebilir gelişme politikaları bağlamında gerçekleşmiştir (Harvey, 2015: 10-11).

Dünya Bankası özellikle gelişmekte olan ülkelere sağladığı mali destekler aracılığıyla sürdürülebilir kalkınma anlayışının hayata geçirilmesi açısından ekonomik bağlamda önemli bir kuruluştur (Görmez, 2020: 92). Dünya Bankası'nın oluşturduğu yapısal uyum programı bağlamında serbest pazarın işlevsel hale gelmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi ileri sürülmüştür (Başkaya, 2015: 143). Gelişmekte olan ülkeleri borçlandırarak tek piyasa sistemine dahil olmasının yolunu açmıştır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı sınırları içerisinde olsun ya da olmasın, projelerin çevresel etkisine bakılmaksızın finansal destek verilmiştir.

Dünya Bankası'nın yönetim ilkeleri bağlamında da attığı adımlar dolayısıyla neoliberal ekonomik düzen içerisinde eylemleri piyasa yönelimli ve küresel nitelik taşımaktadır. Bu nedenle bu sürecin kaybedenlerinden birisi de çevredir (Topçu, 2007: 110). Dünya Bankası, IMF gibi örgütler aracılığıyla gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde uygulamaya konulan yapısal uyarılama politikaları çevre üzerindeki baskı çok artırmıştır. Azgelişmiş ülkeler bu örgütlere olan borçlarını ödemek adına sınırları içerisinde var olan piyasa değeri yüksek hammaddeyi ihraç etmeye yönlendirilirken, gelişmekte olan ülkeler de küresel ekonomiye entegre olmak için bu örgütler tarafından alınan önlemler bağlamında birtakım borçlandırılmalara mecbur bırakılmıştır (Duru, 2006: 49). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik büyümeyi hedefleyen tarafında rol

alan Dünya Bankası, bu nedenle çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek projelerin önünü açmış ve dahası ekonomik destek vermiştir.

Neoliberal ekonomi politikalarının yerleşmesi ile birlikte serbest ticaret ağlarının gelişmesi sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun önünde engel teşkil etmektedir. Uluslararası serbest ticaret, çevreye zarar verecek ürünlerin daha rahat el değiştirmesine, çevresel atıkların gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere naklinin daha kolay gerçekleşmesine, çevresel unsurların küresel rekabet aracılığıyla daha az maliyetle daha kolay erişilebilir olmasına zemin hazırlamıştır. Uluslararası ticaret kurallarını belirleyen önemli bir örgüt olan DTÖ'nü bu noktada incelemek gerekmektedir.

DTÖ, serbest ticaret ağlarının geliştirilmesi, kuralların belirlenmesi ve uluslararası ticaret ilişkilerinin önündeki engelleri kaldırmayı amaç edinmiş bir örgüttür (Keleş vd, 2015: 324). “DTÖ dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefi ile uyumlu olarak optimum kullanıma izin verecek şekilde, mal ve hizmetlerin üretim ve ticaretini genişletmek için taraflara maksimum olanakları sağlamayı” hedeflemiştir (Yıkılmaz, 2003: 232-233). DTÖ küresel sermayenin önünde bir engel niteliği taşıyan çevre sorunları bağlamında ticaret ve çevre arasında ilişkiyi organize etmektedir. Elbette bu çatışmalı ilişki içerisinde ticari faaliyetler hususunda ayrıcalık tanınarak çevre konusu geri planda tutulmuştur. Hatta çevre ve ticaret arasındaki uyumsuzluklarda çevresel korumayı desteklemediği görülmektedir (Topçu, 2007: 219/296).

DTÖ bünyesinde yürütülen GATS müzakeresi ise hizmet sektöründe tam liberalizasyon sağlamayı amaçlamayan bir anlaşmadır. GATS ile kamu sektörünün ağırlıklı olarak yürüttüğü kanalizasyon hizmetleri, çöplerin kaldırılması, sağlık gibi önemli pazar değerine sahip olan alanların özelleştirilerek serbest piyasaya bırakılması hedeflenmiştir (Yıkılmaz, 2003: 247-296).

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının ortaya çıktığı dönemden bu yana geçen zamanda çevre sorunlarının çözümü açısından önemli bir gelişme kaydedilmediği görülmektedir. Hatta gelişme olmadığı gibi sorunların gittikçe derinleşmesi sürdürülebilir kalkınmacı anlayışın çöküşü şeklinde nitelendirilebilir. Nitekim sürdürülebilirlik bağlamında üretilen politikalar iyi incelendiğinde köklü değişimler içermediği açıkça görülmektedir. Aksine bazı durumlarda çevreyi kirletmenin meşru bir yolu olarak bile kabul edilebilir (Görmez, 2007: 240). Kapitalist üretim tarzının işleyiş

mantığı ve ekolojik varlıklar üzerinde yarattığı baskı ve ortaya çıkan sonuçlar tartışılmadan çevreye dair ortaya atılan çözümlerin etkili olması mümkün değildir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma bir retoriktir (Başkaya, 2015: 215).

Sürdürülebilir kalkınma anlayışını öne süren çevrelerin en önce ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi hedeflediği ve bu amaçla kuruldukları görülmektedir. Çevre sorunlarının ve toplum-doğa arasındaki ilişkinin bu örgütler tarafından ele alınmasındaki asıl etken de ekonomik büyümenin önündeki olası çevresel tehlikenin varlığıdır. Ekonominin çevresel kaynaklara bağımlılığının artması ile doğal varlıkların tükenme tehlikesine girmesi ekolojik olduğu kadar ekonomik olarak da önemlidir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin temelinde sadece çevreyi koruma amacı yoktur. Gelişmiş ülkelerin kaynaklara ulaşımını kolaylaştırmak ve üretim sürecine giren çevresel kaynakları yönetmek gibi amaçlar da önemli etkenlerdendir. Doğal kaynak açısından zengin ülkelerin sınırlarına girmenin siyasi açıdan yolunu açmak için sürdürülebilir kalkınma önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

4. TÜRKİYE'DE ÇEVRE VE ORMAN SİYASETİ

Çalışmanın bu bölümü, Türkiye’de çevre siyasetinin hangi koşullarda ve nasıl geliştiği, çevre ve ekonomi siyasetleri arasındaki çatışmalı ilişki içinde, ekolojik varlıklar ve ekonomik kaynaklar olarak ormanlara yönelik siyasetin incelenmesi amaçlanmıştır.

Türkiye’de orman siyasetini daha iyi kavramak ve yorumlamak adına, öncelikle Türkiye’nin ve ekonomik koşullarını ve çevreye yaklaşımlarının tarihsel olarak analiz etmek gerekmektedir. Ardından ekonomi ile çevre siyasetleri ile ilişkisel olarak ormanlara yönelik siyasetin nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1. Ormanların Ekolojik ve Ekonomik Kavranış Biçimleri

Ormanlar, ekosistemin ve dolayısıyla ekolojik döngülerin en temel unsurlarından biridir. Bunun yanı sıra dünyada yeryüzünün büyük bir bölümünü kaplayan ormanların tarihsel süreçte birtakım dışsal nedenlerle azalmaya uğradığı görülmektedir. İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisinin üretim ilişkilerine bağımlı doğrusal bir biçimde arttığı su götürmez bir gerçekliktir. Üretim ilişkilerinin emek ve doğa sömürsünde en yüksek seviyeye ulaştığı dönem Sanayi Devrimi ile birlikte başlamıştır. Sermaye birikim koşullarının belirleyici olduğu ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarda çevreye yaklaşım da değişkenlik göstermiştir. Kapitalist sistemde doğal çevrenin metaya dönüştürülmesi, ormanlar ölçeğinde de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ormanlar tarih boyunca iki boyutlu öneme sahip olmuştur.

4.1.1. Ekolojik Bir Varlık Olarak Orman

Orman içinde barındırdığı bitki ve hayvan çeşitliliği ile bir ağaç topluluğundan öte bir yaşam ortaklığıdır. Bu yaşam ortaklığını oluşturan her unsur ormandaki ekolojik dengenin sağlayıcılarından (Pamay 1975: 14). Orman ekosistemleri sonsuz sayıda alt ekosistemi bünyesinde barındıran, canlı sistemlerdir. Ormanların varlığı ya da yokluğu bütün canlıları etkileyebilecek niteliktedir. Ekosistemin bütünselliği ilkesi gereği ormanların da herhangi bir mülkiyet biçimi ile sınırlandırılması, yarattığı ekolojik etkileri sınırlandırmaya yetmemektedir (Çağlar, 2012: 2).

“Orman ekosistemi organik maddenin sentez edildiği, yeni maddelerin oluşturulduğu, enerjinin depolandığı bir yerdir. Diğer bir deyimle hayatın biokimyasal

reaksiyonlarının cereyan ettiği bir arenadır. Belki dünyanın hiçbir ekosisteminde bu olaylar orman ekosisteminde olduğu kadar karışık değildir” ( epel, 1976: 44).

FAO’nun (2020) raporuna göre dünya yüzeyinin %31’ini kaplayan ormanların ekolojik döngü içindeki işlevleri şu şekilde özetlenebilir; yağışı arttırır, nem oranını arttırır, havayı temizler, hava kirliliğini önler, sıcaklık değişimlerini dengeler, atmosfere oksijen salar, karbon biriktirir. Orman ekosistemleri özellikle su döngüsünde çok etkili olduğundan küresel iklimin en önemli unsurlarından biridir. Aşırı ısınmayı ve aşırı soğumayı engeller (Kırış, Toprak: 2015). Orman temiz hava, temiz su, toplum sağlığı, iklim dengesi, erozyonu  nleme, rekreasyon açısından yarattığı değer parayla kıymetlendirilemeyecek değerlerdir (Birben, 2006: 189).

“Ormanlar hem en büyük karasal karbon deposu olarak hem de kömür ve petrolden sonra üçüncü en büyük karbon emisyon kaynağı olarak iklim değişikliği ile mücadelede çok değerli ve kritik bir rol oynamaktadır. Ağaçlar yerküre üzerindeki en güçlü karbon yoğunlaştırıcı oldukları düşünülmektedir ve gelişmekte olan ülkelerde ( oğunlukla tropik bölgelerde) ormansızlaşma ve orman bozunumundan kaynaklanan emisyonların yıllık toplam küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %20’sini oluşturduğu tahmin edilmektedir” (Khan, 2010).

“Dünya genelinde son 5 yılda ortalama olarak her yıl, tamamına yakını tropikal ormanlardan olmak üzere, 3,3 milyon ha orman alanı yok olmaktadır. Tropikal bölgelerdeki ormansızlaşmanın başlıca sebepleri, ormanların tarım ve yerleşim amaçlı olarak işgal edilmesidir. Madencilik uygulamaları aşırı odun üretimi, otlatma gibi nedenler de doğrudan ormansızlaşmaya yol açmaktadır. Aşırı nüfus, yoksulluk, yolsuzluk ve ticari kaygılar da dolaylı olarak tropikal ormanların azalmasında etkilidir” (Tolunay, 2017).  evre ve ekonomi arasındaki ilişkiden doğan çatışmanın kapitalizm koşullarındaki yansıması ormanlardan faydalanma sürecinde de ortaya çıkmaktadır.

1930-1980 yılları arasında dünya genelinde 50 bin civarında orman yangını çıkmıştır. Bu dönemde yanan ormanların kapladđı alan 26 bin hektardır. Aslında yangın, orman ekosisteminin bir parçasıdır; ancak yangının insan faktörü dolayısıyla daha sık gerçekleşmesi durumu ciddi bir sorun boyutuna taşımaktadır (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 196). Orman yangını sonrasında o bölgede yetişen otlaklar önemli otlak alanları oluşturmaktadır (Uslu, 1947: 159). Sadece otlak alanı olarak

değerlendirilmeyen bu alanlar ormanların arazi değeri taşımaları sebebiyle yerleşim, tarım alanları olarak değerlendirilmiştir.

Ormanların hava sağlığına etkisi iki yoldan gerçekleşmektedir. Bir yandan oksijen üretirken diğer yandan havaya bırakılan kirlletici maddeleri filtrelemektedir. Ormandaki bitkilerin fotosentez yoluyla havadaki karbondioksiti kullanarak oksijen üretmesinin yanı sıra ormanlar, biyolojik olarak tespit edilen karbonun da en önemli deposu konumundadır. Diğer yandan ormanların aktif filtre ve pasif siper etkisi bulunmaktadır. Havadaki kirli maddelerin aktif olarak tutulmasının yanında mevcut kirliliğin rüzgarla taşınmasının önünde de siper etkisi bulunmaktadır (Özkahraman, 1991: 15-16).

Ormansızlaşan bir bölgede orman örtüsünün tutacağı ve hem bitki örtüsüne katkıda bulunacak hem de pınarları dolduracak olan su döngüsünün dışına çıkarak direkt denizlere akmaktadır. Akarken beraberinde toprağı da götürerek erozyona neden olmaktadır. Örneğin yayvan yapraklı ağaçlardan oluşan bir ekosistemde %10'luk bir azalma ve yüzey suyunda 25 mm'lik bir artışa neden olmaktadır. Diğer yandan iğne yapraklı ağaçlardan oluşan bir ekosistemdeki %10'luk azalma yüzey suyunda 40 mm'lik artışa neden olmaktadır (Berkes, Kışlaoglu, 2019: 187). Orman ekosisteminin toprak üzerindeki etkisi önemli boyutlarda toprağı korumaktadır. Orman tahribatının direk etki ettiği ilk unsurlardan biri topraktır. Geniş çaplı bir toprak kaybına neden olabilecek en büyük etken ormansızlaşmadır (Korkmaz, 2002: 101).

Ormanların ekosistemdeki su döngüsü ile de bağımlı bir ilişkisi vardır. Yağmur olarak yere düşen suyu tutan ve terleme yoluyla atmosfere tekrar gönderen bitkiler ve ağaçlar toprağı tutarak erozyonu önlemesi sayesinde de su döngüsüne katkıda bulunmaktadır. Su döngüsü ise iklim döngüsünün en temel bileşenlerindendir. Ormanlık bir alandan su döngüsünden atmosfere gönderilen su buharının miktarı, çalılık bir bölgeden çıkan su buharının iki katı; bitki örtüsü olmayan bir bölgeden çıkan su buharının ise on katıdır. Ayrıca ormanların tahrip edilmesi, topraktan bitkiye bitkiden toprağı dönen mineral döngüsünü de olumsuz yönde etkilemektedir (Berkes, Kışlaoglu, 2019: 183-190).

Ormanlar su döngüsü, oksijen üretimi, karbon tutumu, mineral döngüsü, toprağı tutarak erozyonu önlemesi gibi süreçlerde önemli rol oynar ve sahip olduğu canlı çeşitliliğı ile ekosistem dengesinin en önemli sağlayıcılarından biridir. Orman ekosistemi içerisinde var olan alt ekosistemlerin bütün ekosistem dengesi içerisindeki

önemi büyüktür. Ormanların ürettiği ekolojik faydanın büyüklüğü ekosistem dengesinde hayati öneme sahiptir.

4.1.2. Ekonomik Kaynak Olarak Orman ve Ormancılık

Orman bir ekosistem olarak taşıdığı ekolojik değerin ötesinde insan dışı doğanın bir parçası olarak ekonomik değer de taşımaktadır. Yapacak ve yakacak odun üretmenin yanı sıra üretim ilişkilerine bağlı olarak tâli ürünler veren bir kaynak olarak ekonomik sürece dahil edilmektedir. Orman, “doğal kaynak” olarak tüketilen kömür, maden petrol gibi kaynaklardan farklı olarak yenilenebilir ve sürdürülebilir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle ulusal ekonomilerin vazgeçilemez hazinesi durumundadır (Pamay, 1975: 15).

Küresel bir kaynak olarak sayılan ormanların her geçen gün ekonomideki önemi artmakla beraber, karşı karşıya kaldığı sorunlar da derinleşmektedir. Yenilebilir doğal kaynak olarak kabul edilen ormanların yönetimi ekonomik temelli olup, karmaşık bir yapı ortaya koymaktadır (Yıldırım, Velioğlu, 2006: 131).

Bir devlet için orman doğal bir servet niteliğindedir. Ormanların bölgesel ve ulusal nitelikte sağladığı ekolojik faydanın yanı sıra, ekonomiye kaynak sağlaması ve birtakım kolektif yarar sağlaması nedeniyle sadece çevresel unsur olarak kabul edilmezler. İklim, su döngüsü, toprak ekosistemi etkisinin yanında hem milli savunma bakımından değer taşır hem de devlet ve halkın direkt ulaşabildiği ve kaynak elde ettiği alanlardır (Cin, 1978: 375).

Ormancılık düzenlemeleri 16. yüzyıldan itibaren başlamış ve modern devlet bünyesinde orman idaresi ve orman yönetimi bilimlerinin ortaya çıkmasıyla kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Ormanlar kesmek ve yakmak yoluyla tarım alanlarına açılması 1960'lara kadar üstü kapalı bir biçimde yürütülmüştür. “Kes-yak tarımı” günümüzde yeniden keşfedilerek kaynak yönetimi tekniği adı altında işlev görmeye devam etmiştir. Bu süreç ormanlar için çok daha büyük riskler yaratmıştır (Radkau, 2017: 16-76).

“Ormancılık, orman ekosistemlerinden devamlı biçimde yararlanılması, yeni orman ekosistemlerinin oluşturulmasına yönelik iş ve işlemlerin tasarlanıp, planlanıp gerçekleştirildiği bir etkinlik alanıdır” (Çağlar, 2016: 18). Ormancılık daha çok kereste ile ilgilenmektedir. Bu yüzden dünyada “ormancılık” yerine “orman ekosistemi” vurgusu artmaya başlamıştır. Çünkü keresteden ibaret olmayan orman; toprak, su, yaban

hayatı, biyolojik çeşitlilik, rekreasyon gibi “araçlarla” doludur (Berkas, Kışlaoğlu, 2019: 198).

Çağlar (2012: 10-11), ormancılık politikasını “temel alınan hukuksal tanıma göre ‘orman sayılan yerler’in sunduğu çeşitli ürün ve hizmetlerden devamlı olarak yararlanılmasının düzenlenmesine, gerektiğinde çeşitli amaçlarla yeni orman ekosistemlerinin oluşturulmasına yönelik kararlar bütünlüğü olarak” tanımlamıştır. Ormancılık politikaları oluşturulurken tanımından hareketle toplumun orman ürün ve hizmetleri gereksinimlerinin belirlenmesi, buna göre ormancılık ilkelerinin oluşturulması, ormanların ekolojik olarak uygun koşullara sahip yerlerde oluşturulması gibi orman ekosistemini de belirli bir dereceye kadar koruyan bir anlayışa sahip olması gerekmektedir. Ancak ormancılık politikaları tarihsel açıdan incelendiğinde “arz odaklı” olduğu, yani en önce ormandan ürün ve hizmet bağlamında yararlanıldığı görülmektedir. Kamusal yarar bağlamında değerlendirilmesi gereken orman ekosistemleri daha çok “doğal kaynak” biçiminde değerlendirilmiştir.

Yeryüzündeki bitki ve hayvan çeşitlerinin büyük bölümünü içeren tropik ormanlar, aynı zamanda ekonomik alanda değerlendirilebilecek kereste değeri taşıyan ağaçlar, tarım potansiyeli olan canlı çeşitleri ve eczacılık alanında kullanılabilecek çok sayıda bitki ve canlıyı da içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda az gelişmiş tropik ülkelerde yoğun nüfus artışı ormanlar üzerinde ciddi baskılar yaratmaktadır. Bu baskı çoğunlukla ormanları keserek tarım alanı açmak yoluyla gerçekleştirilir. Örneğin Brezilya ve Endonezya’da nüfusun belirli bir kısmı ekonomik gereksinimlerini karşılamak amacıyla tropik ormanlara yönlendirilmiştir. Gelişmiş ülkelerin bu ormandan faydalanma şekli ise hammadde ihtiyacını gidermek şeklindedir (Berkas, Kışlaoğlu, 2019: 74-75).

Orman işletmelerinin temel kaynağı durumunda olan ağaçlar hem ürün hem de sermaye olarak ekonomik sürece dahil edilmektedir. Orman ekosistemleri içerdiği unsurlar bağlamında çeşitli nitelik ve nicelikte ürün ve hizmeti eşzamanlı olarak üreten bir ekonomik kaynak konumundadır. Diğer bir yandan da üzerinde geliştiği kara parçası üretim ilişkileri ağında arazi değeri taşımaktadır. (Çağlar, 2012: 3-5). Dolayısıyla hem ürün ve hizmet varsıllığı hem de kapladığı yer bakımından arazi değeri taşıyan ormanlar ekonominin önemli bir parçası konumundadır.

Ormanların ekolojik amacı dışında kullanımı temelde ekonomik kaygılarla donatılmıştır. Örneğin ormanlardan çıkarılan altın, gümüş, mermer gibi ürünler ihracat

gelirlerinin artırmak, odun üretiminin yoğunlaştırılıp mermer, taş, çimento, demir, bakır gibi madenlerin inşaat sektörüne ucuz mal götürmek gibi hedefler için orman alanları delik deşik edilmektedir (Atmış, 2020: 22). Orman ürünleri ve orman arazisi, taşıdığı ekonomik değer dolayısıyla piyasaya hizmet edecek şekilde yönetilmektedir.

4.2. Türkiye’de Çevre Siyasetinin Ekonomi Politikası

Ekonomik büyüme ile çevrenin korunması birbiriyle çelişen iki olgudur. Bu nedenle ekonomi politikaları çevre politikalarından öncelikli olarak ele alınmaktadır (Aruoba, 2016: 402). Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de de iktidarlar tarafından belirlenen öncelikli hedef ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Türkiye’de çevre sorunlarına karşı duyarlılık; hem toplum, hem siyasiler, hem sivil toplum kuruluşları nezdinde zayıftır denilebilir. Çevrenin ve kaynakların korunması dikkate alındığında, ekonomik kalkınma noktasında yaşanacak gerileme ya da yavaşlama nedeniyle, bu konu hep göz ardı edilmiştir. Çevre sorunlarının küresel anlamda gündeme geldiği 1970’li yıllara kadar çevre ile ilgili kapsamı dar olan sınırlı sayıda düzenlemeden söz edilebilir. Türkiye’de de bu döneme kadar çevreye dair birtakım düzenlemeler bulunsa da ulus devlet inşası ve kapitalist ekonomik düzene eklemlenme çabası içerisinde ve gelişmekte olan bir ülke olarak öncelik her zaman ekonomik büyüme yönünde olmuş ve çevreye dair düzenlemeler de ekonomik etkileri nedeniyle gündeme gelmiştir. Türkiye’de çevre siyasetinin gelişimi 1970’li yıllarda uluslararası alanda gerçekleşen çevresel düzenlemelerin ve kapitalist sermayenin içine girdiği kriz dolayısıyla kurgulanan yeni ekonomik düzenin bir aracı olan neoliberal politikaların yansıması sonucu 1980’lerden sonra başlamıştır. Bu bölümde Türkiye’de çevre siyasetinin Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren gelişim süreci ekonomik koşullar bağlamında ele alınmıştır.

4.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Çevre Anlayışı

Türkiye’de çevre sorunlarını çözümlemeye ve çevreyi korumaya yönelik bütüncül bir yaklaşım sergileyen çevre anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Çevre konusu da gündemine alan bazı kanun ve kuruluşlar bulunsa da, etkili bir çevre anlayışı yoktur (Keleş vd, 2015:361). Ekonomik büyüme kaygısının her zaman en önemli gündem olduğu bir ülkede, ekonomik gelişmenin önünde bir engel olarak kabul edilen çevre koruma anlayışının benimsenmesi pek mümkün değildir.

Cumhuriyet kurulduğunda mevcut çevre yaklaşımı Osmanlı döneminden kalan çevre mirasından ibarettir. Osmanlı İmparatorluğu çevre konusunda duyarlılık gösterse de bütüncül bir çevre siyasetinden bahsetmek mümkün değildir (Görmez, 2020: 137-138). Feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu Osmanlı döneminde çevre siyasetine ihtiyaç duyulmaması, bu dönemde çevre sorunlarının olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak bu dönemde ekonomi ve çevre arasında bir ayrım söz konusu olmamıştır. Ekonomi çevreye bağımlı olsa da çevreye verilen zararın henüz feodal ekonomik büyümeye engel olmadığından, çevreye dair bir sorun algısı oluşmamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile beraber savaştan çıkmış ve ulus devlet kurma çabası içerisinde bir ülke olarak ilk yıllarda çevresel bir gelişme yaşanmamıştır (Görmez, 2020: 137-138). 1950'lere kadar geçen süreçte II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş koşulları dolayısıyla Türkiye'de de çevre bir "sorun" olarak algılanmamıştır (Şengül, 2008: 73). Bu süreçte çevrenin korunması ile ilgili bir anlayışın olmamasının nedeni dünyanın neredeyse tamamını etkileyen savaş dönemidir. Savaşın yıpratıcı etkileri ile pek çok ekonomik ve toplumsal sorunun yaşandığı bu dönemde en önemli amaç kalkınmanın gerçekleştirilmesi olmuştur. Gelişmiş ülkelerde sanayileşmeye dayalı kalkınma gerçekleştirilirken kapitalist sermayenin gerektirdiği koşullar altında gelişmekte olan ülkeler de kalkınmaya yönlendirilmiştir. Yoğun bir üretim sürecine girilen bu dönemde doğal varlıkların üretim aracı olarak kullanılmasına bağlı ortaya çıkan tahribat ve kirlilik geri planda kalmıştır. Bu dönemde ne siyasal açıdan çevre bir sorun olarak kabul edilmiştir ne de toplumsal açıdan çevreye karşı bir duyarlılık ve bilinç vardır.

Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik koşullar kapitalizm şartları ile uyumsuz olduğundan öncelikli hedef kapitalist sermayenin oluşturulması yönündedir. Bu durumda yerli burjuvazinin yaratılması ve sanayi faaliyetlerinin yükselmesi gerekmektedir. Ekonominin düzelmesi ve kalkınma gerçekleştirilmesi süreci 1923 yılında gerçekleşen İktisat Kongresi'nde meşru hedefler halini alarak Türkiye'nin o tarihten sonraki iktisat anlayışını belirlemiştir (Toprak, 2019: 240).

1908 yılından itibaren kapitalistleşmenin ilk adımları atılırken, günümüze kadar farklı ekonomik düzenlemelerle bu gelişme sağlanmıştır. Tarıma dayanan bir ekonomiye sahip ve sanayi faaliyetlerinin çok zayıf olduğu yarı sömürge bir ülke olarak öncelikle milli iktisat anlayışına dayalı bir kalkınma biçimi geliştirilmiştir. Bu dönemde

ülkenin içinde bulunduğu koşullar dolayısıyla yabancı sermayeyi ülke sınırların çekmenin güç olması ve bir yandan da kapitalist sisteme entegre olma zorunluluğu ile atılan bu adımlar ile sanayi faaliyetlerinde artış yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı ile yaşanan ekonomik ve siyasal zorluklara rağmen savaş sona erdiğinde ekonominin daha ulusal nitelikte olduğu ve daha bütünleşmiş olduğu görülmektedir (Boratav, 2005: 24-32).

1908-1929 yılları arasında Türkiye ekonomisi “serbest ticaret-açık kapı” ortamı içerisinde dünya ekonomisine eklemlenmeye çalışmıştır. Bu süreçte yaratılmaya çalışılan burjuvazi sınıfının yabancı sermaye ile ortaklık kurması yoluyla sanayileşmenin artışı amaçlanmıştır. Fakat 1929 yılında dünya ekonomisinin içine girdiği Büyük Bunalım sonrası iktisat politikaları dışa açık olmaktan çıkıp korumacılık ilişkileri kapsamında oluşturulmuştur. Bu bağlamda devlet eliyle milli bir sanayileşme gerçekleştirilmiştir (Boratav, 2005: 59-61). Büyük Bunalım ve I. Dünya Savaşı’nı da içinde barındıran bu süreçte benimsenen ekonomik politikalar 1950’li yıllarda ithal ikameci politikalara bırakmıştır. 1929 yılında küresel anlamda yaşanan Büyük Bunalımın Türkiye’de ilk sanayileşme adımları atılmıştır. Sanayi faaliyetlerinin yarattığı kirlilik de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Ancak bu sorunlar 1970’li yıllara kadar tüm dünyada olduğu gibi çevreyi korumaya yönelik kapsamlı ve öncelikli bir yaklaşımın benimsenmesi için yeterli olmamıştır. Kalkınmanın doğal bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte çevre sorunları ormanlar ve tarım topraklarıyla sınırlı kalmış, bu çevresel unsurlar da ekonomide yarattıkları olumsuz etkiler nedeniyle ele alınmıştır (Şengül, 2008: 73).

1940’ların ilk yarısında korumacı politikalar yoğun şekilde devam ederken, ikinci yarısından itibaren dünyadaki küreselleşme etkilerinden Türkiye’de nemalanmıştır. Bu bağlamda tam bağımsız dış politika süreci sona ermiştir. ABD’den Truman Doktrini kapsamında alınan yardımlar finansal açıdan dışa bağımlılık yaratmıştır. 1950’lerin başından itibaren karma ekonomi adı altında yürütülen ekonomik süreç, piyasaya aşırı güven nedeniyle sonuna doğru düş kırıklıkları meydana gelmiştir. 1958 yılında yaşanan iktisadi krizle beraber Türk hükümeti IMF ve Dünya Bankası’nın ekonomik dayatmasını kabul etmek durumunda kalmıştır (Akşin, 2016: 253; Toprak, 2019: 249).

OECD’nin istikrar paketi önerisi ile dünyada benimsenen Keynesçi politikaların yansımaları Türkiye’de de görülmüştür. Bu bağlamda 1960’lı yıllarda ithal ikamesi üzerine kurulu bir ekonomi stratejisi benimsenerek iç pazara yönelik üretime teşvik

edilmiş ve sanayi faaliyetleri korumaya alınmıştır. İthal ikameci politikalar 1980’li yıllara kadar sürdürülmüş ve ilk 15 yıllık periyotta olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye’de yaşanan siyasal istikrarsızlığın yarattığı sorunlara dünya ekonomisinin 1970’li yıllarda girdiği krizin de etkileri eşlik etmiştir. Küreselleşme yönelimli neoliberal politikaların bu dönemde Türkiye’de etki göstermesi pek mümkün olmamıştır. Yeniden IMF’den borç alınmış ve ekonomik olarak ciddi bir çöküş yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gündeme gelen küreselleşmenin ikinci evresi olan ve tüm dünyada etki gösteren neoliberal küreselleşme 1980 yılından itibaren Türkiye’de de benimsenmeye başlanmıştır (Toprak, 2019: 252)

Devlet kontrolünün ekonomi üzerindeki etkisinin çok yüksek olduğu bu dönemde sosyal devlet yaklaşımı kapsamında çevreye dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren başlayan planlı dönem bağlamında gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planlarından olan 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevreye dair ibareler bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alınan çevresel yaklaşımda ekonomik kalkınmanın önemi ve önceliği ısrarla vurgulanmıştır. Planda kurulacak sanayilerin kirletici faaliyetleri ile ilgili önleyici bir yaklaşım benimsenmiş olsa da, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın gelişimine engel olacak çevre siyasetinin benimsenmeyeceği açıkça belirtilmiştir (Aksu, 2014: 9; ÜBYKP, 1973; Şengül, 2008: 73-74).

Türkiye’de çevre siyasetini şekillendiren ana unsurlardan biri de Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinde ele alınan politikalardır. Türkiye’nin 1959 yılında yaptığı başvuru ile başlayan Avrupa Birliği’ne adaylık süreci, 1987 yılında yapılan tam üyelik başvurusu ile etmektedir. Tam üyelik başvurusunun ardından yasal düzenlemeleri AB’ye uyumlu hale getirmek üzere kurulan komitelerden bir tanesi de “Çevre Alt Komitesi”dir. Türk çevre mevzuatında AB’ye üyelik sürecinde AB çevre mevzuatına uyum kapsamında önemli değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır (Akdur, 2005: 148-149). AB çevre mevzuatı gereğince yapılan değişimler mevcut mevzuatı çevre korumaya yönelik geliştirmiş olsa da, bu değişikliklerin uygulanması konusunda aynı ilerleme sağlanamamıştır.

Avrupa Birliği’nin 1972 yılında hazırladığı Birinci Çevre Eylem Programı’nın etkileri Türkiye’de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’na yansımıştır. Bu plandan sonraki bütün planlarda çevre ile ilgili düzenlemeler AB politikalarına uyumlu olacak

şekilde düzenlenmiştir (ÜBYKP, 1973; Erdem, Yenilmez, 2017: 117). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı çevre hakkında mevcut yasal düzenlemelerin yeniden ele alınması, çevre konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi, çevre ile ilgili kuruluşların organizasyon ve koordinasyonunun sağlanması ve kirliliğin önlenmesi gibi önemli politikalar içermektedir. Ancak planın temel ilkesi kalkınma ve sanayileşmenin önündeki tüm engellerin kaldırılması olduğundan çevre ile ilgili öne sürülen politikalara öncelik verilmeyeceği son derece açıktır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın çevre açısından önemi ise önleyici politikaların ilk defa gündeme getirilmesidir. Ancak yine bu planda da belirtilen politikalar faaliyete geçirilmemiştir (ÜBYKP, 1973; DBYKP, 1979; Talu, 2004: 16).

Dünyada yükselen çevre siyaseti trendi bağlamında Türkiye'de çevre örgütlenmesi adına 1978 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurularak bir adım atılmıştır. Bu kurum ülke bazında izlenecek olan çevre siyasetini belirlemek ve küresel çapta yayılan çevre anlayışının Türkiye'de de karşılık bulduğunu göstermek amacıyla kurulmuştur (Keleş, 2015: 362). Çevre Müsteşarlığı kurulmadan önce Türk kamu yönetimi örgütlenmesi içerisinde çevre ile ilgili bazı birimler oluşturulmuş olsa da çevre koruma bilinci gelişmemiş bir ülkede etkin olması beklenmemiştir. Bu kurumla birlikte çevre konusunun hükümet düzeyinde ele alındığı görülse de 1983 yılında Çevre Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülen bu kuruma Erim (2016) "hükümet tarafından üvey evlat muamelesi" yapıldığını öne sürmektedir. Çünkü çevreye yönelik girişimlerde bulunmaya hazır olan bu örgüte devlet tarafından yeterli maddi destek, kadro ve yetki verilmemiştir. Dolayısıyla bir çevre örgütü kurulmuş ama örgüte yeterli kaynak ve yetki verilmeyerek etkinliğinin önüne geçilmiştir.

1980 yılından itibaren neoliberal ekonomik politikaların benimsenmesi ile birlikte sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde gündeme gelen ve bu bağlamda gelişen çevre siyaseti, 1980 öncesi dönemde Türkiye'nin gündeminde ekonominin gerisinde kalmakla beraber, etkili bir politikadan söz etmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren kapitalistleşme sürecine girilmesiyle birlikte artan sanayi faaliyetleri ile belirgin hale gelen çevre sorunları, ulus devlet inşası ve ekonomik kalkınmanın sağlanması sürecinde hiçbir zaman öncelikli durumda olmamıştır. Dünya gündemine de 1970'lerden sonra giren çevre sorunları, Türkiye'de ekonomik açıdan ele alınarak ekolojik etkileri göz önünde bulundurulmamıştır.

4.2.2. Neoliberal Küreselleşmenin Etkisinde Gelişen Çevre Siyaseti

Küreselleşme süreci ile beraber Türkiye’de de ekonomi, refah seviyesini yükseltmek için bir araç olmaktan çıkıp tek başına bir amaç haline gelmiştir (Kazgan, 2002: 124). Türkiye’de çevre sorunlarının politik gündemde yer alışı neoliberal politikaların benimsendiği dönem ile paralellik göstermektedir. Birincil hedefi ekonomik kalkınmanın sağlanması olan gelişmekte olan bir ülke olarak, üretim sürecinde ortaya çıkan eşitsiz ilişkilerden biri olan çevresel unsurların zarar görmesi ile ilgili bir kaygı söz konusu değildir. Ancak dünyada yükselen çevreci sesler ve çevre sorunlarının ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliği konusunda engelleyici bir unsur olması küresel açıdan hem ekonominin hem de ekonomiye hizmet eden bir üretim aracı olarak çevrenin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Buna göre sermayenin küresel çapta hareket edebilmesi için gerekli olan koşullar sağlanırken çevre de küresel nitelikte bir unsur olması nedeniyle neoliberal politikalar eşliğinde düzenlemeye tabi tutulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı adı altında ekonomik gelişme vurgusu çok daha baskın olmak şartı ile çevre ve ekonomi arasında denge yaratmaya yönelik az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de bağlayan birtakım kararlar alınmıştır. Bu gelişmeler dünyada 1970’li yıllardan itibaren etki göstermeye başlarken Türkiye’de 1980 yılında alınan 24 Ocak kararlarının uygulanabildiği dönemden itibaren hayata geçmiştir.

12 Eylül darbesinin ardından askeri hükümet tarafından uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile Türkiye hızlı bir biçimde küreselleşme sürecine girmiş ve dünya ekonomisine eklenmiştir. İhracatın önündeki engeller kaldırılmış, ticaret uluslararası alana açılmıştır. 1980’li yıllar Türkiye için neoliberal politikalar bağlamında ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir kırılma noktasıdır. Bugün yürütülen çevresel ve ekonomik düzenin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Dünya pazarına açılan ekonominin üzerindeki devlet denetimi pek çok alanda kaldırılmıştır. Kamu girişimleri ve KİT’ler özelleştirilmiş ve döviz kısıtlamaları kaldırılmıştır. Neoliberal politikaların ülkemizdeki uygulaması üç temel amacı içeren bir düzlemde gerçekleşmiştir. Bunlar; ödemeler dengesini iyileştirmek, dünya pazarına açılan ihracat temelli bir serbest piyasa yaratmak ve 1970’li yıllarda ülkede yaşanan politik ve ekonomik sorunlar sebebiyle yükselen enflasyonu düşürmektir (Akşin, 2016:

285; Zürcher, 2014: 440). 24 Ocak Kararları'nın uygulandığı program, ekonomide yeniden yapılanmayı hedeflerken, bu hedef doğrultusunda ihtiyaç duyulan ekonomik destek IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin kredileriyle finanse edilmiştir (Kazgan, 2002: 125).

1980'li yıllarda gerçekleştirilen değişikliklerle ithal ikameci politikaların yerine ihracata yönelik sermaye birikim modeline dönmüştür. Dünya pazarına açılan ürünlerin piyasadaki rekabete ayak uydurabilmesi için rekabet koşullarına uygun üretim yapılması gerekmiştir. Bu da üretim girdileri olan işgücü ve hammaddenin ucuza mal edilmesi anlamına gelmektedir. Bütün bu ekonomik zeminde üretim maliyetlerini artıracak her türlü uygulamadan kaçınmak gerekmiştir. Çevreyi korumaya yönelik her türlü adım ise üretim sürecinde hammadde fiyatlarını artıracak bir etki taşımaktadır. Askeri hükümet döneminde Çevre Kanunu (1983) yürürlüğe girmiştir. Ekonominin neoliberal politikalarla yeniden planlanması sürecinde çevre iktisadi gelişmeye engel olacak etkenlerden biri olarak kabul görmüştür. Bu nedenle çevre ve ekonomi arasındaki ilişki bu süreçte daha da çatışmalı bir hal almıştır. Yürürlüğe giren Çevre Kanunu'nda çevre ile ilgili etkili bir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Kanunla çevre korumaya yönelik önemli bir adım atılmış olmasına rağmen uygulamada etkin olacak bir içeriğin olmaması önceliğin ekonomik gelişmeye verildiğini göstermektedir. Böylece hem çevre koruma anlayışı iktisadi kalkınmaya engel olmayacak şekilde düzenlenmiş hem de çevreye yönelik uluslararası sözleşmelerin gereği yerine getirilmiştir (Şengül, 2008: 74).

Küreselleşme sürecinde çevrenin uluslararası alanda önemli bir yer tutması Türkiye'nin dış siyasetini belirleme konusunda çevreyi gündeme almasını gerekli kılmıştır. Türkiye'de 1980'lerden sonra ortaya çıkan çevre siyaseti hem uluslararası ilişkilerine hem de AB'ye üyelik sürecine yön verecek şekilde düzenlenmiştir (Talu, 2004: 4).

Planlı dönemde çevre ile ilgili yapılan düzenlemeler sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayanmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin hangi örgütler aracılığıyla, hangi yasal dayanakla ya da hangi ekonomik kaynakla gerçekleştirileceğine dair saptamalar bulunmamaktadır. Örneğin Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik gelişmenin çevreye verdiği zarar ile ilgili vurgular yapılsa da, sürdürülebilir kalkınma konusunda kararsız ve çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Uluslararası sözleşmeler ve

AB'ye üyelik süreci bağlamında sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması gerekliliği kabul edilmiş ancak bunu sağlayacak örgütlenme ve görev dağılımının olmadığı ortaya koyulmuştur (DBYKP, 2007; Keleş vd, 2015: 388). Aynı şekilde Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre için hiç kaynak ayrılmamıştır (ABYKP, 1990; Somersan, 1993: 32-33). Finanse edilmeden çevrenin nasıl korunacağı ise hiç gündeme gelmemiştir.

1982 Anayasası'nda çevre hakkı bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Buna karşın çevrenin bir insan hakkı olmadığı yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Üçüncü kuşak haklarda tanımlanan dayanışma haklarından biri olan çevre hakkı, hukukta hâlâ normlaştırılmamıştır. 1982 Anayasası'nda çevre ile ilgili yasaların yer almasıyla başlayan yasal düzenlemeler Çevre Kanunu ile başlayıp, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Boğaziçi Kanunu gibi kanunlarla devam etmiştir. Mevzuatta çevrenin yer tutması önemli bir gelişme olsa da düzenlemeler, eklemeler vs gibi pek çok müdahale ile karmaşa ve çelişki ortaya çıkmıştır (Görmez, 2020: 146-147).

1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu bugüne kadar ulaşan bir kanun olup günümüz çevre anlayışına ve siyasetine kaynaklık etmektedir. Fakat bu düzenlemeler yapılsa da Çevre Kanunu bugün bile çok sayıda yapısal zayıflıklar ve örgütsel başarısızlıklar içermektedir (Talu, 2004: 24). İktidara gelen her hükümet ile birlikte revize edilen Çevre Kanunu temelde sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde iktisadi gelişmeye uyumlu bir biçimde düzenlenmiştir. Bu koşullar altında etkin hedefleri ve yaptırımları olmayan ve etkili çevre ölçünleri üretmeyen bir çevresel yasal düzenlemeden bahsetmek mümkündür. Temeli çevreye dair etkin bir çevre koruma ölçünü içermeyen bir kanuna dayalı olan çevre siyaseti, görev ve yetkilerini piyasa koşullarının belirlediği ve sürekli değişime uğrayan bir örgütsel yapıya sahiptir. Aşağıda yetki alanı doğrudan çevre olan ilk kurumsal yapının tarihsel süreçte uğradığı değişikliklerle ulaştığı son durum kronolojik olarak verilmiştir.

Çevre Kanunu neoliberal politikaların yerleştiği ve küreselleşmenin hâkimiyetinin güçlendiği bir dönemin ürünü olduğundan, bu politikalar doğrultusunda oluşturulan bir çevre anlayışına göre düzenlenmiştir. Öyle ki dünya gündeminde yükselen sürdürülebilir kalkınma anlayışı, Türk çevre siyasetinin ana unsurlarından biri olmuştur. Yani kanunla birlikte ilk önemli adımı atılmış olan çevre siyaseti sürdürülebilir kalkınmaya dayalıdır. 1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu belirli aralıklarla

dönemin koşullarına uygun olarak yapılan değişikliklere bugün de çevre hukukuna ve çevre siyasetine kaynaklık etmiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uluslararası yaklaşımların ilk kez Tük mevzuatına girmesi ise, 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansında imzaya açılan en önemli iki belgeden biri olan Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin imzalanarak yürürlüğe sokulmasıyla olmuştur. Ayrıca Türkiye’yi ağır yükümlülük altına sokuyor olmasına karşın, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında da Türkiye’nin özel koşullarından kaynaklanan çekinceleri 2001 yılında tanınıp karara bağlandıktan sonra, ulusal mevzuatın düzenlenmesi çalışmaları başlatılmıştır (Akgül, 2010: 160).

2872 Sayılı Çevre Kanunu’nun birinci maddesine göre:

Bu Kanunun amacı, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukukî ve teknik esaslara göre düzenlemektir.

Görüldüğü üzere çevre korumaya yönelik alınacak tedbirlerin tamamının ekonomik hedeflerle uyumlu olması koşulu öne sürülmüştür.

Çevre Kanunu’nu 1988 yılında yapılan 3416 sayılı değişiklikle ekoloji ile ekonomi arasında ilişkinin daha açık bir biçimde ekonomi lehine düzenlendiği görülmektedir. Çevrenin ancak ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemeyeceği durumda korunacağı belirtilmiştir. Ayrıca izne bağlı olarak yurtdışından çöp ithal edilebileceği maddesi eklenmiştir. Bu maddeyle birlikte tehlikeli atık ve çöplerin ülkeye giriş trafiği artmıştır. 1978-1988 yıllarında gerçekleştirilen çöp ve atık ithali basın aracılığıyla ülke gündemine getirilmiş ve kamuoyu tepkisi ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda Batılı ülkelerin çöp ve tehlikeli atık ihracatını yoğunlaşması çevreci kesimler tarafından sömürgeciliğin başka bir boyutu ve son aşaması olarak değerlendirilmiştir (Somersan, 1993: 27-30/107-112).

1970’lerin krizlerinin ardından gelişmiş ülkeler sadece sanayi atıkları ve çöpleri değil, sanayinin kendi coğraflarından tasfiyesini sağlamaya çalışmıştır. Daha az kirlüten endüstriler gelişmiş ülkelerin sınırlarında tutulurken çevreye verdiği zararın oranı yüksek olan kirli sanayileri azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere aktarılmıştır (Somersan, 1993: 128-133). Bu bağlamda Dünya Bankası’nın “uyum politikası” sürecinde gelişmekte olan ülkelere yaptığı öneri ve teşvikler de gelişmiş ülkelere

tasfiyesi sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye “mukayyeseli üstünlükler” doktrini gereğince ucuz ve bol işgücünün ve hammaddeyi tarımdan elde edilen sektörlerle teşvik edilmiştir. Türkiye için öneriler sanayi sektörleri, gelişmiş ülkelerde kâr oranı azalmış ve çevre tahribatı yüksek olan sektörlerdir (Şengül, 2008: 74-75).

Neoliberal politikalar bağlamında gelişmekte olan ülkelere önerilen bir diğer sektör ise turizmdir. Türkiye’de 1980 yılından sonra turizme yönelme başlamıştır (Somersan, 1993: 243). Çünkü kalkınmaya giden yollardan birisi de turizm sektöründen geçmektedir. Turizm sektörü doğal çevre ile doğrudan bağlantılı sektörlerden biri olmasına rağmen, ekosistemleri yapılaşmaya açmak pahasına geliştirilmesi devlet tarafından sürekli destek görmüştür. Dolayısıyla turizmin yarattığı çevresel kırım, hiçbir zaman turizm faaliyetlerinin önüne geçememiştir.

Bugün Çevre Kanunu’nun 1. maddesi 2006 yılında yapılan değişiklikle şu şekildedir: “Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” (5491 Sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2006). Sürdürülebilir kalkınma temelinde yapılan değişiklikle sanayileşme ve kalkınmanın hâlâ ön planda olduğu görülmektedir. Kirliliği önlemek üzere sanayi faaliyetlerine herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Bunun yerine kirlilik cezaya bağlanarak, parayı verenin çevreyi kirletebilme hakkına sahip olmasının önü açılmıştır. Ayrıca bu değişiklikle 2872 sayılı yasanın 16. maddesinde yer alan “Tehlikeli Halde Faaliyetlerin Durdurulması” düzenlemesi yürürlükten kaldırılmıştır (Görmez, 2020: 154).

2872 sayılı Çevre Kanunu, çevrenin her türlü kirlenmesini kabul etmiştir ancak “Kirlenen Öder” ilkesi gereği para cezası uygulanmasını düzenlemektedir. Bu durumda kirliliğe belirli koşullarda izin verilmiştir. Önleyici politikalar yerine, ortaya çıkan kirliliğin temizlenmesi şeklinde izlenen yöntem hem daha maliyetli hem de daha uzun sürece yayılmış bir yöntemdir (Somersan, 1993: 32). Çevre korumanın temel ilkelerinden biri olarak Kirlenen Öder İlkesi bağlamında piyasacı çevre yaklaşımı uygulanmakta olup, ortaya çıkan çevre kirliliğinin ekonomik bedeli kirlenen tarafından üstlenilerek çevresel maliyet geri planda tutulmaktadır. Kirliliğin fiyatlandırılması yoluyla oluşturulan piyasaların en önemli örneklerinden biri karbon piyasasıdır. Ülkelerin birim zamanda atmosfere saldıkları karbonun yarattığı kirlilik, uluslararası

alandanda gerçekleştirilen fiyatlandırma yoluyla meşrulaştırılmıştır. Karbon piyasasına gönüllü katılım sağlayan ülkelerden birisi de Türkiye’dir.

Türkiye’de evre siyasetinin ana kaynağı niteliğindeki evre Kanunu içeriği bakımından evre korumaya yönelik herhangi bir önleyici ilkeye sahip değildir. Önleyici evre siyaseti olarak değerlendirilebilecek tek ilke ‘evresel Etki Değerlendirmesi’ ilkesidir (Keleş, 2016: 334). Ancak ekonomik yatırımların karar alma, uygulama süreçlerinde yapılacak değerlendirme sonucu çevreye verilecek olası zararların belirlenmesi ve nlenmesine dayalı olan evresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), pratikte bu işlevi yerine getirmekten uzaktır

evre Kanunu’nun temel ilkelerinden biri olan ÇED herhangi bir ekonomik girişimin evre üzerinde uzun ya da kısa vadeli, doğrudan ya da dolaylı, ölçülebilen ya da ölçülemeyen tüm etkilerinin nesnel olarak değerlendirilmesidir. ÇED ilkesi evre koruma adına önleyici bir nitelik taşması ve kamuoyu katılımını da içermesi dolayısıyla çok önemli bir ilkedir. Ancak 1983 yılında ilke kez yürürlüğe giren evresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, daha sonra pek çok kez değişikliğe uğramış ve her değişiklik ÇED sınırlarını biraz daha daraltmıştır (Keleş vd, 2015: 408-418). Büyük barajlar, nükleer santraller gibi büyük projeleri yürüten yatırımcılar ÇED’in ekonomik büyümeye engel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yatırımcı çevrelerce girişimleri yavaşlatan gereksiz bir belge işi olarak görülen ÇED, temelde çevrenin yatırımlara olanak sağlayacak bir şekilde korunması anlayışı taşır (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 259). evre mevzuatında çevreyi korumaya yönelik bir içerik temelinde hazırlanan ÇED, piyasa koşullarında bir yatırım engeli olarak algılanmaktadır. Bu durum ÇED’nin uygulanması sürecinde içerik bakımından bozulmaya uğrayarak yatırımların gerçekleştirilmesine engel teşkil etmeyecek şekilde yürütülmektedir.

Türkiye’nin yürüttüğü evre siyaseti evre değerlerini korumaya yönelik değildir. Hatta 2000’li yıllardan sonra bu sorun bir devlet politikasına dönüşmüştür. evre ile ilgili mevzuat, gerçekleşmiş ya da gerçekleştirilmesi planlanan ekonomik faaliyetler doğrultusunda yasa yolunu açmak üzere kolayca değiştirilmektedir. Örneğin 4342 sayılı Mera Kanunu ekonomik çıkarlar bağlamında sayısız kez değişikliğe uğratılmıştır. Bir başka örnek ÇED ile ilgilidir. 2006 yılında petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri ÇED kapsamı dışına çıkarılmıştır. Bu hüküm 2009 yılında iptal edilse de evre mevzuatının çıkarlar doğrultusunda kolayca değiştirilebildiğinin güzel bir

örneğidir. Bu nedenle ÇED ekonomik çıkarlar bağlamında düzenlendiğinden çevre aleyhine sonuçlar üretmektedir (Mengi, 2016: 373-385, Somersan, 1993: 191). Örneğin; nihai ÇED raporu olumlu olarak karar verilen Eskişehir Alpu Termik Santral Projesi için TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası bünyesinde ve Ayday'ın (2018) editörlüğünde hazırlanan değerlendirme raporu incelendiğinde, projenin çevre ve insan sağlığına etkisini inceleyen çalışmaların eksik olduğu, çevrenin ve ekosistemin bütün bileşenleri açısından fayda-maliyet analizinin yapılmadığı, santral atıklarının dünyada ender bulunan lülataşı maden sahasını tahrip edeceği analizleri ortaya koyulmuştur.

Türkiye'de çevre ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin içeriği daha çok çevrenin kent, konut, kentleşme ve imar boyutu bağlamında gerçekleştirilmiştir (Erim, 2016: 345). Çevrenin bir parçası ve ürünü olan mekân, çevresel politikalarla direkt ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulama alanı da genellikle mekâna işaret etmektedir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma ya da çevre siyaseti ile mekânsal planlamalar birbirine bağımlıdır. 1980 sonrasında ithal ikameci politikaların terki ve neoliberal politikaların benimsenmesiyle birlikte ülkemizde de sektörel olarak farklılıklar yaşanmıştır. Emlak ve konut sektörüne yapılan yatırımlar, sermayenin ikinci çevriminde yapılı çevreye yönelmesinin Türkiye'deki yansımasıdır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın şehircilik ile ilgili konularla daha alakalı olması durumu da sermayenin yapılı çevreye dolayısıyla kentlere yönelmesi ile bağlantılıdır.

1991 yılında Çevre Bakanlığı'nın kurulması çevre ile ilgili işlerin bir bakanlığın sorumluluğuna verilmesi, çevre koruma adına atılmış önemli ve somut bir adım olarak değerlendirilmiştir. 2003 yılında çıkarılan 4856 sayılı kanunla Orman Bakanlığı ile birleştirilmiştir. 2011 yılında ise bir kararname ile Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. 2011 yılında gerçekleştirilen genel seçim öncesinde bu bakanlık bir değişikliğe daha maruz kalmış ve ormanla ilgili işler bakanlıktan ayrılarak 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kurulmuştur. Aynı yıl içerisinde iki kez önemli değişikliklere uğrayan bakanlık, aldığı son halde çevreye dair üstlendiği yükümlülükler bağlamında zayıftır. Çevre Bakanlığı'ndan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na dönüşüm sürecinde bakanlığın çevre konusundaki görevleri gittikçe daralmış ve şehircilikle ilgili konulara yer verilmiştir (Keleş vd, 2015: 362-363). Doğrudan çevreden sorumlu olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı dışında Tarım, Orman, Sağlık, Enerji, Turizm, Kültür, Dışişleri ve Ulaştırma Bakanlık'ları da çevre ile

ilgili yükümlölüklerle sahiptir. Bu durum çevrenin korunması açısından ele alındığında olumlu bir nitelik taşımakla beraber, yarattığı yetki karmaşası dolayısıyla olumsuzdur. Çünkü hem kamu yararı içermesi gereken bir politika alanında rekabet ortamının oluşmasına hem de yetki kargaşası nedeniyle çevreyle ilgili ortak ve etkili bir çözüm üretilmemesine neden olmaktadır (Somersan, 1993: 24-25).

Türkiye uluslararası sermayenin çevresel yatırımlara yönelmesi bağlamında yönetimde yeniden yapılanmaya da gitmiştir. Planlı dönemde de AB uyumlu çevre politikalarının gerçekleştirilebilmesi için bazı idari reformların yapılması gerekliliği ortaya konmuştur. Yeni kamu yönetimi anlayışına göre bölgesel kalkınma planlarına ve yerel örgütlenmelere çevresel sorumluluklar verilmelidir. Çelişkili bir biçimde çevresel düzenlemelerin bölgesel ve yerel olarak dağıtılması üzerine yeniliklerin gerçekleştirildiği dönemde Çevre Bakanlığı ve Orman Bakanlığı birleştirilerek tek ve hantal bir örgütlenme yapısına gidilmiştir (Talu, 2004). Kamu yönetiminde neoliberalleşme sürecinin başladığı 2000’li yıllardan itibaren çevre ve altyapı hizmetlerinin piyasalaştırıldığı görülmektedir. 1930-1980 döneminde devlet eliyle gerçekleştirilen altyapı hizmetlerinin, neoliberal düzenlemelerle birlikte özelleştirilmesi, küresel şirketler için iç pazardaki tekel rantlarının ele geçirilmesi fırsatı yaratmıştır. Bu durum hem ülke içerisinde çevre korumaya yönelik oluşturulan politikaların bütünlüğünü bozma ve özelleştirilen altyapı hizmetlerinden toplumun her kesiminin farklı biçim ve oranlarda ulaşmasından kaynaklanan eşitsizliği derinleştirme riski taşımaktadır (Şengül, 2008: 84-85).

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren salt ekonomik büyüme yönelimli hareket edilmesi, çevreci seslerin yükselmesine neden olmuş ve çevre siyasallaşmaya başlamıştır. Çevre siyasallaştıkça iktidar savaşlarında bir araç olarak kullanılmıştır. Siyasetçilerin kolayca “siyaset” yapabildiği alanlardan birine dönüşmüştür (Talu, 2004: 181-182).

Türkiye’de çevre koruma konusunda yapılan yasal ve hukuki düzenlemeler ve örgütlenmeler sorunlu olmakla beraber, varsıdır. Örneğin en önemli gelişmeler; 1982 Anayasasında çevre hakkının korunması, Çevre Kanunu’nun olması, doğrudan çevreyle ilgili konularla ilgilenmek üzere kurulan Bakanlık ve özellikle 2010 yılından itibaren Avrupa Birliği ile kurulan ilişki bağlamında birliğin çevre mevzuatına uyumlu olma çabası gibi gelişmelerdir. Ayrıca küresel ve bölgesel çaptaki çevresel anlaşmaların

büyük çoğunluğuna taraf olunmuştur. Ancak çevre alanında gerçekleştirilen bütün bu düzenlemelere rağmen çevre koruma konusundaki kötü performans herhangi bir yasal ya da kurumsal eksiklikten kaynaklanmadığı açıkça görülmektedir. Sorun, yasal ve kurumsal düzenlemeleri uygulamaya koyma noktasında ortaya çıkmaktadır (Akbulut vd, 2014: 2).

Türkiye’de çevre siyaseti tutarsız ve bütünlükten yoksundur. Yasal düzenlemeler de çoğu zaman yürürlüğe girmeden ve uygulamaya koyulmadan kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Dolayısıyla etkin çevre koruma ölçünleri içeren bir çevre siyasetinden bahsetmek mümkün değildir. Karar alma ve uygulama süreçlerinde, diğer politikalarda olduğu gibi, halka danışma alışkanlığı yerleşmemiştir. Çevre siyasetinin dayandığı yasal düzenlemeler herhangi bir zorlayıcı nitelik taşımamaktadır. Çevre siyasetinin kapsamı ve etkinliği hem kalkınma hem de kamu yönetimi anlayışıyla yakından ilgilidir (Keleş, 2016: 334-335).

Türkiye’de çevre siyaseti, ekonomik büyüme ve çevre koruma arasındaki çatışmalı ilişkinin yansımaları bağlamında yürütülmektedir. Buna göre uluslararası protokollerin gerektirdiği düzenlemeler ve AB’ye üyelik sürecinde gözetilmesi gereken uyumun mevzuatta yarattığı değişim açık bir şekilde görülmektedir. Bunun yanı sıra gelişmekte olan kapitalist bir ülke olarak Türkiye’de çevre mevzuatının gerektirdiği çevre korumaya yönelik ilke ve kararların ekonomik büyüme karşısında ikincil öneme sahip olduğu da önemli bir gerçektir. Çevreyi korumanın maliyetinin yüksek olması ve ekolojik varlıkların üretim kaynağı olarak kullanımının durdurulması durumunda ekonomide ortaya çıkabilecek zarar dolayısıyla çevre siyaseti ekonomi lehine kurgulanmıştır.

4.3. Türkiye’de Geçmişten Günümüze Orman Siyasetinin Ekonomi Politikası

Çevre siyasetinin ekonomi ile ilişkisini Türkiye’deki orman siyaseti üzerinden somutlaştırmayı hedefleyen çalışmanın bu başlığında Türkiye’de orman siyasetinin ekonomi politikası bağlamında tarihsel incelemesi yapılmıştır.

Türkiye’de ormanlar büyük oranda devletin yönetiminde ve mülkiyetindedir. Bu nedenle ormanların yönetilmesi üzerinde etkili olan pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar; üretim araçlarının kimin mülkiyetinde ve nasıl kullanıldığı, kaynakların nereden nasıl ve hangi koşullarda sağlandığı, elde edilen kaynakların nasıl ve kimler arasında

paylaşıldığı, üretim koşullarının doğal varlıklar üzerindeki etkisi vs gibi unsurlardır. Bu nedenle ormanlara siyaset üstü bir anlayışla yaklaşılması mümkün değildir (Çağlar, 2016: 19-20).

Ekosistemin en önemli öğelerinden biri olan ve bünyesinde sayısız ekosistem barındıran ormanların bu zengin niteliği, insanlık tarihi boyunca ekolojik faydasının yanı sıra ekonomik açıdan da tüketilen bir ürüne dönüşmüştür. Ancak ormanların metaya dönüşmesi diğer çevresel unsurlarda olduğu gibi kapitalist koşullarda ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda ormanlar hem ekolojik bir unsur hem de ekonomik bir kaynak olarak insan tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Hem dünyada hem de Türkiye’de üretim ilişkilerinin çevre siyaseti üzerindeki etkisi önceki bölüm ve başlıklarda ele alınmıştır. Bu bölümde ise bir çevre unsuru ve üretim aracı olarak ormanlara yönelik oluşturulan politikaların çevre siyasetine paralel olarak gelişimi incelemeye alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu döneminden 1980’lere kadar geçen sürede ormanların büyük oranda devletin yönetiminde ve işletmesinde olması, 1980’den sonra ise özel sektörün ormanların işletilmesindeki payının artması nedeniyle iki başlıkta inceleme yapılmıştır.

4.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Devlet İşletmeciliği Bağlamında Düzenlenen Orman Siyaseti

Osmanlı döneminde ormanlar, belirli bir kısmı ayrı tutulmakla beraber büyük oranda “cibali mübaha” anlayışı ile yönetilmiştir. Herkesin ortak mülkiyetinde olan ormanların bir kısmı “Tersane ve Tophane-i Amire” ihtiyaçlarını gidermek için, bir kısmı padişahların avlanması için bir kısmı ise özellikle sarayın yapacak ve yakacak odun ihtiyacını gidermek için kullanılmıştır (Özkahraman, 1991: 1).

Osmanlı Devleti’nin ormanların kullanımına yönelik izlediği siyaset Tanzimat dönemine kadar ülkenin ihtiyaçlarını karşılama temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu döneme kadar saray, tersane ya da tophane için tüketilen odun dışındaki odun tüketimi kayıt altına alınmamıştır. Ormanların yönetilmesi gerekliliği ile ilgili bilinç de Tanzimat döneminden sonra kazanılmaya başlamıştır. Ancak bu bilinç çevreyi koruma bağlamında değil de ekonomik temelde ortaya çıkmıştır (Anonim, 1999; Anonim, 2009: 12).

Bir orman politikasına duyulan ihtiyaç orman kaynakları ve bu kaynaklar yönelik beklentiler arasındaki dengenin bozulması noktasında ortaya çıkar. Nüfusun yoğun olmadığı ve ormanlık alanların yoğun olduğu bir dönemde orman kaynakları serbestçe kullanıldığından bu sürecin yönetilmesi ihtiyacı bulunmaz. Ancak ne zamanki orman tahribatını tehlikeli boyutlara taşıyacak bir nüfus yoğunluğuna ulaşırsa o zaman ormancılıkla ilgili politika üretme ihtiyacı doğar (Erdönmez, Atmış, Özden, 2010: 101). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı öncesinde ekolojik ya da ekonomik bir varlık bilinci ile tüketilmeyen/yönetilmeyen ormanlar, bu dönemden sonra teknik ve ekonomik olarak ele alınmış ve yönetilmeye başlanmıştır. Ekonomik ve siyasi olarak zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı esaslarına göre yeni bir düzenleme dönemine girmiştir. Ormanlar da bu düzenleme çerçevesinde eskiye göre daha sistemli bir şekilde yönetilme sürecine girmiştir (Anonim, 1973: 1-3).

Tanzimat Fermanı ile birlikte yaşanan gelişmelerin ardından 1858 yılında yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesi ile başlayan politika üretme sürecinde ormanların tahribatı devam etmiştir. Bu kanunun ruhu ormanların birer kamu malı olduğu için devlet eliyle korunması gerektiği anlayışına dayalıdır. Ancak yapılan düzenlemeler ormanların kullanımına dair belirli sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar ormanların korunması amacı içermekten çok, kaynakların devlet ekonomisine daha çok aktarılması bağlamında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ormanların tüketimi hızlanmış ve tımar sisteminin bozulması ile orman ürünleri yeni bir ticari meta haline gelmiştir (Anonim, 1999; Cin, 1978: 316-317).

Arazi Kanunnamesi'nde ormanların yönetimine ya da korunmasına dair özel bir tedbir veya hüküm yer almamaktadır. Ormanlar bazı maddelerde yer almakla beraber, ormanların ekonomiye katkısı bağlamında ele alınmıştır (Tunçsiper, 1964: 44). Kanunname'nin tapu il tasarruf edilen ormanlık alanların üretimini artırmak için tarım alanlarına dönüştürülmesini içeren 19. maddesi gereği ormanlık alanlar hızla tüketilmeye başlamıştır. Tapu sahibi olan olmayan pek çok kişi bu madde gereği ormanlık alanları tahrip etmeye başlamıştır (Koç, 2006: 276). Aslında bu madde ormanların ekonomik kaygılar ile yönetildiğini kanıtlayan en eski ve en somut örneklerden biridir. Bu bağlamda orman tahribatı kanunla meşrulaştırılmış ve ormancılık anlayışının temelleri atılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde orman siyasetine dahil edilebilecek bir diğer düzenleme ise 1870 yılında yayımlanan Orman Nizamnamesi'dir. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında artan ekonomik kaynak ihtiyacı bağlamında gelişen ormancılık anlayışı, bu yasayla birlikte düzenlenmiştir. Buna göre ormanların işletilmesi hakkı yerli ve yabancı tüccarlara satılmaya başlamıştır (Gümüş, 2018: 6). Diğer yandan Orman Nizamnamesi ülkedeki mîrî orman varlığını tespiti ve yönetimi açısından önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda kara av alanlarının da bu kanunla koruma altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Devlet ormanı anlayışı ve zaruri ihtiyaçlar dışında ağaçlık alanlardan avlanma da dahil olmak üzere faydalanma faaliyetlerinin kısıtlanması bu kanun ile yerleşmeye başlamıştır (Koç, 2006). “Nizamname ile ormanların korunması ve devlet maliyesine para kazandırmak amaç olarak belirlenmiş olmasına rağmen uygulamada daha çok gelir sağlama yönü üzerinde durulmuştur. Kırım Savaşı sonrasında 1839 yılında İstanbul'da Orman Müdürlüğü ile 1857 yılında açılan Orman Okulu'nun Ticaret Bakanlığı'na, 1869 yılında kurulan Orman Umum Müdürlüğü'nün de Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak kurulması orman konusunda ne yapılmak istendiğinin açık bir ifadesidir” (Gümüş, 2018:20-48). “Osmanlıların ekonomik olarak sıkıntılar içerisinde olduğu yıllara karşılık gelen bu kuruluş, ormanların sürekliliğini sağlayacak bir kurum oluşturma gayretinden çok, ek ekonomik olanaklar sağlayacak yeni bir devlet kurumu oluşturma amacının ürünüdür” (Ok, 2017).

Osmanlı Devleti'nin orman siyasetine kaynaklık eden ekonomik, siyasi ve sosyal koşullar ele alındığında, ormanların tüketiminin bu koşullara bağlı olarak kanunlara dayandırılmak suretiyle artış gösterdiği görülmektedir. Bu artışa sebep olan başlıca koşullar; tımar sisteminin bozulmasıyla orman alanlarının tarlaya dönüştürülmesi, Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler nedeniyle ormanlık alanlara yerleşimin artması, demiryolu yapımı için ormanlık alanların tahrip edilmesi, 19. yüzyıldan sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak maden işletmeciliğinin yaygınlaşması, telgraf sisteminin gelişmesi ve kâğıt fabrikalarının kurulması sebepleriyle ormanlık alanlara girilmesi ve iç ve dış pazarlara kereste ithalinin artması şeklinde sıralanabilir (Anonim, 1999). Bunların yanı sıra cibali mübaha anlayışı çerçevesinde ormanların herkesin ortak malı olarak gelişigüzel tüketimin yoğun olması ve Tanzimat Fermanı sonrasında kanunlar bağlamında yaşanan gelişmelerle Osmanlı'dan Türkiye'ye büyük oranda tahrip edilmiş bir orman varlığı miras kalmıştır.

Hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye tarihinde ormancılık politikalarının belirlenmesinde devlet her açıdan belirleyici, kural koyucu ve uygulayıcı olmuştur (Çağlar, 2012: 19). Devlet ormanları yarattığı ekolojik değerden çok orman varlıklarından elde edilen ürün ve hizmetler ve ormanların bulunduğu yerin arazi değeri üzerinden ele alınmaktadır (Çağlar, 2016: 21). Türkiye’de ormanların büyük bir kısmının devlet mülkiyetinde olması ve “devlet ormanı” olarak adlandırılması, ekolojik bir varlığın mülkiyetinin sahiplenilmesi, o varlığa hangi algı ile yaklaşıldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de orman korumaya yönelik ilk sistemli düzenlemeler ve uygulamalar Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Bu dönem ağaç ve orman sevgisinin topluma kazandırıldığı ve bu bağlamda bir kültürün oluşturulmaya çaba gösterildiği bir dönemdir (Berkes, Kışlaoğlu, 2019: 182). Cumhuriyet hükümeti, ulus inşası sürecinde ormanlardan ekonomik olarak yararlanmak durumunda olsa da orman yetiştirme ve ağaç sevgisini topluma aşılama yönünde çabalar da göstermiştir (Cin, 1978: 354).

Osmanlı’nın son dönemlerinden cumhuriyetin ilk yıllarına geçen sürede savaşlar, ekonomik ve politik sorunlar ormanlara yönelik bir düzenleneme yapılmasına engel olduğu gibi orman tahribatını da artırmıştır. Ormanlarla ilgili yeni bir düzenleme yapılamamasının iki nedeni vardır. Birincisi ekonomi, ormanların korunması ve yeni düzenlemeler yapmak için kaynak ayıramayacak kadar kötüdür. İkincisi ise ormanların yerli ve yabancı tüccarlara satılması ile elde edilen gelir, ekonomik koşullar gereği vazgeçilmez durumdadır. Ancak bu dönemde ulaşım ağları çok gelişkin olmadığından nitelikli orman yolları da azdır. Bu nedenle tahribattan etkilenmeyen geniş bir orman varlığından söz etmek mümkündür. Planlı dönemle birlikte ormanlardaki yol ağı da büyümeye başlamıştır. Yol ağının genişlemesiyle bakir ormanlara ulaşım da kolaylaşmıştır (Gümüş, 2018: 90; Kömürlü, 2020: 30).

1920 yılında çıkarılan 39 sayılı Baltalık Kanunu cumhuriyet yıllarının ilk ormancılık düzenlemesi olarak kabul edilebilir. Bu kanunla orman köylülerine belirli koşullarda ve sınırdaki baltalık orman alanları tahsis edilmiştir. Savaş sonrası orman köylülerine maddi açıdan destek ve moral vermek üzere çıkarılmış bu kanun 1924 yılında kaldırılmıştır (Erdönmez, Atmış, Özden, 2010: 103). Bu yasanın iptali ormanların köylülerin kullanımına serbestçe bırakılması durumunda orman kıyımının artacağı gerekçesine dayandırılmıştır. Buna karşılık köylülerin ormanlarda

faaydalanabilmesi bir takım koşullara bağlanmıştır. Bu koşulları özel kişi ve kuruluşların ormanlar üzerindeki faaliyetlerini içermektedir. Böylece Baltalık Kanunu'nun kaldırılmasındaki asıl amacın ormanlık alanların tahrip edilmesinin önüne geçilmesi yerine ormanların özel girişimlere bırakılması olduğu görülmektedir (ağlar, 2012: 33-36).

1924-1937 yılları arasında ülkenin orman durumu ile ilgili yerli ve yabancı uzmanlar tarafından çalışmalar yapılmış ve 1937 yılında ilk modern orman kanunu olan 3116 Sayılı Orman Kanunu çıkarılmıştır. Özellikle Prusyalı ormancı Prof, R. Bernhard'ın Türkiye'ye gelmesiyle ormancılık anlayışı kökten değişimlere uğramıştır. Buna göre orman ürünlerinden faydalanma süreci önemli ölçüde devlet eliyle yönetilmelidir. Orman işletmeleri devlet elindeki olmalıdır. Bu anlayış 3116 sayılı kanuna büyük oranda temel oluşturmuştur. Diğer yandan 1929 krizinin ardından izleyen yıllarda yaşanan kapitalist bunalım bağlamında devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı süreçte orman politikalarının da yeniden düzenlenmek durumunda kalmıştır (Ayanoğlu, 1995: 54; ağlar, 2012: 51-52). Gümüş'n (2018) "Türk orman devrimi" olarak nitelendirdiği bu Kanun'un 3. ve 4. maddesi şöyledir (3116 sayılı Kanun: md. 3-4)

Madde 3 — Ormanlar dörde ayrılmıştır:

- 1 - Devlet ormanları;*
- 2 - Umuma mahsus ormanlar (köy, belediye ve idareî hususiyeler gibi hükmî şahsiyeti haiz mme müesseselerine ait ormanlar);*
- 3 - Vakıf ormanlar;*
- 4 - Hususî ormanlar.*

Madde 4 — Devletten başkasına ait olan bütün ormanlar da bu kanunun hükümleri dairesinde Devletin murakabesi altında olup Devlet namına bu murakabe orman idaresi tarafından yapılır.

3116 sayılı Orman Kanunu'nda devlet orman işletmeciliğinin yasal temelleri atılmıştır. Bu yasayla devlet, orman ve orman sayılan yerlerin işletilebilmesi, orman işletmeciliğinin devlet eliyle gerçekleştirilen gelir kaynağına dönüşmesi, orman çalışmalarıyla kimi toplumsal sınıf ve katmanlara doğrudan veya dolaylı olarak kaynak aktarımı yapılabilmesi, köylü nüfusunun ormanlar üzerindeki faaliyetler, düzenleyebilmesi ve ormansızlaşmayı durdurarak yıpranmış ormanları yeniden verimli duruma getirilmesi gibi görev ve haklarla donatılmıştır. Devlet orman işletmeciliğinin gerçekleştirilebilmesi adına kapitalist üretim ilişkilerinin oluşturduğu koşullar kapsamında gerekli altyapısal hazırlıklar ve yasal dayanaklarla desteklenmiştir.

Bunlardan en önemlisi 1937 yılında çıkarılan 3204 sayılı Kanun’la Orman Umum Müdürlüğü kurulmuştur (Çağlar, 2012: 60-61). Devlet orman işletmeleri Anadolu’da sanayileşmenin öncüsü durumunda olmuştur. Orman işletmeleri 1937’den bu yana sanayiye önemli oranda hammadde kaynağı sağlayarak ülke ekonomisine büyük hizmetler yapmıştır (Gümüş, 2018: 224-225).

3116 sayılı Kanun’da ormanların korunmasına dair tedbirler de bulunmaktadır. Bu tedbirler; “ormanlardan kuru ağaç kesmek, çıkarmak, çeşitli orman ürünleri ile meyvelerini alıp götürmek, ormandan toprak, çakıltası almak veya taş çıkarmak, ormanda avlanmak” gibi durumlardan oluşup, sorumlu orman idaresinden izin alarak belirli koşullarda gerçekleştirilebilmektedir. Bunun yanı sıra maden işletmek ya da taş ocağı işletmek gibi ormana vereceği zarar yukarıda sayılan durumlardan çok daha büyük olabilecek faaliyetler de gerekli birimden izin alınması durumunda serbesttir (Cin, 1978; 364-365).

1937 yılında çıkarılan 3116 sayılı kanun ile ormanların sınırlarının çizilerek bu çerçevede orman köylülerinin ormanlardan parasız yararlanma hakkının ortadan kaldırılması ve cezaî yaptırım uygulanmasının ardından kısa süre içerisinde işlenen orman suçları yüzbinleri aşmıştır. Orman suçları bu dönemden itibaren artarak devam etmiştir (Gümüş, 2018: 165). Bu durum kırsal nüfus ile orman arasındaki organikleşmiş olan bağı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “orman köylüsü” gerçeğinin devam eden süreçte orman siyasetinin belirleyici unsurlarından biri olduğu ileri sürülebilir.

1920-1950 yılları arasında özellikle köylü nüfustan gelen tepkilere rağmen oluşturulmaya çalışılan orman rejimi, 1946 yılından itibaren politik bir malzemeye dönüşmüştür. 1950’li yıllarda çok partili hayata geçişle birlikte ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda yaşanan değişimler orman politikasında da köklü değişikliklere sebep olmuştur. 1937 yılından itibaren devlet eliyle işletilen ormanlar aracılığıyla elde edilen gelir, 1945 yılından sonra birtakım sınıfsal grupların seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda 1950 yılında çıkarılan 5658 ve 5653 sayılı kanunlarla 1937 yılında çıkarılan 3116 sayılı Orman Kanunu büyük ölçüde değişmiştir. Bu kanunlara göre, orman ve orman sayılan yerler yeniden tanımlanarak bu alanlar daraltılmış, devlet ormanlarının devlet işletmelerine bırakılması yönündeki faaliyet alanında devletin etkinliği daraltılmıştır. Ayrıca 3116 sayılı kanun ile orman ürünlerinden faydalanma

olanağı kesilen halkın orman alanlarını yeniden işletebilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Çağlar, 2012: 87-93).

1945 sonrası dönemde Marshall yardımıyla tarımda yaşanan gelişmeler daha fazla tarım toprağına ihtiyaç yaratmıştır. Özellikle Toprak Reformu kapsamında devlet ormanların çiftçilere dağıtılmasıyla tarıma elverişli olmayan mera ve orman alanlarında önemli tahribatlar meydana gelmiştir (Birben, 2006: 40).

Çağdaş anlamda ormancılığa geçişi sağlayan ve orman kaynaklarının yönetimi açısından ilk yasa olan 3116 sayılı kanun, 1956 yılında halen yürürlükte olan 6831 sayılı Orman Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. 6831 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği dönemde nüfusun yaklaşık %40'ı orman köylüsüdür (Gümüş, 2014: 483). Dolayısıyla çok partili hayata geçilen bu dönemde üretilen politikalar seçmenin istekleri doğrultusunda yön bulmuştur. Ekonomi önemli ölçüde tarımsal üretime dayanmakta ve tarımda makineleşmenin hızlandığı bu dönemde daha fazla tarım arazisine ihtiyaç doğmuştur. Bu dönemde sanayi üretimi de önemli oranda tarımsal ürünlere dayanmaktadır. Diğer yandan dönemin siyasal iktidarı sınıfsal açıdan toprak ağaları ve tarım kapitalistlerinden oluşmaktadır. Bu koşulların tamamı ormanlık alanların yönetiminde değişikliğe gidilerek daha çok tarıma açılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla 1950'li yılları orman siyaseti 1961 Anayasası'na kadar devletin işletme alanlarının daraltılarak "halkçı" orman siyaseti benimsenmiştir (Çağlar, 2012: 96-115).

6831 sayılı Kanun orman siyasetinde köklü değişimler içermemektedir. Devlet orman mülkiyeti, işletmeciliği ve parasız yararlanma hakları gibi konularda önemli değişimler olmamakla beraber köylü nüfusunun ormanlardan yararlanılmasının önü açılmıştır (Gümüş, 2018: 183).

6831 sayılı Orman Kanunu bugüne kadar yirmiden fazla değişime uğratılmıştır. Bu değişiklikler büyük oranda orman sayılacak ve sayılmayacak alanlar, devlet ormanı sayılan yerlerde ormancılık dışı kullanıma verilen izin ile ilgili maddelerde gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de yürürlükte bulunan 6831 sayılı Orman Kanunu, orman sayılan ve sayılmayan yerlerin ve orman sayılıp da başka alanlara açılması gereken yerlerin tanımlaması açıkça belirtilmiştir (Çağlar, 2014: 23, Çağlar, 2016: 17).

1950-1960 arasındaki dönemde izlenen orman siyaseti, 1961 Anayasası'nın 131. maddesinde yeniden düzenlenmekle sonuçlanmıştır. 1961 Anayasa'sının 131. maddesi şöyledir (1961 Anayasası, 131. md):

- Devlet, ormanların korunması ve ormanlık sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir.
- Devlet ormanları, kanuna göre Devletçe yönetilir ve işletilir. Devlet ormanlarının mülkiyeti, yönetimi ve işletilmesi özel kişilere devrolunamaz. Bu ormanlar, zaman aşımıyla mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.
- Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez.
- Ormanlar içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından, gerekirse başka yere yerleştirilmesi kanunla düzenlenir.
- Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.
- Orman suçları için genel af çıkarılmaz; ormanların tahribine yol açacak hiçbir siyasi propaganda yapılamaz.

Bu maddenin o döneme kadar orman politikalarının ormanları yeterince korumadığı, yeni orman ekosistemleri yaratmaya önem verilmediği ve ekonomik faaliyetler bağlamında orman alanlarının yok edildiği gerçeğinden hareketle düzenlediği ileri sürülebilir (Çağlar, 2012: 121).

131. madde 1970 yılında değiştirilene kadar ormancılık faaliyetleri istikrar kazanmış, orman yağması ve orman suçlarında önemli oranda azalmalar meydana gelmiştir. Ancak nüfus artışı ve 1950-1960 arasında benimsenen orman siyasetinin etkileri bu dönemde izlenen başarıya gölge düşürmüştür. Orman idaresinin ormanları koruma konusunda zayıf kalması ile ormanlık alanlarda hem yerleşim hem de tarım faaliyetleri başlamıştır. Anayasa'ya aykırı olan bu durum 1970'de yapılan değişiklikler sonlandırılmıştır (Ayanoğlu, 1995: 54). Bu değişiklikle (1255 Sayılı Kanun):

-Ormanlar içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından, ormanın gözetilmesinde ve işletilmesinde Devletle bu halkın işbirliği yapmasını sağlayıcı tedbirler ve gereken hallerde başka yere yerleştirme kanunla düzenlenir.

-Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarihten önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvalık, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar bulunan topraklarla şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında orman sınırlarında hiçbir daraltma yapılamaz. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.

Bu dönemde ekonomi politikalarının belirleyicisi olan unsur sanayi sermayesi olduğundan orman ile ilgili düzenlemeler de bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Yapılan değişiklikle birlikte orman ekosistemlerinin yine devlet işletmeciliği anlayışıyla kullanıma devam edildiği görülmektedir (Çağlar, 2012: 142). 1960'lı yıllarda

benimsenen ithal ikameci anlayış gereğince sanayi sermayesinin büyütülmesi çabasına ormancılık da dahil edilmiştir.

Ülke ekonomisine yön vermek amacı ile 1963 yılında başlayan planlı dönem, ormancılık sektörüne dair düzenlemeleri de içermektedir. Bu bağlamda ekonomik kalkınmanın önemli unsurlarından biri olan ormanlarla ilgili amenajman çalışmaları başlamıştır. Ormancılıkta modern metotların kullanılması ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Eraslan, 1985: 18).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda orman köylülerinin orman üzerindeki baskısının azaltılması ve ormanlardan elde edilen hammaddenin taşınması için gelişmiş orman yollarının gerekliliği ifade edilmiştir. Ormancılık ekonomiye katkı sağlayan bir sektör olmasının yanı sıra sağladığı hammadde ile diğer pek çok sektörü geliştirme etkisine sahip olduğundan, sanayinin kalkındırılması sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur (BBYKP, 1963; Günşen, Atmış, 2020: 258-261). Örneğin kalkınma hamlelerinin başlaması ile birlikte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Bankası desteğiyle Antalya'da orman ürünleri sanayisinin geliştirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur (Köse, 2019: 20).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, özellikle orman ürünlerinin sanayiye kaynaklık etmesi ile ilgili girişimleri barındırırken, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile orman ürünü dışsatımının artırılması da gündeme alınmıştır. Buna göre orman ürünleri ihracatını destekleme kararı alınmıştır (BBYKP, 1963; İBYKP, 1968; Çağlar, 2012: 136-137). Böylece dönemin ekonomisini yönlendiren kalkınma planlarının orman siyasetini de şekillendirdiği görülmektedir.

1969 yılında ormancılıkla ilgili ilk bağımsız örgütlenme olan Orman Bakanlığı, orman siyaseti tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Erdönmez, Atmış, Özden, 2010: 104). Cumhuriyet döneminden 1969 yılına kadar ormanla ilgili örgütlenmelerin doğrudan ekonomik işlevlerle donatılmış bakanlıklara bağlanması vurgu gerektiren bir noktadır. Bu durum çevresel bir unsur olarak ormanların ekonomik kaynak algısı ile yönetildiğinin en somut örneklerinden biridir. Diğer yandan Orman Bakanlığı'nın bağımsız olarak kurulmasının ardından çeşitli bakanlıklarla birleştirilmeye devam etmesi, bu anlayışın değişmediğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde çevre ile ilgili bütüncül bir siyasetin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Yapılan sınırlı sayıda düzenlemenin ise kapsamına ormanlar dahil

edilmemiştir. Ekonomik bir kaynak olarak ormanların etkin yönetilmesi bağlamında yapılan düzenlemeler bu dönemde de mevcutken, ekolojik varlık olarak ormanların korunmasına yönelik herhangi bir siyaset yürütülmemiştir. Henüz bütüncül bir çevre siyasetinin varlığından söz etmenin güç olduğu bu dönemde kaynak olarak ormanların işletilmesine yönelik mevzuatta düzenlemeler yapılmış ve kurumsal girişimlerde bulunulmuştur.

4.3.2. Neoliberal Koşullarda Yapılandırılan Orman Siyaseti

Türkiye’de orman siyaseti Cumhuriyet’in ilanından 1970’li yıllara kadar ekonomik koşullara bağımlı olarak sürekli değişime uğratılsa da temelde “devlet kapitalizmi” düzeni içerisinde üretilmiştir. 1970’li yıllarda bu duruma “orman köylüsü” popülizmi de eklenmiştir. Ancak üretim ilişkilerinin yeniden düzenlendiği ve ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan köklü değişimlerin yaşandığı 1980 sonrasında orman politikalarının düzenlenme anlayışı değişmiştir. 1980 sonrası dönemde orman siyasetinde yaşanan değişimlerle; orman ekosistemlerinin sürekliliğini sağlayan çalışmalar giderek daraltılmış, ilgili kamu yönetimi anlayışı istikrarsızlaşmış, ormanlara yönelik çalışmalar yürüten kamu çalışanları iş göremez duruma getirilmiş, ormanlardan kısa vadede faydalanılacak “popüleritesi yüksek” kullanım alanları ve etkinlikler artırılmış, orman ekosistemleri ekolojik açıdan önemli ölçüde değişime uğratılmıştır. Tarım dışı alanlarda ormanlardan faydalanma oranının artmasına bağlı gelişmeler; kamusal bir varlık olarak ormanların sermaye birikim sürecine dahil edilmesi için yasal ve hukuksal düzenlemeler yapılmış ve bu gelişmeler bağlamında elde edilen ekonomik gelirin büyük çoğunluğu yine kamunun mülkiyetine geçirilmiştir (Çağlar, 2014: 98; Çağlar, 2016: 24-26).

Dünyada 1970’li yıllardan sonra ormanlardan faydalanma biçimi çeşitlenmeye başlamıştır. Büyük oranda odun ve odun dışı orman ürünlerinin tüketildiği ormancılık anlayışından rekreasyon, turizm, enerji vb gibi alanların da ormanlar üzerinden gerçekleştirildiği bir anlayışa geçilmiştir. Bu durum ormanlara duyulan ekoloji dışı ihtiyacı arttırdığı için orman kaynağının sürdürülebilirliği gündeme gelmiştir. Türkiye’de sürdürülebilir orman yönetimine uluslararası anlaşmalar ve Avrupa Birliği’ne uyum süreci bağlamında mevzuatta ve düzenlemelerde yer verse de uygulamada çok büyük açıklar ve eksiklikler bulunmaktadır (Yıldırım, Velioğlu, 2006).

Neoliberal düzende sermayenin yapılı çevreye yönelmesi durumundan ormanlar da payını almıştır. 1980’den sonra çevre siyasetinin mekânsal planlama üzerindeki etkisi ormanların arazi değerini ön plana çıkarmıştır. Türkiye’de bulunan ormanların neredeyse tamamının devlet mülkiyetinde olması da orman siyasetini şekillendirme noktasında kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Çağlar (2012) yasal düzenlemelerde yapılan orman tanımlamalarında ormanların “yeriyle” beraber ele alınmasını ormanların arazi değerleri ile bağlantılandırmıştır. Özellikle 1980 sonrasında orman sayılan alanların çeşitli gerekçelere dayandırılarak yeniden tanımlandığını ifade etmiştir.

Günümüzde ormancılığın temel hizmet alanı her açıdan kırsaldan kentsel alana doğru hareket halindedir. Geleneksel ormancılık anlayışına göre ağaç odaklı ormanlardan faydalanma süreci, insan odaklı bir hal almaya başlamıştır (Neyişçi, 2017). Kentleşmenin artması ile beraber, kırsal nüfusun kente akın etmesi sonucu kırsal alanlardaki ormanlarda bulunan nüfus baskısını azaltırken, kentsel alanlardaki orman alanlarına farklı boyutlarda zararlar vermiştir. Plansız ve hızlı kentleşme bağlamında ihtiyaç duyulan yerleşim alanları orman alanları yok edilerek tahsis edilmiştir. Öte yandan kentsel alanlarda tarım, üniversiteler, çöp alanları, mezarlık, pazar vb yerlerin kurulacağı alanlar orman arazilerinden evrilmiştir. Diğer yandan kırsal orman alanlarında orman suçları azalsa da kentsel alanda suç oranları daha büyük tehlikeler yaratmıştır. Kırsal alanlarda küçük yerleşim yerlerinde ormanlara verilen zararın boyutu daha azken, büyük kentlerde geniş orman parçaları insan faaliyetlerinden etkilenmektedir (Ok, 2010).

1982 Anayasası’nın 169. ve 170. maddelerinde ormancılık şöyle düzenlenmiştir (1982 Anayasası):

Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir.

Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasî propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz.

Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile 31.12.1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler,

şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltma yapılamaz.

Ormanlar içinde veya bitişiğindeki köyler halkının kalkındırılması, ormanların ve bütünlüğünün korunması bakımlarından, ormanın gözetilmesi ve işletilmesinde Devletle bu halkın işbirliğini sağlayıcı tedbirlerle, 31.12.1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tamamen kaybetmiş yerlerin değerlendirilmesi; bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkartılması; orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen bu yerlere yerleştirilmesi için Devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi kanunla düzenlenir.

Devlet, bu halkın işletme araç ve gereçleriyle diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırıcı tedbirleri alır.

Orman içinden nakledilen köyler halkına ait araziler, Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılır.

Yasa maddeleri ele alındığında bir önceki Anayasa'nın ilgili madde ve 1255 sayılı değişiklikten çok büyük bir farklılık görülmemektedir. Ancak ekonomik yeniden yapılanma bağlamında özelleştirme girişimleri ormanları da etkisi altına almıştır (Erdönmez, Atmış, Özden, 2010: 104). Anayasa ve ormanları konu alan kanunlarda ekonomik amaçlar doğrultusunda aykırılık yaratan faaliyetlerin meşruiyet kazanmasına yönelik defalarca değişiklikler yapılmıştır.

Hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasası'nda ormanların denetiminin ve işletmesinin devlet eliyle ya da devlet iznine bağlı olarak sağlanması, ormanların kamusal varlık olarak algılandığı anlayışını pekiştirmektedir (Çağlar, 2016: 16). Ekolojik bir varlık olmaktan öte ekonomik getirisi bağlamında değerlendirilen ormanların mülkiyetinin devlete ait olması ve kamusal varlık olarak kabul edilmesi, Türkiye'de orman siyaseti anlayışının en temel unsurlarındandır.

1961 ve 1982 Anayasa'larında devlet ormanı olarak kabul edilen yerlerin mülkiyetinin devredilmesini engelleyen ve sadece devletin denetim ve işletmesine olanak sağlayan, ancak "kamu yararı"nın bulunduğu durumlarda orman arazilerinin kullanımına izin verilmesi kurallarla korunmuştur. 1980 sonrasında devlet ormanı sayılan arazilerin özelleştirilmesine yönelik faaliyetler artmış ve bu faaliyetlerin anayasanın ormanların özelleştirilmesine ilişkin sınırlamasının aşılması adına birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

-6831 sayılı Orman Kanunu'nda yer alan orman sayılan, sayılmayan ve devlet ormanı sayılan yerlerin yeniden tanımlanarak bu alanların daraltılması ve özelleştirilmesi,

-2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu’nu ile devlet ormanı sayılan alanların yerli ve yabancı turizm yatırımlarına açılması,

-3402 sayılı Kadastro Kanunu ile ormanların genel kadastro ekiplerine açılması,

-3213 sayılı Maden kanunu ile orman alanlarının madencilik faaliyetleri bağlamında kullanılması,

-2924 sayılı Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında Kanun ile orman tanımı dışında bırakılan yerlerin satışa çıkarılması,

-2873 sayılı Milli Parklar Kanunu ile tabiat parkı ve milli park olarak ayrılmış alanlarda özel ve kamusal yatırımlara olanak verilmesi,

-4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu ile devlet ormanı sayılan yerlerde özel ve kamu kuruluşları tarafından ağaçlandırma yapılması,

-7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirler ile Yapılacak Yardımlara Dair Kanun ile orman sınırları dışına çıkarılan ve devlet ormanı sayılan yerlerin afetzedelere tahsis edilmek üzere ilgili bakanlığa devredilmesi,

-6001 sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile orman sayılan alanlarda belirli izinlere dayanarak yapılan ham madde üretimi ve madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sürecinde gerekli altyapının götürülmesine yönelik düzenlemelerdir (Çağlar, 2014: 95-97).

Neoliberal politikaların yerleşmeye başladığı bu dönemden itibaren emek ve kamusal hizmet alanlarının yanı sıra doğal varlıkların da sınırsız kullanımının önündeki engeller kaldırılmıştır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren kamusal varlık ve hizmet alanlarının sermaye birikim stratejisine uygun olarak özelleştirilmesi sorunu yaygınlaşmıştır (Çağlar, 2012: 196-197).

1970 sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirmeler bağlamda ekonominin yeniden düzenlendiği dönemdir. Çevre siyasetinin 1970’lerde başlayan ve 1980’lerde ivme kazanan turizm sektörü bu yeni düzenlemenin en önemli sektörlerinden biri konumuna gelmiştir. Bu anlamda Türkiye’de bulunan zengin orman ekosistemleri turizm sektörü açısından büyük bir potansiyel oluşturmaktadır (Birben, 2006: 190). 1992 yılında çıkarılan 2634 sayılı kanun ile Bakanlar Kuruluna doğal ve sosyal-kültürel değerlerin yoğunlaştığı alanları turizm bölge, alan ve merkezi olarak tespit ve ilan etme yetkisini vermiştir (Ayanoğlu, 1995: 55).

Orman sayılan alanların özelleştirilmesi özellikle 2000’li yıllardan sonra hızla yaygınlaşmıştır. Özelleştirmelerin etkisiyle ormancılık alanında gerçekleşen değişimler; orman tanımının değiştirilmesi, özel ağaçlandırma yapmak maksadı ile devlet ormanı sayılan alanlardan yararlanmanın özelleştirilmesi, devlet ormanlarının ormancılık dışı, madencilik, turizm, enerji vb yatırımlara tahsis edilmesi, ormancılık çalışmaları ve hizmetlerinin özelleştirilmesi yoluyla kamu çalışanlarının işsiz bırakılması gibi sonuçlar doğurmuştur (Çağlar, 2016).

2004 yılından itibaren başlayan maden arama furyası ile ormanlara önemli zararlar verilmektedir. Ormanlar belirli gerekçelerle vasıfsız nitelikli ilan edilip yerleşim alanına çevrilerek özelleştirilmiştir (Berkas Kışlaoğlu, 2019). Ormanlardan madencilik çalışmaları amacıyla faydalanılması etkin fayda-maliyet analizi yapıldıktan sonra gerçekleştirilmelidir. Madencilik faaliyeti gerçekleştirildiğinde elde edilecek fayda ile ormanların yok olması sonucunda ortaya çıkan ekolojik ve sosyal maliyet iyi hesap edilmelidir. Ancak ormanların yarattığı ekolojik değer hesaplanabilir olmadığından fayda-maliyet analizleri ekonomik yatırımlar lehine sonuç verir. Bu nedenle ormansızlaşma önemli sorunlardan biri olarak çevre gündeminde yer almaktadır.

Ormanların madencilik faaliyetleri kapsamında kullanılmasının en güncel örneği, 2019 yılında uluslararası bir maden firmasının Kaz Dağları’nda yürüttüğü çalışmadır. Bu çalışma kapsamında Kaya’nın (2019) haberine göre resmi kayıtlara göre 13 bin, resmi olmayan kayıtlara göre ise 200 bine yakın ağaç kesilmiştir. Kamuoyunda önemli bir tepki oluşturmaya karşın süren bu girişim, devlet tarafından sorumlu şirkete yapılan yüksek miktarda teşvik beraberinde halen devam etmektedir. Doğanay Tolunay, Kaz Dağları’nda kesilen ağaç sayısının ÇED Raporuna göre 45.650, OGM’ye göre 13.400, TEMA’ya 195.000 olarak belirlenmesinin sebebinin sayım yapılırken baz alınan ağaç tanımından ileri geldiğini ifade etmiştir. Bu durumda çapı 8 cm’nin altında olan fidanlar ya da genç ağaçlar için kesim tutanağı düzenlenmemiştir (Anonim, 2019b).

Ormanların ekolojik değeri göz önünde bulundurulmadan zarara uğratıldığı bir diğer sektör ise turizm sektörüdür. “6831 sayılı Orman Kanunu’nun 16., 17., 18. ve 57. maddeleri ve Turizm Teşvik Kanunu’nun 8. Maddesi ile orman alanları kamu yararı gerekçesiyle ormancılık dışı faaliyetlere tahsis edilebilmektedir. Bu tahsisler maden arama, maden açık ve kapalı işletme, maden tesis, maden altyapı tesis, petrol arama,

petrol işletme, petrol tesis, petrol altyapı tesis, hammadde üretimi, balık üretme tesisi, define arama, arkeolojik kazı, restorasyon, rüzgar ölçüm direği, hidroelektrik santrali, rüzgar enerji santrali, nükleer enerji santrali, termik enerji santrali, enerji iletim hatları, petrol boru hattı, doğalgaz, baraj, gölet, kömür ocakları, odun işleme fabrika ve hızar şerit, savunma, ulaşım, haberleşme, iletim panosu, su, atık su, altyapı, katı atık bertaraf, sokak hayvanları bakımevi, mezarlık, sağlık tesisi, eğitim tesisi, spor tesisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis, turistik tahsis, üniversite yeri, özel ağaçlandırma vb. amaçlarla yapılabilmektedir". (Atmış, 2020: 16).

Turizm sektörü neoliberal politikalar bağlamında yükselişe geçen bir sektör olarak çevre siyasetinde etkin bir rol oynadığı gibi orman siyasetini önemli ölçüde etkilemiştir. Orman ve orman sayılan yerlerde sermaye birikim koşulları gereği turizm faaliyetlerinin başlaması 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile yasal dayanağa bağlanmıştır. Bu yasa bağlamında 1983-2007 yılları arasında devlet ormanı sayılan 32 bin hektarlık arazi turizm yatırımlarına bırakılmıştır (Çağlar, 2012: 227).

2012 yılında çıkarılan 6292 sayılı "Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun" ile 2/A ve 2/B maddelerinde tanımlanan ormanlar, orman sınırı dışına çıkarılmıştır. Kanuna göre 2/A maddesi ile bilim ve fen açısından orman olarak korunmasında hiçbir yarar olmayan ve tarım arazisine çevrildiğinde yarar görüleceği sabit olan yerler ve 2/B maddesi ile de 31.12.1981 tarihinden önce orman vasfını yitirmiş, tarım, hayvancılık ya da yerleşime açılan alanların orman tanımı dışına çıkarılması hükmü getirilmiştir (Büyükcay, 2016: 541). Çağlar (2016), bu kanun aracılığıyla geçerli ya da "geçersiz" nedenlere bağlanarak orman sayılmayan 5 milyon dönümün ve hazineye ait 15 milyon hektar arazinin tarım arazisi olarak satıldığını ifade etmiştir.

Ormanlardan ekonomik bağlamda yararlanma sürecinin önemli araçlarından birisi de amenajman faaliyetleridir. Tamamına yakını devlete ait olan Türkiye ormanları, en küçük işletme birimi olan orman işletme şefliği aracılığıyla 10-20 yıllık dönüş süreleri ile hazırlanan orman amenajman planları ile işletilmektedir. "Amenajman planlama çalışmaları sırasında; ormanlardaki örnek alanlarda alan, servet, artım, ağaç türü, verimlilik ve kapallılık durumlarını içeren envanter çalışmaları yapılmakta ve bu veriler

sayısal ortamda değerlendirilerek amenajman planları hazırlanmaktadır” (Anonim, 2019a).

Dünyada ve Türkiye’de sosyal ve ekonomik alanlardaki değişimin yarattığı koşullardan önemli ölçüde etkilenen çevresel unsurların başında ormanlar gelmektedir. Ekonomik koşulların neden olduğu ormansızlaşma gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de orman ürünlerine talebin artmasıyla derinleşmiştir. Yapacak ve yakacak odun kullanımının dışında orman ürünlerinin sanayi üretimine kaynaklık etmesi, nüfus arttıkça orman kaynakları üzerindeki baskının artması, tarımsal faaliyetlere açılan orman arazilerinin yoğunlaşması gibi sebepler ormansızlaşmayı tehlikeli boyutlara ulaştırmaktadır (Özdönmez, İstanbullu, 1982: 74).

Orman alanlarının arazi değerini öne çıkarılması ile beraber ormansızlaşma kavramı ortaya çıkmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların temel nedenlerinden biri olan ormansızlaşma, Kyoto Protokolü’nde de gündeme alınmıştır. Protokolde sera gazı salınımına ormansızlaşma, yeniden ormanlaştırma, ağaçlandırma ve arazi kullanımındaki değişiklikler gibi faktörlerin neden olduğu ve bu faktörlerin karbon havuzlarında biriktirilen miktarlarına dair raporlar yer almıştır (Tolunay, 2017).

Türkiye Kyoto Protokolü bünyesinde oluşturulan Karbon Piyasasına 2008 yılı itibariyle gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Bu katılım bağlamında gerçekleştirilen projeler kapsamına ağaçlandırma faaliyetleri de dahil edilmiştir (Yılmaz, Yılmaz, 2011). “Kyoto Protokolü özetle ülkelerin sera gazı emisyonlarını 1990 yılındaki seviyelerinin altına çekmesini hedeflemektedir. Kyoto Protokolü’nün getirdiği yeniliklerden birisi de kamuoyunda “karbon borsası” olarak bilinen emisyonlarını azaltmayan ülkelerin, emisyonlarını azaltan ülkelere kotalarını satın alabilmesidir” (Tolunay, Çömez, 2008). AB’ye katılım çalışmaları yürüten Türkiye’nin katılabildiği tek karbon piyasası budur. Piyasanın en aktif oyuncularından biri olarak sürdürülebilir orman yönetimi, “bozuk” sayılan orman alanlarının yenilenmesi ve ağaçlandırma yoluyla karbon piyasasına eklenerek sermaye elde etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Ulusal Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Seferberlik Planı, Orman Genel Müdürlüğü Stratejik Planı, Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi kapsamında ülkenin ormanlarının karbon piyasası yoluyla sermayeleştirilmesi çabası gösterilmektedir (Khan, 2010).

Ağaçlandırma faaliyetleri, ülkede yürütülen çevre siyaseti bağlamında ele alındığında sürdürülebilirlik ile ilişkilendirilebilir. Ormanlar 1980’lerden itibaren kentleşme, turizm, madencilik vs gibi farklı sektörlerce daha hızlı bir şekilde tüketilirken bir diğer yandan da orman ürünlerinin hammadde olarak üretim süreçlerinde yarattığı değer de önemini korumaktadır. Sektörel çeşitlenme ormanlık alana ve orman ürünlerine olan ihtiyacı da artırmıştır. Bu nedenle sürdürülebilir bir orman yönetimine ihtiyaç duyulmuştur. Ağaçlandırma faaliyetleri de yönetim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

6831 sayılı Orman Kanunu’nun 57-67. maddeleri arasında Ağaçlandırma ve İmar İşleri başlığı altında orman sahaları oluşturmak için ağaçlandırma yapmaya yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Maddelerin bazı bölümleri şu şekildedir (6831 sayılı Kanunu):

“Orman sahasını artırmak maksadıyla, orman sınırları içinde yangın ve çeşitli sebeplerle meydana gelmiş açıklıklarda, verimsiz, vasıfları bozulmuş ve amenajman planlarında toprak muhafaza karakteri taşımadığı halde muhafazaya ayrılmış orman alanları ile, Devlete ait olup orman yetişme muhiti şartları bakımından elverişli olan yerlerde; köy tüzelkişilikleri ve diğer gerçek ve tüzelkişiler tarafından Orman Genel Müdürlüğünce uygun görülecek planlara göre ağaçlandırma yapılabilir.”

Bu düzenlemeler bağlamında ağaçlandırma faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla Türkiye’deki orman varlığının devamlı olarak arttığını iddia eden istatistikler, bu ormanların hangi nitelikte olduğunu ve hangi sebeplere bağlı olarak arttığını açıklamamaktadır. OGM (2018)’nin verilerine göre, 1973 yılında mevcut ormanların kapladığı alan 20.199.296 hektar iken, 2018 yılında 22.621.000 hektardır. Ok (2017) ağaçlandırma çalışmalarının ormanlık alanlarını artırdığını ancak ağaçlandırma dışında orman alanlarının ölçümünde farklı etkenler de olduğunu belirtmiştir. Buna göre köyden kente göçün artması ile birlikte hem orman köylülerinin hem de tarım arazisi olarak kullanılan alanların ormanlar üzerindeki baskısının azaldığını söylemek mümkündür. Diğer yandan madencilik, turizm gibi ormancılık dışı kullanımlara açılan alanların tahsis dönemi sonunda yeniden ormanlık alana çevrileceği kabul edilerek bu alanlar orman alanlarına dahil edilmektedir.

Atmış (2020), orman alanlarının artışını şu şekilde değerlendirmiştir; “Her ne kadar resmi verilere göre orman alanları ve odun serveti artıyor olarak görülse de, orman alanı artışının ülke genelinde yaşanmadığı, göç veren illerde orman alanı

artarken, sanayileşmiş ve göç alan illerde orman alanlarının azaldığı, mevcut artışın ana nedeninin yapılan ağaçlandırma çalışmaları olmadığı, korunan alanlarda ciddi bir nitelik kaybı yaşandığı, ormanlarda yapılan ormancılık dışı kullanımların orman ekosistemlerini parçalayarak, geri dönülemez zararlar verdiği, odun üretimi artışının ormanlardaki cari odun artımını artık tehdit eder hale geldiği görülmektedir”. Çünkü kendiliğinden oluşan orman ekosistemin sahip olduğu alt ekosistemlerin çeşitliliği, aynı ağaç türünden meydana gelen ormanlık alanın alt ekosistemlerinden fazladır.

Ulusal kalkınma planlarında yer alan ormancılık anlayışının konjonktürel koşullara bağlı olarak yürütülen orman siyasetine paralellik gösterdiğini ileri sürmek mümkündür. Her planda ana ormancılık ilkeleri ve orman kaynaklarının sürdürülebilirliğine olanak sağlayacak yönetim anlayışı öne çıkmıştır (Erdönmez, Akmiş, Özden, 2010: 113). Kalkınma planları incelendiğinde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın, orman ve ormancılıkla ilgili bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. İlk dört kalkınma planının içeriği ormanların devlet ekonomisine katkısı, orman köylülerinin durumu vb içeriklere sahipken, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın ardından tarım dışı ormancılık sektörlerine yönelim gösterildiği görülmektedir (BBYKP, 1985; Günşen, Atmış, 2020).

Çevre siyasetinin ana ilkelerinden biri olan ve piyasa temelli etkinlik gösteren Çevresel Etki Değerlendirmesi ilkesinin orman siyaseti üzerindeki etkisi de diğer bütün çevresel alanlarda olduğu gibi orman kısımlarını önleyici olmamıştır. Buna göre ormanların madencilik, enerji, atık-kimya, sanayi, tarım-gıda, ulaşım-kıyı, turizm-konut alanlarında ÇED olumlu raporu verilmiştir (Çağlar, 2016: 163). Bu bağlamda ÇED olumlu raporu verilen bu faaliyetlerin orman ekosistemine zarar vermiyorsa hangi faaliyetlerin ormanlar açısından risk oluşturduğu sorusu akla gelmektedir.

1982 Anayasası’nın 169. maddesinde orman işletmeciliği ve yönetimi devlete bırakılırken, 1987 yılında çıkarılan 3373 sayılı yasayla birlikte bu görev OGM’ye devredilmiştir. 1969 yılında kurulan Orman Bakanlığı ise defalarca çevre ile ilgisi olan ya da olmayan bakanlıklarla birleştirilmiş ve istikrarsız bir örgüt yapısı ortaya çıkmıştır. Orman Bakanlığı 1980 yılında Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile, 1983 yılında Köy İşleri Bakanlığı ile birleştirilmiş ve 1991 yılında yeniden Orman Bakanlığı olarak kurulmuştur. 2003 yılında Orman Bakanlığı Çevre Bakanlığı ile, 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile birleştirilmiştir. Aynı yıl bu bakanlık Orman ve Su İşleri ve

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olmak üzere yeniden düzenlenmiştir (Çağlar, 2012). Bugün ormandan sorumlu bakanlık Tarım ve Orman Bakanlığı'dır. Bütün bu değişim sürecinde OGM ormancılık faaliyetlerine ilgili bakanlığa bağlı olarak devam etmiştir.

Orman siyasetinin örgütlenme ayağındaki en önemli kurum Orman Genel Müdürlüğü'dür. 1969 yılında Orman Bakanlığı'nın kurulması ile o dönemden itibaren ilgili bakanlığa bağlı bir kuruluş olarak faaliyetlerine devam eden OGM, devlet tekelinde bulunan orman ve orman sayılan yerlerin işletmesini gerçekleştiren kurumdur. 2000'li yıllardan sonra başlayan özelleştirme faaliyetleri de bu gerçeği değiştirmemiştir. Çünkü "OGM kuruluş amacı bir yana, siyasal iktidarın "arka bahçesi" durumunda olan bir kuruluştur. OGM tarihinin hiçbir döneminde demokratik bir kuruluş olmamıştır" (Çağlar, 2016: 269-270).

1980 sonrası dönemde orman siyasetinin örgütlenme ayağındaki kuruluşlar giderek özelleşmiş, ancak ormanlarla ilgili bilinç ve ormanları korumaya yönelik faaliyetlerde bir artış görülmemiştir. Anayasa'nın 135. maddesinde yer alan "kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşları" ile "kamu yararına çalışan dernek"ler, üniversitelerin orman fakülteleri vb kurum ve kuruluşlar ormancılıkta olup bitenlere dikkat çekmemiş, aksine bazı durumlarda destek vermiştir (Çağlar, 2016: 27).

Türkiye'de çevre mevzuatının belirlenmesinde en önemli unsurlardan biri olan AB'ye üyelik süreci, orman siyasetinde aynı role sahip değildir. AB mevzuatında ormancılık politikası kapsamlı bir biçimde ele alınmamıştır. 1998 yılında ortaya konan "AB Ormancılık Stratejisi"nin temel amacı ise "Sürdürülebilir Orman Yönetimi"nin güçlendirilmesi olmuştur (Yıldırım, Velioğlu, 2006: 28). Bu amacın ulusal ormancılık programları aracılığıyla gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bu bağlamda oluşturulan Türkiye Ulusal Ormancılık Programı (2004-2023), "ormanların, alanlarının, biyolojik çeşitliliğinin ve doğal yapılarının muhafazası, biyotik ve abiyotik zararlara karşı korunması, mevcut ormanların geliştirilmesi, orman dışındaki uygun alanlar üzerinde orman tesisi ile orman alanlarının genişletilmesi ormanlardan ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel çok yönlü faydaların yerel, ülkesel ve küresel düzeylerde, sürdürülebilir olarak sağlanması, hakça paylaşımı ve toplum yararına faydalanılması" amaçları ile oluşturulmuştur (OGM, 2018).

"Ormanlar, dönemin şartlarına göre devlet tarafından gelir getirici olan sektörün hizmetine verilmeye çalışılmıştır. Örneğin; odun hammaddesi değer kazandığında odun

dışsatıma yönelik, tarım ürünleri değer kazandığında tarım arazisi kazanımına yönelik, turizm değer kazandığında turizm yatırımlarına yönelik, arsa değer kazandığında arsa gelirine yönelik ve son zamanlarda sıkça gündeme gelen yeraltı kaynakları önem kazandığında madencilik sektörüne yönelik olarak kullanılmaya çalışılmıştır” (Birben, 2006: 189-190).

Türkiye’de devlet ormanlarının taşıdığı arazi değeri, 1980’li yıllara kadar “kullanım değeri” ön planda tutulup değişiklik gösteren ekonomik koşullar ve siyasi iktidara göre orman köylüleri ve küçük üreticilerin tasarrufuna bırakılmıştır. Ancak sermayenin yeniden yapılanması bağlamında üretilen neoliberal politikaların yarattığı koşullarda orman arazilerinin “değişim değeri” ön plana çıkmıştır. Bu açıdan ön plana çıkan sektörler de turizm, enerji, inşaat vb sektörler olmuştur (Çağlar, 2014: 99).

1937 yılından beri sağlamlaştırılmaya çalışılan devlet kapitalizmi niteliğindeki ormancılık çalışmaları, 2000’li yıllardan sonra çok kısa bir süreç içerisinde kökten değişime uğramıştır. Orman siyasetinin ana kaynağı durumunda olan yasal ve hukuksal düzenlemeler defalarca değiştirilmiş ve birtakım sermaye yanlısı faaliyetlerin önü açılmıştır (Çağlar, 2016: 271).

6360 sayılı kanunla büyükşehir olan kentlerde köylerin mahalleye çevrilmesi ile “orman köylüsü” kesimi önemli oranda azaltılmıştır. Kentsel alanın sınırları içerisine giren ormanlık alanların kapladığı arazilerin ise rant değeri yükselmiştir (Çağlar, 2016: 220-222).

4.4. Ekonomi ve Çevre Koruma İlişkisi İçinde

Türkiye’de Orman Siyaseti

Türkiye’de orman siyasetinin tarihi, 1980’lerden itibaren gelişme gösteren çevre siyaseti tarihinden de eskiye dayanmaktadır. Ormanların yönetiminin Türkiye tarihinde dönemsel olarak ekonomik gelişmelere bağımlı bir şekilde sürdürüldüğü 4.3 numaralı başlık altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. “Ekolojik varlıkların ekonomide yarattığı değer arttıkça, çevre siyasetine dahil edilme oranı azalmaktadır” hipotezi bağlamında incelemeye alınan orman siyasetinin çevre siyaseti kapsamına dahil edilmediği görülmektedir.

Ülkedeki orman varlığının çok büyük bir bölümü yukarıda vurgulandığı gibi “devlet ormanı” sayılmaktadır. Devlet mülkiyetinde bulunan ormanların durumu,

Ok (2017), Türkiye’de ormancılığın çoğunlukla tarım, hayvancılık ya da balıkçılık sektörleri ile yakın ve benzer olduğunu ileri sürmüştür. Bu sav, ormanlarla ilgili bakanlık düzeyinde örgütlenmelerin ekonomik içerikli sektörlerle iç içe kurulması durumunu destekler niteliktedir. Orman yönetiminin örgütsel bakımından ele alınma biçimi, ormanların ekonomik kaynak olarak kullanımının öncelikli olduğunun göstergesidir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde orman siyasetini değerlendirmek gerekirse, ormanların kullanım alanlarının artması ile birlikte sürdürülebilir olmasının da önem kazandığını ileri sürmek mümkündür. Çevre siyasetinin orman siyaseti üzerinde etkili olduğu alanlardan biri olan sürdürülebilirliğin, ormanların “normal kaynak” olarak daha fazla sektöre hizmet etmesi nedeniyle önemi artmıştır. Bu bağlamda ormanlık alana ve orman ürünlerine bağımlılığın artmasıyla beraber hem tüketim artmış hem de ağaçlandırma gibi yöntemlerle orman varlığı sürdürülebilir kılınmaya çalışılmıştır.

Çevre siyasetinin amacı, ekonomik büyüme sürecinde ekolojik varlıkların en iyi şekilde yönetilmesini sağlamaktır. Ancak orman siyaseti incelendiğinde ormanların ürettiği kâr dolayısıyla ormanların direkt olarak ekonomik bir kaynak olarak algılandığı görülmektedir. Yukarıda yer verilen açıklamada da açıkça görüldüğü gibi ormanların kıyımı, ekonomik sektörlerin gelişimi sürecinin en doğal parçası olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle ormanlar çevre ile ekonomi arasındaki çatışmalı ilişkiye dâhi konu olmayacak kadar ekonomik bir araç olarak tüketilmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Toplum-doğa ilişkisi üzerinden çevre ve ekonomi arasındaki çatışma ele alındığında, yatay ve dikey zamanda gerçekleşen değişimle toplum-doğa ikiliğinin birbiri üzerinde kurduğu hâkimiyette toplum ve toplumsal faaliyetler üstün olsa da bağımlılık devam etmektedir. İnsanın doğaya olan bağımlılığı tarihsel süreçte şekil ve amaç değiştirmiştir. Avcı toplayıcı dönemden sanayi devrimine kadar geçen süreçte doğa ile kurulan ilişkide insan hâkimiyeti artmakla beraber, sanayi devrimi sonrasında sermaye birikim koşulları içerisinde oldukça baskın bir hale gelmiştir.

Küresel çevre siyasetinin konusunu ve kapsamını, çevresel unsurları koruma amacından çok piyasa koşulları belirlemektedir. Buna bağlı olarak 1970'lerden sonra uluslararası alanda gelişme gösteren küresel çevre siyasetinin de asıl belirleyicisi çevre sorunlarının ekosistem açısından giderek büyüyen bir tehlike oluşturmasından öte, bu dönemde yaşanan sermaye birikim krizidir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi coğrafyalarında sınırlarına ulaştığı çevresel kaynaklara erişim olanaklarının sınırlılığını da içerisinde barındıran 1970'ler ekonomik krizinin ve çevre sorunlarına yönelik bilincin de aynı dönemde görünür hale gelmesi ile çevrenin yönetilmesi ihtiyacından doğan çevre siyaseti, kapitalizmin içine girdiği krizin çözümüne hizmet etmektedir.

Çevre sorunlarına çözüm üretme retoriği ile küresel gündemde yayılmaya başlayan çevre siyasetinin kapitalist koşulların ürünü olması gerçeği, asıl kaygı duyulan alanı ekonomik büyümenin önündeki sınırlı kaynak sorunudur. Özellikle gelişmiş ülkelerin çevreyi temellük ederek büyüme ihtiyacı zamanla ülke sınırları dışına ulaşabilmeyi gerektirmiştir. Bu gereklilik doğrultusunda sermaye birikimini devamlı kılmak adına çevrenin yönetimi çevre sorunlarının sorumluları tarafından çevre siyaseti aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Sanayi devrimi ile başlayan yoğun sanayileşme sürecinin çevresel açıdan yarattığı maliyet, üretim araçlarına sahip olan kesimlerce karşılanmak zorunda olduğundan, bu maliyetin periferi ülkelere de tasfiye edilmesi amaçlanmıştır. Sermaye birikim koşullarının bozulmasına neden olan faktörlerden biri olanın çevrenin küresel alanda yönetilmesi ihtiyacı bu süreçte doğmuştur. Nitekim merkez ülkelerin, periferi ülkelerinin sınırları içerisinde bulunan kaynaklara erişimini ve büyük oranda sanayi faaliyetlerinin sebep olduğu çevresel maliyeti ve kirliliği dışsallaştırmasını

kolaylaştıracak çevre yönetimi ihtiyacı, bir diğer yandan üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerektiren kriz dolayısıyla küresel bir piyasa oluşturma gerekliliği çevre siyasetini meydana getiren koşulları oluşturmaktadır.

Çevre siyasetinin uluslararası alanda gelişiminin bir diğer sebebi de ulusal ölçekte üretilen çevre siyasetlerinin birbirinden farklı içeriklere, farklı korumacı yaklaşımlara ve yaptırımlara sahip olmasıdır. Bu durum ekolojik açıdan bütünsel olan ekosistemdeki bozulmaya karşı bütünsel ve istikrarlı bir önlem alınamaması sonucu doğurur. Fakat asıl belirleyici olan ekonomik açıdan görülen zarardır. Farklı çevre stratejileri üretim ve tüketim sürecini maliyet açısından etkilemektedir. Bu durum uluslararası pazarda eşitsiz koşullarda üretilen malların farklı maliyetlerle dolaşmasına neden olur. Küresel tek piyasa sistemine entegre olmuş farklı ülkelerin farklı çevre standartları geliştirmiş olması ekonomide rekabet koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle tek piyasa sistemine uygun düşecek tek elde toplanmış ve her devlete ortak çevresel sorumluluklar yükleyecek bir çevre anlayışı gerekmiştir.

1970 krizinin çözümlenmesi amacıyla üretilen neoliberal politikalar bağlamında gelişen çevre siyaseti, ekonomik büyüme odaklıdır. Buna göre sermayenin küresel çapta hareket edebilmesi için gerekli olan koşullar sağlanırken çevre de küresel nitelikte bir unsur olması nedeniyle neoliberal politikalar eşliğinde düzenlemeye tabi tutulmuştur. “Doğal kaynak”ların dengeli ve sınırlı kullanımı ile gerçekleştirilen ekonomik büyüme söylemiyle ortaya atılan sürdürülebilir kalkınma anlayışı, küresel çevre siyasetinin ekonomi ile bağlantısının en somut örneklerinden biridir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı küresel çevre siyasetinin ana eksenidir. Ekolojik varlıkların ekonomik ilişkilere dahil edilmesini meşrulaştıran piyasacı yaklaşımlar, sürdürülebilir kalkınma anlayışı temelinde ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi bağlamında ekolojik varlıklardan yararlanmanın devamlılığı sağlandığı gibi, piyasacı yaklaşım aracılığıyla çevre üzerindeki baskıyı artıran yeni piyasaların da yaratılması sağlanmıştır.

Çevre siyasetinin en önemli aracı olan sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ekonomi ve çevre arasındaki çatışmalı ilişkiyi, ekolojik varlıkların daha fazla tüketildiği yeni piyasalar yaratması nedeniyle kuvvetlendirerek yeniden üretmektedir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile çevrenin korunması mümkün olmadığı gibi, çevreyi koruma

maliyetinin hesaplanarak yeni piyasalar üretilmesi dolayısıyla çevre üzerindeki baskı artırılmıştır.

Küresel çapta etki sahibi olan OECD, DB, DTÖ ve IMF gibi ekonomik misyonlar yüklenmiş aktörlerin sürdürülebilir kalkınma adı altında yürüttüğü proje ve destekler, küresel çevre siyasetinin ana unsurlarındandır. Aynı zamanda küresel ekonominin de belirleyicileri olan bu örgütlerin küresel çevre siyasetinin yürütücülerinden olması, çevre ve ekonomi arasındaki bağımlı ilişkinin ekonomi lehine şekillendiğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Kaynaklardan faydalanma sürecinde elde edilecek kârın maksimumda olmasını amaçlayan kapitalizm, kısa vadede yaratılan ekonomik çıkarı, uzun vadede ortaya çıkacak ekolojik faydaya kayıtsızca tercih etmektedir. Kapitalizmin küresel bir sistem olduğu iddiasından hareketle çevre ve ekonomi arasındaki bu ilişkinin kapitalist ülkelerce benimsenmiş olduğu, kapitalist çıkarların devlet çıkarları ile ortaklık gösterdiği oldukça açıktır.

Ekolojik varlıkların ekonomide yarattığı değer, bu varlıkların çevre siyaseti bağlamında ekolojik ya da ekonomik bir varlık olarak değerlendirilmesi açısından etkilidir. Ekolojik varlıkların ekonomik değeri arttıkça ekolojik değeri ikincil planda kalarak çevre koruma sınırlarına dahil edilmemektedir. Bu durumun en somut örneklerinden biri olan ormanların düzenlenmesine dair tarihsel geçmiş, çevre sorunlarının küresel çapta gündeme alınmasından eskiye dayanmaktadır. Orman siyasetinin çevre siyasetinin kapsamı dışında olması ekolojik varlık olarak değil ekonomik varlık olarak kabul edilmesinden ötürü ekonominin kapsamına girmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de Osmanlı Devleti döneminden itibaren yürütülen orman siyaseti incelediğinde, ormanlarla ilgili yönetim anlayışının ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinden oluştuğunu ileri sürmek yanlış olamayacaktır. Orman sınırları içerisinde bulunan ürünlerin hammadde ve enerji kaynağı olarak kullanımı, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar oldukça yaygındır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen zorlu ekonomik ve siyasi süreçte, ormanlardan elde edilen ekonomik gelirin ülke ekonomisi içerisindeki konumu önem kazanmıştır. Bu nedenle

ormanlarla ilgili mülkiyet anlayışı “cibali mübaha” anlayışından “devlet ormanı”na dönüşmüştür.

Türkiye’de ormanlarla ilgili yönetim direkt olarak devlet işletmeciliği anlayışıyla sürdürülmektedir. Devlet yönetimindeki ormanlar 1980’lere kadar ülke ekonomisine hammadde, enerji kaynağı, yerleşim yeri, tarım arazisi, geçim kaynağı olarak katkı sağlamıştır. Bu nedenle politik ve ekonomik açıdan sürekli gündemde olan ormanlar, ekolojik açıdan değer görmemiştir.

Tarih boyunca ekonomik ilişkilerle sıkı sıkıya bağlı olarak düzenlenen orman siyaseti, 1980 sonrasında ormanların farklı piyasaların hizmetine sunulmasının da önünü açmıştır. Neoliberal düzen koşulları bağlamında yeniden düzenlenen ekonomik yapı içerisinde ormanlarla ilgili algı ve ormanlarda faydalanma biçimi de çeşitlenmeye başlamıştır. Yapacak ve yakacak odun sağlaması dışında, tarımda ve sanayi sektöründe etkin olarak tüketilen ormanların taşıdığı ekonomik değer, 1980 sonrasında farklı sektörlerle yayılarak artış göstermiştir. Turizm, madencilik, endüstriyel tarım, endüstriyel hayvancılık, kentleşme gibi alanların ormanlar üzerinde yarattığı baskı, ekonomik açıdan ürettiği değer gerisinde tutulmaktadır. Ekonomi lehine yürütülen çevre siyasetinin kapsama alanına giremeyen ekolojik varlıklardan biri olarak ormanların ekonomiye yaptığı hizmet ve ürettiği kâr, ekolojik işlevlerinin önüne geçmektedir.

Türkiye tarihi boyunca ormanlar bir ekonomik kaynak olarak yasal ve örgütsel açıdan sürekli gündemde olmuş ve düzenlenmiştir. Ormanların tarih boyunca sektörel olarak hizmet ettiği alan ekonomik yapı ve koşullara bağlı olarak sürekli değişikliğe uğramıştır. Bunun yanı sıra ekolojik bir varlık olarak ekosistem dengesine sağladığı katkılar geri planda tutulmuştur.

Çevre siyaseti ise ekonomik koşullar bağlamında şekillendirilmekle beraber, çevreyi koruma söylemi de taşımaktadır. Çevrenin yönetilmesi gerekliliği çevreyi koruma amacı ile birlikte anılsa da, temel kaygının sermaye birikim koşullarının devamlılığını sağlamak olduğu görülmüştür. Bu nedenle çevre siyasetinin kapsamı alanına girmeyen ormanlar, kendine ait politikalar üretilen salt bir ekonomik kaynak durumundadır.

Ekonominin çevreye bağımlı olması nedeniyle ekolojik varlıkların korunmasına yönelik yürütülen çevre siyasetinin bu varlıklara yaklaşımı ekonomik büyümenin öncelikli öneme sahip olması üzerine kurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma retoriği bağlamında çevreyi koruma amacı çevrenin ekonomiye hizmetinin devamlılığını sağlamak üzerine kurgulanmıştır. Bu amaçla hareket eden örgütler, çevrenin sermaye birikim sürecine kaynaklık etmesini farklı araçlar, söylemler ve ilkeler aracılığı ile sağlamaktadır. Ekolojik varlıkların ekonomik değeri arttıkça, asıl amacı ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak olan çevre siyasetinin kapsamı dışına çıkarılması mümkündür. Bu sav, Türkiye’de orman siyaseti incelenerek doğrulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Bengi; Fikret Adaman; Murat Arsel (2014), “Türkiye’de Çevre Siyasetinin Ekonomi-Politiği: Kurumlar ve Devletin İnşası”, İçinde *Kalkınma Literatüründe Yeni Yaklaşımlar*, yay. haz. A. F. Aysan, D. Duamludağ, Ankara: İmge Kitabevi.
- AKDUR, Recep (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyumu”*, Ankara, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi.
- AKSU, Gündüz (2014), “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda Çevreye İlişkin Düzenlemelerin Politik Kaynakları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, ss. 2-13.
- AKGÜL, Urungu (2010), “Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, Sayı: 24, ss. 133-164.
www.dergiler.ankara.edu.tr, ET: 16.05.2018.
- AKŞİN, Sina (2016), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul İş Bankası Yayınları, 20. Basım.
- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990), Ankara, DPT.
- ALTUNOK, Ahmet Erhan (2013), “Sürdürülebilir Kalkınmanın Sürdürülemezliği”, *Kamu İç Denetçileri Derneği*, Sayı: 12, ss.39-45.
- ANONİM (1973), *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız*, Orman Bakanlığı, Ankara.
- ANONİM (1999), *Osmanlı Ormancılığı ile İlgili Belgeler-I*, Orman Bakanlığı.
- ANONİM (2009), “Yenilenebilir Enerjide Orman Biyokütlesinin Durumu”
Biyoenenerji Çalışma Grubu Raporu, Ankara.
- ANONİM (2019a), *Ormancılık Sektör Raporu*, TOÇ BİR-SEN.
- ANONİM (2019b), “Kaz Dağları’nda kaç ağaç katledildi?”, T24 Bağımsız İnternet Gazetesi.
- ARUOBA, Çelik (2016), “Çevre Ekonomisi, Gelişme Ekonomisi”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi, 3. Basım.
- ATABAY, Semra ve Gökçe Kaçmaz (2007), “Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma”,

- içinde *Çevre ve Politika; Başka Bir Dünya Özlemi*, ed. Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım.
- ATAÖV, Türkkaya (2009), *Kapitalizm ve Çevre*, İstanbul: İleri Yayınları, 1. Basım.
- ATMIŞ, Erdoğan (2020), “Türkiye Orman Varlığıyla İlgili Değişimler ve Nedenleri”, içinde *Orman Varlığımız ve Ormancılık Üretim Faaliyetleri*, Türkiye Ormancılar Derneği, Ankara: Kuban Yayıncılık.
- AYANOĞLU, Sedat (1995), “Orman ve Çevre Üzerinde Olumsuz Etki Yaratın Yasal Düzenlemeler”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı:1-2.
- AYBAY, Aydın (2016), “Çevre ve Hukuk”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss.361-373.
- AYDAY, Can (2018), *Eskişehir Alpu Termik Santral Projesi Nihai ÇED Raporunun Değerlendirilmesi Raporu*, Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları.
- AYGÜN, Banu (2007), “Küresel ve Yerel Çevre Sorunlarının Risk Olarak Algılanması Üzerine Bir Araştırma”, içinde *Çevre ve Politika; Başka Bir Dünya Özlemi*, ed. Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım, ss. 223-239.
- BAŞKAYA, Fikret (2015), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul: Öteki Yayınevi, 7. Basım.
- BERKES, Fikret ve Mine Kışlaoglu (2019), *Çevre ve Ekoloji*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 17. Basım.
- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985), Ankara, DPT.
- BİRBEN, Üstüner (2006), *Türkiye’de 1937 Yılından Sonra Ormancılık Mevzuatında Yaşanan Gelişmeler ve Toplumsal Yaşamla Etkileşimler*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- BİRDİŞLİ, Fikret (2014), “Çevreye Metaekolojik Yaklaşım ve Doğada Karşılıklı Dayanışma İlkesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:9 Sayı:1, ss.25-46.
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963), Ankara, DPT.
- BOOKCHİN, Murray (1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

- BORATAV, Korkut (2005), *Türkiye İktisat Tarihi; 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi, 9. Basım.
- BÜYÜKAY, Yusuf (2016), “Öncesi Orman Olmayan Arazilerin Orman (Rejimi) Dışına Çıkarılması Sorunu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt:22, Sayı:3, ss. 525-545.
- CASTREE, Noel (2001), “Socializing Nature: Theory, Practice and Nature”, *Social Nature: Theory, Practice and Nature*, ed. Noel ve Bruce Braun, London, Blackwell, ss. 1-21.
- CHILDE, V. Gordon (2009), *Tarihte Neler Oldu?*, çev. Alâeddin Şenel, Mete Tunçay, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 5. Basım.
- CİN, Halil (1978), “Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de Ormanların Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı:1, ss. 311-379.
- ÇAĞLAR, Yücel (2012), *Türkiye Ormancılık Tarihi*, Ankara ODTÜ Yayıncılık.
- ÇAĞLAR, Yücel (2014), *Hukuksal Kısaçtaki Ormanlar ve Ormancılık*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 1. Basım.
- ÇAĞLAR, Yücel (2016), *Ormanların Gümbürtüsü*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 1. Basım.
- ÇEPEL, Necmettin (1976), “Ekosistem Kavramı, Ekosistem Analizleri ve Bir Ekosistem Analizi Modelinin Geliştirilmesi”, *Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı:1, ss. 34-59.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979), Ankara, DPT.
- Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007), Ankara, DPT.
- DURU, Bülent (2006), “Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım”, *Birikim Dergisi*, Sayı:201, ss. 45-57.
- DURU, Bülent (2016), “Birleşmiş Milletler, UNEP ve Ekolojik Bunalım”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. basım ss. 461-483.
- ERASLAN, İsmail (1985), Türkiye’de Orman Amenajmanının 128 Yıllık Tarihsel Gelişimi, *İ. Ü. Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Cilt: 35, Sayı:1, ss.15-39.

- ERDEM, Ümit (2016), “İnsan mı Çevreden, Çevre mi İnsandan”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss 73-93.
- ERDEM, Mehmet Samet; Yenilmez Füsün (2017), “Türkiye’nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2. ss. 91-119.
- ERDÖNMEZ, Cihan; Erdoğan Atmış; Sezgin Özden (2010), “Türkiye’de Ormancılık Politikası”, *Türkiye Ormancılar Derneği Eğitim Dizisi*, Yayın No. 6, ss.100-145.
- ERGÜN, Turan ve Nesrin Çobanoğlu (2012) “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, ss. 97-123.
- ERİM, Refet, (2016), “Türkiye’de Yasama, Yürütme ve Yargının Çevre Yaklaşımları”, *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss.343-361.
- Food and Agriculture Organization (2020), *Forest Resources Assessment, Rome*.
- FOSTER, John Bellamy (2012), *Marksist Ekoloji*, çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 1. Basım.
- FOSTER, John Bellamy (2013), *Savunmasız Gezegen “Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi”*, çev. Hasan Ündar, Ankara: Epos Yayınları, 3. Basım.
- FÜLBERTH, Georg (2018), *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. Sadık Usta, İstanbul: Yordam Kitap, 4. Basım.
- GÖRMEZ, Kemal (2020), *Çevre Sorunları*, Ankara Nobel Yayın, 5. Basım.
- GÜLOĞLU, Yavuz (2010), “Orman Mülkiyetinin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, ss.180-194.
- GÜMÜŞ, Cantürk (2014), “Osmanlıdan Günümüze Ormancılık Politikalarının Ormancılık Örgütlenmesi Üzerine Etkileri ve Güncel Sorunlar”, *Akdeniz Ormanlarının Geleceği: Sürdürülebilir Toplum ve Çevre*, Isparta, II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu.
- GÜMÜŞ, Cantürk (2018), *Türk Orman Devrimi*, Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği.
- GÜNŞEN, H. Batuhan; Atmış, Erdoğan (2020), “Kalkınma Planlarında Yer Alan Orman Köylüsüne İlişkin Politikaların Zamansal Değişimi”, *Bartın Orman*

- Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı:1, ss. 256-272.
- HAKTANIR, Koray (2016), “Yeryüzünün Gizemli Örtüsü Toprak”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 129-173.
- HAMAMCI, Can (2016), “Çevre Politikasının Uluslararası Boyutları”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 445-461.
- HARVEY, David (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Basım.
- HUN, Ediz (2016), “Tarih Boyunca İnsan-Çevre İlişkisi”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 47-57.
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968), Ankara, DPT.
- KAPLAN, Ayşegül (1999), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- KAYA, Başak (2019), “Kaz Dağları’nda Ağaç Katliamı Yapan Şirkete ‘Süper’ Teşvik”, *Sözcü*, 01.08.2019.
- KAZGAN, Gülten (2002), *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi; Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım.
- KELEŞ, Ruşen; Hamamcı, Can; Çoban, Aykut (2015), *Çevre Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 8. Basım.
- KELEŞ, Ruşen (2016), “Çevre ve Siyaset”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 303-343.
- KESKİNOĞLU, Çağatay (2016), “Azgelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler ve Çevre Sorunları”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 283-295.
- KHAN, M. A. Aslam (2010), “Türkiye’nin Ormancılık Sektörü ve Karbon Piyasası Raporu”, *Türkiye’de İklim Değişikliği ile Mücadele için Kapasitelerin Artırılması Projesi*.

- KIRIŞ, Rüstem; Salih Toprak (2015), “İklim Değişikliğinde Ormanların Rolü”,
http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp5_38.pdf.
Erişim Tarihi: 26.07.2020.
- KOÇ, Bekir (2006), “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin
Arka Planı Olarak ‘Av Yasak ve Sınırlılıkları’ Üzerine Bazı Düşünceler”,
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM,
Cilt: 19, Sayı:19 ss. 271-281.
- KORKMAZ, Mehmet (2002), “Ormanlık Alanlar Ve Orman Ekolojisi Üzerine
Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*,
Sayı: 3, ss. 99-106.
- KÖMÜRLÜ, Mustafa (2020), “Orman Amenajman Planları, Uygulamalar ve Orman
Varlığımız” *Orman Varlığımız Ve Ormancılık Üretim Faaliyetleri*, Türkiye
Ormancılar Derneği, Ankara: Kuban Yayıncılık.
- KÖSE, Selahattin (2019), “Orman Amenajmanının 100 Yıllık Tarihçesi”,
içinde *Orman Amenajmanının Yüzüncü Yılı*, ed. Prof. Dr. Sezgin Özden,
Ankara: Kuban Yayıncılık.
- LEFEBVRE, Henri (2016), *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel
Yayıncılık, 4. Basım.
- MARX, Carl (2018), Sermayenin Üretim Süreci, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*,
Cilt:1, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 11. Basım.
- MENGİ, Ayşegül (2016), “2000’li yıllarda Türkiye’de Kentsel ve
Çevresel Politikalara İlişkin Sorunlar”, içinde *İnsan, Çevre, Toplum*,
yay. haz. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, ss. 373-401.
- MOORE, Jason W. (2017), *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi
ve Ekoloji*, çev. Alaz Munzur, Ankara: Epos Yayınları, 1. Basım.
- NEYİŞÇİ, Tuncay (2017), “Kentsel Dönüşüm Ormancılığı” IV. *Ulusal Ormancılık
Kongresi; İnsan-Doğa Etkileşiminde Orman ve Ormancılık*, Antalya.
- Orman Genel Müdürlüğü (OGM)(2018), *Stratejik Plan 2019-2023*, Ankara.
- OK, Kenan (2010), “Kentsel Gelişim ve Ormanlar Arasındaki Etkileşim”,
TMMOB II. İstanbul Kent Sempozyumu, İstanbul.

- OK, Kenan (2017), “Türkiye’de Ormancılığın Yapısı ve Sosyal Hayata Yansımaları”, *Ormancılık Politikaları ve Orman Köylülerinin Durumu*, yay. haz; Onur Bilge Kula, Şükrü Durmuş, Ankara.
- ÖZDÖNMEZ, Metin; Turhan İstanbullu (1982), “Dünyada ve Türkiye’de Ormanlar ve Ormancılık”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 1, ss. 57-75.
- ÖZKAHRAMAN, İsmail (1991), *Türkiye’de Orman ve Ormancılık*, Orman Genel Müdürlüğü, Ağaçlandırma ve Silvikültür Daire Başkanlığı, Ankara.
- PAMAY, Besalet (1975), “Orman ve Çevre”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, ss. 12-24.
- PETERSON, Wallace C. (1962), *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, çev. Talat Güllap, 1994, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- PORRITT, Jonathan (1989), *Yeşil Politika*, çev. Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- RADKAU, Joachim (2017), *Doğa ve İktidar “Global Bir Çevre Tarihi”*, çev. Nafiz Güder, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım.
- SARITAŞ, İbrahim (2013), “Küreselleşme”, *Feodaliteden Küreselleşmeye*, Editör: Tefik Erdem, Ankara: Lotus Yayınevi, 3. Basım.
- SMITH, Neil (2017), *Eşitsiz Gelişim “Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi”*, çev. Esin Soğancılar, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1. Basım.
- SOMERSAN, Semra (1993), *Olağan Ülkeden Olağanüstü Ülkeye; Türkiye’de Çevre ve Siyaset*, İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım.
- ŞENGÜL, Mihriban (2008), “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”, *Memleket, Siyaset, Yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 6, ss.67-87.
- ŞENGÜL, Mihriban (2017), “Türkiye’de ‘Sermaye Kapanı’ndaki Köylülerin HES Karşıtı Mücadelesi: Köylülerin Korumaya Çalıştığı Doğa mı?”, *İdealkent Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 21, ss: 57-90.
- ŞENGÜL, Mihriban (2019), *Çevre Politikalarının Uluslararası Boyutları*, Çevre Sorunları ve Politikaları Dersi, Yayımlanmamış Ders Notu, İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya.

- TALU, Nuran (2004), *TBMM’de Çevre Siyaseti*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım.
- TOLUNAY, Doğanay; Aydın Çömez (2008) “Orman Topraklarında Karbon Depolanması ve Türkiye’deki Durum”, *Küresel İklim Değişimi ve Su Sorunlarının Çözümünde Ormanlar*, İstanbul.
- TOLUNAY, Doğanay (2017), “Dünyada ve Türkiye’de Ormansızlaşma”, *Ormancılık Politikaları ve Orman Köylülerinin Durumu*, yay. haz.: Kula, B; Durmuş, Ş., Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, 1. Basım.
- TOPÇU, Ferhunde Hayırsever (2007), *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden “Yönetişime Geçiş Sorunu”*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- TOPRAK, Zafer (2019), “ Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi 1923-2018” *Modern Türkiye Tarihi*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi.
- TUNA, Muammer (2007), “Çevrecilik: Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi” içinde *Çevre ve Politika; Başka Bir Dünya Özlemi*, ed. Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım, ss. 187-223.
- TUNA, Muammer (2014), *Çevre Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, Eskişehir: A.Ü. Web-Ofset Yayınları, 3. Basım.
- TUNÇSİPER, M.Nedim (1964), *Türk Hukuk Tarihi, İdare Hukuku ve Medeni Hukukumuz Muvahhesinde Orman Mevzuatımız ile İlgili Araştırmalar*, İstanbul, Güven Basımevi.
- TURGUT, Nükhet Yılmaz (2014), “Çevreyi Koruyucu Uluslararası Sözleşmelerin Yadsınamaz Önemi”, *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Basım.
- TÜRK, Bahar; Aysel Erciş (2017), “Türkiye Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri”, *International Journal of Social Science*, Sayı:54, ss.351-362.
- United Nations (1987), *Our Common Future; Report of the World Commission on Environment and Development*, UN Documents.

- USLU, Müttalip (1947), *Orman Yangınları ile Savaş*, İstanbul: Ticaret Dünyası Basımevi.
- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973), Ankara, DPT.
- WALLERSTEİN, Immanuel (2006), *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım.
- YIKILMAZ, Necla (2003), *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- YILDIRIM, Tezcan; Nimet Velioğlu (2006), “Sürdürülebilir Orman Yönetiminde Kriter ve Göstergelerin İrdelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı:1, ss. 129-140.
- YILMAZ, Selim; Gaye Yılmaz (2011), “‘Yenilenebilir Enerji’ vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti”, *Praksis*, Sayı:25, ss. 117-139.
- YILMAZ, Sema (2004), *Sermaye Birikimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorunu*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2014), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 29. Basım.

Yasal Kaynaklar

- 1255 Sayılı Ormanların ve Orman Köylüsünün Korunması, Ormanların Geliştirilmesi Değişiklik*, Resmî Gazete: 22.4.1970/13478.
- 1961 Anayasası*, Resmî Gazete: 20.7.1961/334.
- 1982 Anayasası*, Resmî Gazete: 18.10.1982/ 2709.
- 2872 Sayılı Çevre Kanunu*, Resmî Gazete: 11.8.1983/18132.
- 3116 Sayılı Orman Kanunu*, Resmî Gazete: 18.02.1937/3537.
- 5491 Çevre Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, Resmî Gazete: 13.5.2006/26167.
- 6831 Sayılı Orman Kanunu*, Resmî Gazete: 31.08.1956/ 9402.